ASKERÎ TARİH DİZİSİ

OSPREY

ÜÇÜNCÜ HAÇLI SEFERİ 1191

David Nicolle
İllüstrasyonlar: Christa Hook
Çeviren : L. Ece Sakar

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

DAVID NICOLLE

1944'te doğan ve illüstratör Pat Nicolle'un oğlu olan David Nicolle BBC'nin Arapça Servisi'nde bir süre çalıştıktan sonra Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Çalışmaları bölümünden master ve Edinburgh Üniversitesi'nden doktora derecesi aldı. Bir süre Ürdün Yarmuk Üniversitesi'nde de İslam sanatı ve mimarlık tarihi üzerine dersler veren Nicolle halen İngiltere'de yaşamaktadır. Ortaçağ ve İslam dünyasındaki savaşları konu alan çok sayıda kitap ve makale yazmıştır, Osprey askerî tarih dizileri içinde de birçok çalışması yayınlanmıştır.

CHRISTA HOOK

Osprey'in en tanınmış illüstratörlerinden biri olan Christa Hook, bir tarihçinin ayrıntılara gösterdiği dikkat ile bir sanatçının sahne ve atmosfer duygusunu bir arada yansıtan çalışmalarıyla haklı bir ün kazandı. Yapıtlarının bir bölümü, 2000 yılında Laing Land and Seascape Fuarı'nda ve Llewellyn Alexander Galeri'deki Not the Royal Academy Sergisi'nde sergilendi.

David Nicolle
İllüstrasyonlar: Christa Hook

ÜÇÜNCÜ HAÇLI SEFERİ 1191

ASLAN YÜREKLİ RICHARD, SELÂHADDİN EYYÛBÎ VE KUDÜS İÇİN MÜCADELE

Çeviren: L. Ece Sakar

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

OSPREY ASKERÎ TARİH DİZİSİ

DAVID NICOLLE
CHRISTA HOOK
ÜÇÜNCÜ HAÇLI SEFERİ
1191

ÖZGÜN ADI
THE THIRD CRUSADE 1191
OSPREY PUBLISHING, 2006

COPYRIGHT © OSPREY PUBLISHING LTD 2006

ÇEVİREN
L. ECE SAKAR

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2010
Sertifika No: 11213

EDİTÖR
ALİ BERKTAY
METE AKSAN

DİZİN-DÜZELTİ
ERKAN IRMAK

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASKI: EKİM 2011

ISBN 978-605-360-408-2

BASKI
GOLDEN MEDYA MATBAACILIK VE TİCARET A.Ş.
100. YIL MH. MAS-SİT 1. CAD. NO: 88
BAĞCILAR İSTANBUL
(0212) 629 00 24
Sertifika No: 12358

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme hiçbir yolla yayınevinden izin alınmadan çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK, NO: 2/4
BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

İÇİNDEKİLER

SEFERİN NEDENLERİ 7

KRONOLOJİ 16

ÇARPIŞAN KOMUTANLAR 19

Hıristiyan Komutanlar • Müslüman Komutanlar

ÇARPIŞAN KUVVETLER 24

Haçlı Orduları • Müslüman Kuvvetler

KARŞILIKLI PLANLAR 37

Kral Richard'ın Planları • Selâhaddin'in Planları

SEFER 40

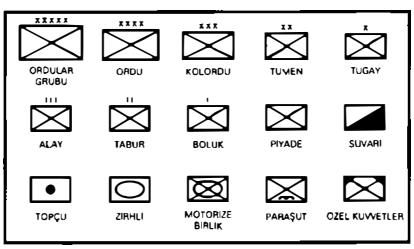
Olaylar Kızışıyor • Akkâ Kuşatması • Arsuf'a Yürüyüş • Arsuf Savaşı

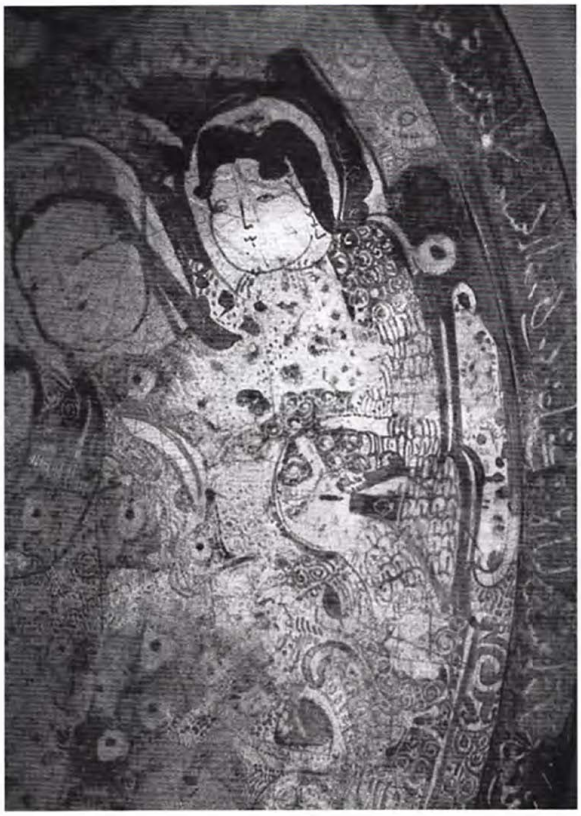
SEFERİN SONUÇLARI 82

SAVAŞ ALANLARININ BUGÜNKÜ DURUMU 89

KAYNAKÇA 92

DİZİN 95

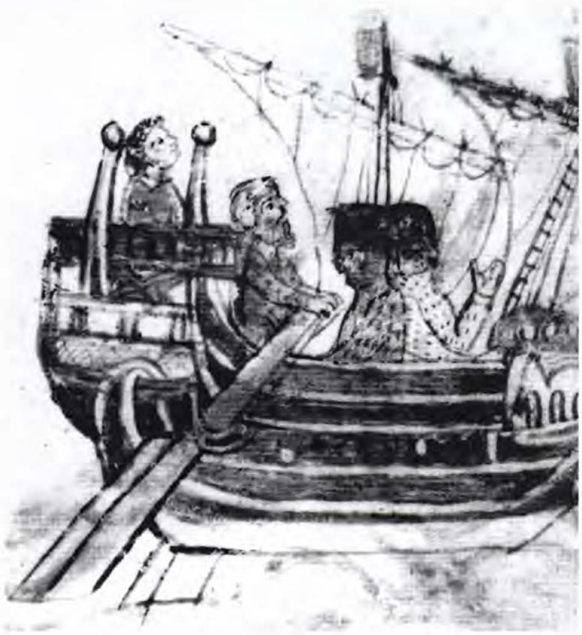

ALTTA
Cressac'ta, Templier Şövalyeleri'nin kilisesinde bir duvar resminin kopyası. Kilise İkinci Dünya Savaşı'nda tahrip edilmeden önce yapılmış. Burada, bir Müslümanın peşine düşen Haçlı şövalye betimlenmiş.

SOLDA
Zırh kuşanmış asker figürleri, Moğolların Orta Asya'dan göç ettiği 13. yüzyıl öncesinde İslâm sanatında pek nadir görülürdü. Buradaki, uzun metal pullu göğüs zırhı giyen muhafız askeri betimlemesinin yer aldığı sırlı seramik tabak 12. yüzyıl sonu yahut 13. yüzyıl başında İran ya da Mısır'da yapılmıştır (Kahire İslâm Sanatları Müzesi; yazarın çektiği fotoğraf).

SEFERİN NEDENLERİ

Corrado del Monferrato'nun Sûr'a varışını betimleyen tasvir, 12. yüzyıla ait bir Ceneviz vakayinamesinde yer alıyor. Bu olay, Kudüs Krallığı'nın, şehri fetheden Selâhaddin'e açtığı savaşın başlangıcını simgeliyor (*Annales de Gènes* [Ceneviz Yıllıkları], Bib. Nat., Ms. Lat. 10136, f.108, Paris).

Ortaçağ dünyasına, birbiri üzerinde pek az etkisi olmuş Avrupa Hıristiyanlığı ile İslâmiyet gibi büyük kültürel cepheleşmelerin damgasını vurduğu fikriyle çelişen olaylardan biri de Üçüncü Haçlı Seferi'ydi. Öte yandan Üçüncü Haçlı Seferi, kimilerince öne sürüldüğü üzere, İslâm ve Hıristiyan dünyaları arasında yaşanmış bir "uygarlıklar çatışması" örneği de değildi. Bundan çok daha karmaşıktı ve birbiriyle rekabet halinde olup çıkarları ve hareketleri bir "Doğu" ya da "Batı" cephesi oluşmasına yol açmamış çok sayıda siyasî ve kültürel grupla bağlantılıydı. Üçüncü Haçlı Seferi, daha ziyade, düşman "kamplar" olarak kabul edilen İslâmiyet ve Hıristiyanlığın kendi içlerindeki karmaşık rekabet ilişkileri ile nitelendirilmekteydi ve sonucunda da ortaya hiç beklenmedik ve değişken ittifaklar çıktı.

Batı Avrupa'da 12. yüzyıl, hatırı sayılır bir ekonomik gelişme ve nüfus artışı dönemi oldu ve buna da muazzam bir kültürel ilerleme ve özgüven patlaması eşlik etti. Bu süreç, Üçüncü Haçlı Seferi döneminde doruk noktasındaydı. Görece daha yüksek bir para akışı söz konusuydu -yönetici ve yüksek aristokratlar, bu parayla profesyonel asker istihdam edip bunların donanımını sağlayabiliyordu. Keza bu para, İtalya'nın Ceneviz, Pisa ve Venedik benzeri "denizci cumhuriyetler" gibi ekonomik açıdan ileri bölgelerin Avrupa içinde ve dışındaki ticaretlerini geliştirmeleri için gereken sermaye ihtiyacını da karşılıyordu -bu ticaret, son dönemde üreticiler ve tüccarlar açısından patlama yapan silah endüstrisini de kapsıyordu.

İslâm dünyası çok uzun süreden beri bu alanların çoğunda Batı Avrupa'nın ilerisinde olmasına rağmen, Avrupalılar giriştikleri "arayı kapatma" çabasında öyle başarılı olmuştu ki, Müslüman rakiplerini, deniz taşımacılığı ve ticaret başta gelmek üzere, birkaç önemli alanda geçmeyi bile başarmıştı. İtalyan gemileri artık Akdeniz'in hâkimiydi ancak Avrupa içindeki dolaşım genelde hâlâ daha ağır ve İslâm dünyasındaki dolaşıma göre daha az verimliydi. Üstelik Avrupalılar, özellikle de Avrupa dışındaki kıtalar söz konusu olduğunda, coğrafya bilgileri açısından da çok gerideydiler. Coğrafya konusundaki bu cehaletleri, Haçlı komutanlarından ziyade tüccarlar için sorun teşkil ediyordu; zira komutanlar, atalarının evvelce fethedip nihayetinde kaybettikleri toprakların dışında pek nadiren maceraya atılmaktaydı. Askerî koruma gerektiren kişisel ulak yahut heyetlerin tek yöntem olduğu yetersiz iletişim ise, daha ciddi bir konuydu. Bu yöntemle mesajın iletilmesi ve mesaja verilen cevabın gelmesi çok uzun bir zaman alıyordu.

Batı Avrupa bir ekonomik devrim ve kültürel rönesans yaşarken, Bizans, görece bir durgunluk döneminden geçiyordu. Öte yandan İslâm dünyasında

Üçüncü Haçlı Seferi'nde yer alan sıradan Fransız ve Anjou Hanedanı'na bağlı İngiliz askerlerin savaş teçhizatı, Birinci Haçlılarınkinden pek az farklıydı. Büyük çoğunluğun hâlâ zırh yelek, küçük miğfer ve kalkandan medet umduğu, 13. yüzyılın başlarına ait bu pencere vitrayındaki betimlemelerde de görülüyor (Louvre Müzesi, Paris; yazarın çektiği fotoğraf).

da bir dizi önemli değişim söz konusuydu. Arapça ve Farsça hâlâ eğitimli, aristokrat ya da yüksek sınıfların diliydi, ama siyasî ve askerî seçkinlerin çoğu Türk kökenli yahut Türkleşmişti -bu durum Kürt kökenli büyük komutan Selâhaddin için bile geçerliydi.

Batı Avrupa'nın Haçlılarda simgeleşen dinî, askerî, kültürel ve ekonomik saldırganlığı, uzunca bir süreden beri uyumakta olan cihad ruhunu İslâm dünyasının bazı bölgelerinde yeniden alevlendirdi. En makbul ve "aslî" cihad kavramı olan üstün İslâm ahlâkını yaşamak yönündeki mücadele her zaman İslâm kültürünün merkezindeydi elbette. Ancak şimdi, "tâlî" cihad ya da İslâm'ı korumak için gösterilen fiziksel gayret, Haçlıların tehdidi altındaki bu bölgelerde öne çıkıyordu. Selâhaddin'in 1187 yılında Kudüs Haçlı Krallığı'nı bütünüyle ortadan kaldırmasını mümkün kılacak şekilde Suriye, Mısır ve bunların komşu bölgelerindeki Müslüman orduları harekete geçiren de, kimi zaman askerî nitelikteki bu tâlî cihad -genellikle yanlış yorumlanarak Kutsal Savaş diye tercüme edilir- olmuştu. Selâhaddin'in, Latin yahut Katolik Hıristiyan Batı Avrupa'yı bir şok etkisiyle altüst eden zaferi ise, karşılığında Üçüncü Haçlı Seferi'ne ve Arsuf Savaşı'na yol açtı.

Yeniden canlanan cihad ruhunun, 12. yüzyılın başında ve ortalarındaki savunma konumundan taarruz stratejisine dönüşmesi, Selâhaddin'in liderliğinde gerçekleşti. Bu arada taarruz zihniyetinden uzaklaşan Haçlılarda da, savunmaya yönelik bir bakış açısı gelişiyordu. Haçlılarla İslâm orduları arasında sertleşen düşmanlığa bakınca, Ortadoğulu Müslümanların bu dönemde Batı Avrupalılara karşı özel bir husumet geliştirmemiş olması şaşırtıcıdır. Müslümanlar, "Efrenc veya Frenk" olarak adlandırdıkları ve kültürel açıdan gelişmemiş bu yarı barbar halkları, daha ziyade hakir görmekteydi. Batı Avrupalı erkekler cesur ve kuvvetli olmakla beraber uçkuru gevşek olarak nitelendirilirken, Batılı kadınların neredeyse hiçbir işe yaramadıkları düşünülüyordu.

Batılılar, Türklere karşı olmasa da, Mağriplilere, Araplara ve İranlılara karşı kültürel açıdan hayranlık ve saygı duymakla beraber, Batı Avrupalı şövalyelerin seçkinleri, kendi savaşçılarının üstünlüğü konusunda tam bir özgüvene sahipti. Ancak yine de farkında oldukları Bizans ve Müslüman askerî "zekâsı" karşısında temkinli olmayı sürdürdüler. Düşmanlarının ok atışında belli bir mesafeyi koruma tercihini "korkaklıktandır" diyerek geçiştirmek yerine, bunun çok sıcak bir iklimde yaşamaları sebebiyle damarlarında daha az kan bulunmasıyla ilgili olduğu sonucuna vardılar.

12. yüzyıl sonlarına kadar, Müslüman Ortadoğu'nun neredeyse tamamı Sünnî Müslüman seçkinlerin yönetimindeydi, ancak birçok bölgede de, nü-

fusun çoğunluğu hâlâ Hıristiyanlardan yahut Şiî Müslümanlardan oluşmaktaydı. 1184 yılında Şam'daki Müslümanların çoğu Şiî idi; bir Sünnî ilim merkezi haline gelmiş olan Halep'te de yine Şiî nüfus çoğunluktaydı. Kudüs'ün Latin Katolik şehir sakinlerinin neredeyse tamamı Selâhaddin'in fethinin ardından şehirden sürüldü. Öte yandan Hospitalier Tarikatı'na[1] bağlı on biraderin hastalara bakmak üzere şehirde kalmasına rağmen, Selâhaddin, Kutsal Kabir Kilisesi yakınında bir hastane inşaatı başlattı ve bunun yapımı da 1192 yılında tamamlandı. Kuşatmalar ve savaşlar kadar, tıp ve eğitimle ilgili tesislerin tedarik edilmesi de, hiç kuşkusuz birbiriyle rekabet halindeki dinler açısından önemli bir mücadele alanıydı. Sahabeye yahut ilk İslâm kahramanlarına ait olduğu öne sürülen Filistin'deki türbelerin birçoğunun, bölgenin dinî önemini artırmak maksadıyla Haçlılar tarafından gün yüzüne çıkarılmış, hatta icat edilmiş olması da ihtimal dahilindedir.

Bunun yanı sıra, hem Şiî hem de Hıristiyanların sayıca azalması nüfus hareketlerini yansıtmakta olup bu hareketlere, Arapların Bereketli Hilâl'ine ve Mısır'a yerleşen Türkler ve Kürtler de dahildi; şehirli Arap elitlerse, bu Türklerle Kürtleri yarı barbarlar olarak kabul etmekteydi -yine de en azından Müslümandılar. Siyasî ve dinî baskı da vardı tabii, ancak genel olarak çok düşük bir düzeydeydi. Bunun dışında, Sünnî olmayan nüfusun çoğunluğu kendi haline bırakılmıştı; ancak siyasî, askerî ve kültürel hayatın üst kademelerinde giderek dışlanmaktaydılar. Bu döneme ilişkin olarak Ortadoğu'daki yaşamın az bilinen yönlerinden biri de uyuşturucu kullanımıdır. Her ikisi de *benc* olarak anılan esrar ve banotunu sıradan insanlar yaygın şekilde kullanmaktaydı. Hatta esrar kullanımına Hanefî mezhebinde izin verilmekteydi ve 13. yüzyılda esrar iyice ucuzlayacaktı.

Bizans İmparatoru Manuel'in 1180 yılındaki ölümünün ardından Haçlı devletleri stratejik ve askerî açıdan fiilen kendi hallerine bırakıldı ve Bizanslılarla bir ittifak yapabilmek de -daima zor olmuştu- artık neredeyse imkânsız hale geldi. Batı Avrupa'nın aktif desteği önceden hem düzensizdi hem de güvenilir değildi; ancak Kudüs'ün düşmesiyle yaşanan şok, Haçlı ruhunu bir anda yeniden canlandırmıştı. Bu arada Haçlı devletleri de, Müslümanları din değiştirmeye zorlamak yahut yenmek konusunda süregiden kültürel mücadele ile Müslüman komşularıyla bir arada yaşamak mecburiyeti arasında sıkışıp kalmış durumdaydı. Keza bir yandan da Fransız modelini örnek alıyor ve toprağa bağlı feodal toplulukları, Fransız kültürel önceliklerinden ziyade İtalyan kültürel önceliklerini yansıtan sahil merkezlerinde şehirleştirmeye çalışıyorlardı.

1187 felâketi öncesinde Haçlı Kudüs Krallığı'nın nüfusu, çoğu şehirli olan Frank yahut Batı Avrupa kökenli ve Latin Katolik dinine mensup yaklaşık 100.000-120.000 kişi ile üçte ikisi kırsal bölgede

Selâhaddin'in elinde, Üçüncü Haçlı Seferi öncesinde, Kudüs Krallığı'nın neredeyse tamamının fethi sırasında ele geçirdiği çok sayıda savaş esiri vardı. Bunlardan bazıları, Halep Kalesi'ndeki zindanlarda –gerçekte depolar– hapis yattı (Yazarın çektiği fotoğraf).

1 Rodos ya da St. Jean Şövalyeleri olarak da bilinen, 11. yüzyılda Kudüs'te kurulmuş tarikat – ç.n.

Üçüncü Haçlı Seferi dönemine ait bir İngiliz elyazmasında, şövalye ve piyadeler taarruz ederek bir şehre girerken, şehri savunanlar kapıları koruyan kulelerin üzerinde direniyorlar (*The Great Canterbury Psalter*, Bib. Nat., Ms. Lat. 8846; Paris).

yaşayan 300-360 bin kadar Hıristiyan ve Müslüman yerli halktan oluşuyordu. Keza şehirde 20 bin kadar Müslüman köle olup, bunların çoğunun Selâhaddin'in şehri geri alması sonrasında azat edildikleri de söylenmekteydi. Şehirde yerleşik Frankların fetih sonrasındaki durumu ise oldukça belirsizdir. Savaş zayiatları şehir nüfusunun bir bölümünü etkilemişti ve esaretten kaçanların çoğunun da geri kalan Haçlı topraklarında toplandığı tahmin edilebilir. Kudüs Krallığı özelinde bu topraklar sahil şehri Sûr'du. Kuzeyde Tripolis (Trablusşam) Kontluğu ile Antiokheia (Antakya) Prensliği de küçülmüştü; dolayısıyla yaygın bir mahrumiyet, sosyal çöküntü ve ekonomik kargaşa söz konusu olmalıydı.

Siyasî açıdan ise, 1187-1188 felâketleri Haçlı devletlerinin baronları arasındaki anlaşmazlıkları derinleştirmişti. Büyük çoğunluğu, tahta hile ile çıktığını düşündükleri Kral Guy'e düşman olan bu baronlar şimdi, Kudüs Krallığı'nın kendi önerileri dikkate alınmadığı için yıkıldığı inancındaydı. Bunlardan, Trablusşam Kontu Raymond'un büyük destekçilerinden olan Saydalı Renaud, Hıttîn Savaşı'ndan sağ çıkmıştı. Savaş sonrasında geride her ne kalmışsa onları koruyabilmek için Sicilya Norman Krallığı'ndan gelmiş olan bir filo eşliğinde derhal Sûr'a gitmiş, ancak yerel aristokrasinin diğer üyeleri ve kilise liderleri gibi o da Selâhaddin'le müzakerelere başlamıştı. Tam bu aşamada, Corrado del Monferrato hiç beklenmedik bir anda Konstantinopolis'ten çıkageldi ve Sûr halkını müzakerelere son vermeleri konusunda ikna etti. Sicilya donanması geri çekilmiş, ancak 1188'de bir Pisa donanması onun yerini almıştı. Var olan tüm kuvvetleri ortak bir hedef doğrultusunda birleştirip şehir halkını cesaretlendirerek harekete geçirmesi, muhtemelen Corrado del Monferrato'nun Kuzey İtalya'daki geçmişiyle ilgiliydi; bu tarz toplumsal hareketler, 12. yüzyılda Kuzey İtalya'nın tipik özelliklerindendi.

Bu çarpıcı olay, Üçüncü Haçlı Seferi'nin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Renaud'nun kendi sahil şehri Sayda, Selâhaddin'in ilk taarruzu sırasında düşmüş, ancak kara bölgesindeki Beaufort Kalesi[2] (Kalâatüşşikâf) düşmana boyun eğmemişti ve Saydalı Renaud şimdi direnişini oradan sürdürmekteydi. Bunu izleyen, uzun süreli bir kuşatma ve müzakere süreci oldu; bu süreçte Renaud, belki de görüşme sürecini uzatmak amacıyla, kaleyi teslim etmesi karşılığında Şam'dan sığınma ve maaşa bağlanma talebinde bulundu. O aşamada, Avrupa'da çoktan harekete geçilmişti elbette.

Selâhaddin'in Sûr'u almayı başaramamasını birçok tarihçi muazzam bir hata olarak nitelendirir. Gerçekte ise, Selâhaddin sadece kendi askerî gelenekleri dahilinde kabul edilmiş olan stratejik ilkeleri izlemekteydi. Bu ilkeler bir hükümdarın, önde gelen düşman kalelerini tecrit ederken, başarı ivmesini korumasını, kolay hedefleri yok etmesini, kendisine prestij kaybettirecek yenilgilerden kaçınmasını öngörmekteydi. Maalesef bu stratejinin bir açık noktası vardı. Müslüman donanmaları Doğu Akde-

2 Güney Lübnan'da Haçlıların kurduğu bir kale – ç.n.

Batı Sinâ'ya geçişte stratejik önemi olan büyük Gindi Kalesi'ni (Kalaatülgindi) Selâhaddin inşa ettirdi. Arsuf Savaşı sonrasında, Kral Richard'ın Haçlı ordusunun, Mısır'a karşı bir tehdit oluşturacağına dair yaygın bir endişe vardı (Yazarın çektiği fotoğraf).

niz'in hâkimi değildi artık, dolayısıyla Selâhaddin de Sûr gibi sahil şehirlerini "tecrit" edemiyordu; nitekim Sûr, Batı Avrupa ile olan irtibatını deniz yolu üzerinden devam ettirebiliyordu -en azından Akdeniz'in seyrüsefere "açık" olduğu mart-ekim döneminde. Selâhaddin bu konudaki sınırlarının farkındaydı ve donanmasını canlandırmak için büyük çaba sarf etti.

Selâhaddin'in ordusunun, Sûr yerine bölgenin kuzeyinde gerçekleştirdiği harekâtların odağında halihazırda küçülmüş olan Antakya Prensliği vardı ve Arap tarih yazarlarının bizzat Antakya için yazdıkları üzere, bu şehrin "kalelerini ele geçirmek, *bu şehrin canını almak*" anlamına geliyordu. Esasen prenslik çok uzun yıllardan beri varlığını koruyordu. Çünkü Selâhaddin lojistik ve iletişim konularında muazzam zorluklarla karşı karşıyaydı ve bunun başlıca nedeni de hem bölgedeki dağların hem de anayolların, Akdeniz limanlarını Selâhaddin'in iç bölgelerdeki büyük Arap-Müslüman şehirlerinde yerleşik ana üslerinden ayırır şekilde kuzey-güney doğrultusunda uzanıyor oluşuydu. Ancak yine de Selâhaddin, 1188'in sonuna kadar Kudüs Haçlı Krallığı'ndan Avrupa'ya erişim sağlayan dar karayolunu kesmeyi büyük ölçüde başarmıştı.

Haçlı devletleri, Selâhaddin'in dikkate almak zorunda olduğu tek konu değildi. Mısır'daki Şiî Fâtımî Halifeliği'ni devirdikten sonra, Selâhaddin, Fâtımîlerin Bizans ile genelde iyi olan ilişkilerini de aynen devraldı. Bu durum, Fâtımîler öncesinden gelen ve Selâhaddin'den sonra da devam edecek olan bir stratejik zorunluluğu yansıtıyordu. Selâhaddin güneyde, Kuzey Sudan'ın Hıristiyan Nübye devletleriyle yeniden istikrarlı ilişkiler kurdu; bunlar önceden Fâtımîlerin güçlü müttefiklerindendi ve Hıristiyan Nübye ile Haçlı devletleri arasında Kızıldeniz bölgesinde bir stratejik işbirliği olduğuna dair hiçbir ipucu da yoktu. Öte yandan Selâhaddin'in Kızıldeniz'deki çıkarları gayet açıktı. Burası epeyce kârlı bir ticaret rotasıydı ve Selâhaddin'in Yemen'i alma kararı, esas olarak Hint Okyanusu'na uzanan bu deniz yolu üzerindeki Mısır hâkimiyetini garantiye almak içindi. Öte yandan Yemen çok uzaktı ve askerî açıdan Selâhaddin'in Haçlılarla mücadelesine doğrudan katkıda bulunamayacak kadar geri kalmıştı.

Hükümdarlığının bir başka uzak sınırı olan Cezire'de, yani bugünkü Kuzey Irak, Kuzeydoğu Suriye ve Güneydoğu Türkiye'yi içine alan bölgede ise, Selâhaddin daha farklı sorunlarla karşı karşıyaydı. Burası, Bizans İmparatorluğu'na karşı çok eski dönemlerden beri süregelen bir savaş geleneği olan, zengin, verimli topraklara sahip, şehirleşmiş ve nüfusu yoğun bir bölgeydi. Keza siyasî açıdan çok parçalı ve yerleşik Ermeni, Kürt ve Arap nüfusuyla karışık bir etnik yapıda olan bölgeye son olarak 11. yüzyıl ortalarından itibaren askerî ve siyasî açıdan baskın bir Türk unsuru ilâve olmuştu. Sonuç olarak Cezire ("ada" anlamına gelen bu kelime Fırat ve Dicle'nin kuşattığı toprakları tanımlarken, antik çağda kullanılan Mezopotamya kelimesi de "nehirler arası" anlamına geliyordu), yetenekli ve savaş tutkunu sayısız askerin yanı sıra, birçok siyasî sorunun da yurdu olan bir bölgeydi.

Bölgedeki düşman hanedanlar arasında Zengîler de vardı ve Haçlı fetihlerini ilk kez tersine çeviren Türk savaşçı İmâdüddin Zengî soyundan geliyorlardı. Zengîler, onları destekleyenler ve kimi zaman

SOLDA
Nusaybin'de bulunan 1182-83 yılında basılmış bakır sikke üzerinde Selâhaddin, Bizans tarzı bir hükümdar gibi tasvir edilmiş.

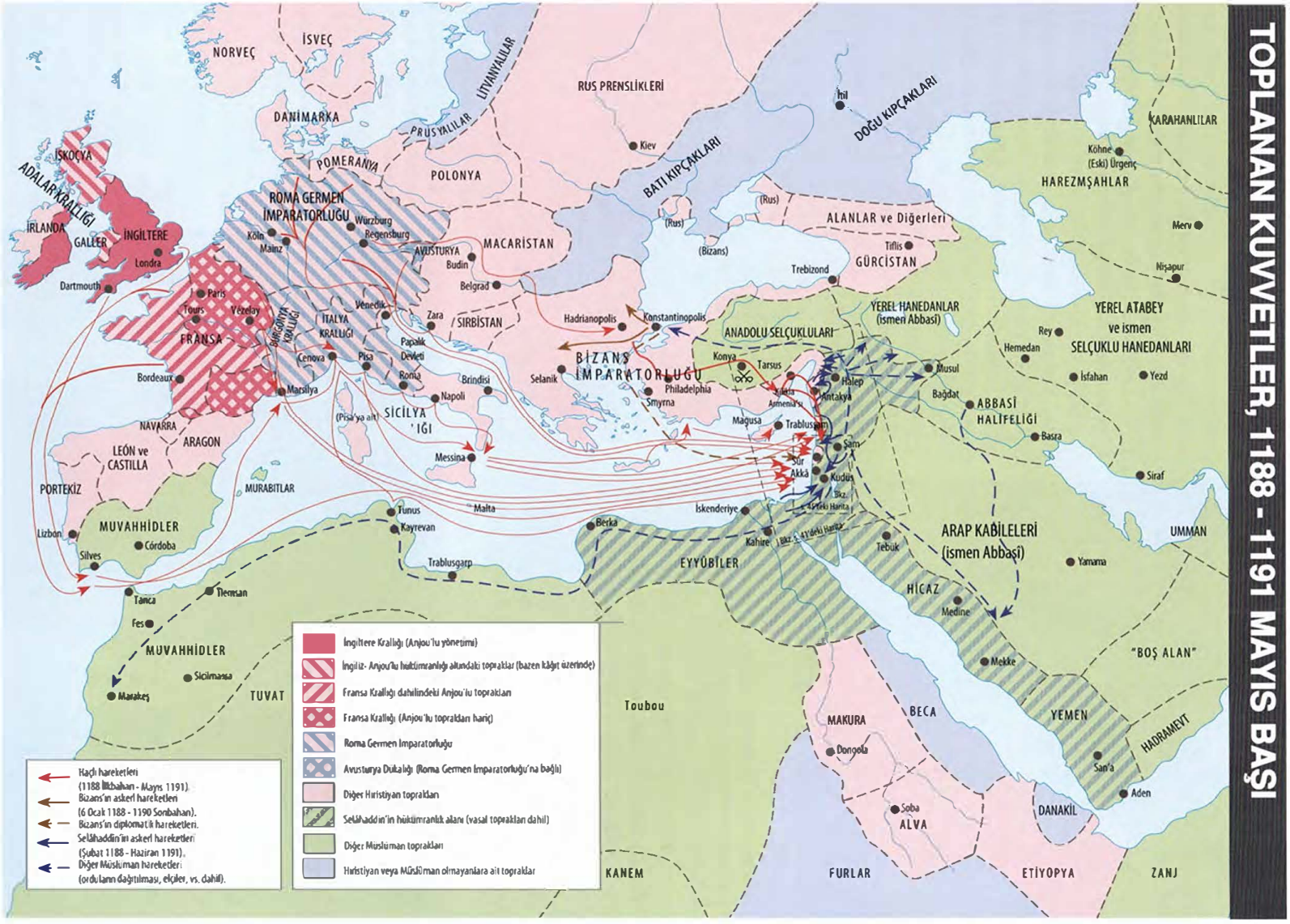
SAĞDA
Kuzey Irak'ta bulunan, 1190-91 yılında basılmış bakır sikke üzerinde, Selâhaddin Türk stilinde bir hükümdar olarak tasvir edilmiş.

gücün gerçek sahibi olan atabeyler kendilerini, sonradan ortaya çıkan Kürt emir Selâhaddin'e göre daha meşru yöneticiler olarak görüyorlardı. Bir de, bölgeye 11. yüzyılda Büyük Selçuklu sultanlarıyla giren fatihlerin soyundan gelen Türk Artuklu Hanedanı vardı. Onlar da kendilerini Selâhaddin'den üstün görmekteydiler. Zengin kültürel birikimi olan bu yöneticilerin çoğu, Ermeni, Arap ya da diğer şehirlilerden oluşan karma halkların ortasındaki şehir kalelerinde yaşarken; merkez üslerini oluşturan Türkmen aşiretlerinin büyük çoğunluğu ya tamamen ya da kısmen göçebe olup, şehirlerin dışında yaşamaktaydı. Kırsal bölgelerde yaşayan Ermeni, Arap ve Kürt nüfusların yoğunluğu ise yine vadiden vadiye değişiyordu. Göçebeler, yerleşik köylüler ve şehir halkları arasında da gerilim vardı.

Selâhaddin, kısa süre evvel fethedilmiş ve pek çok bölgede sadece siyasî açıdan hâkim olduğu imparatorluğunun kontrolü konusunda, son derece etkin olan yönetim ve ordu yapılanmasına güveniyordu. Geçmişi asırlara dayanan bir gelenekten kaynaklanan yönetim yapılanmasına kendi himayesini de eklemişti. Maalesef Selâhaddin'in askerî komutanları sivil yönetimlerde her zaman başarılı olamadılar. Dahası bir bölgenin, hatta bir kalenin yöneticisi olmak gibi masraflı bir makamı kabul etmek konusunda çok da istekli değillerdi. Gerçekten de Selâhaddin'in kendisi muhtemelen kişisel finansman kaynaklarının ötesinde harekâtlar düzenliyordu ve askerlerini beslemek yahut donanımlarını sağlamak üzere zaferler kazanmaya ihtiyacı vardı. Bu sorun, Selâhaddin'in Üçüncü Haçlı Seferi'ne karşı mücadele sürecinde tekrar gündeme gelecekti.

Batı Avrupa'daki duruma bakmadan önce, Bizans İmparatorluğu'ndaki bazı siyasî ve askerî gelişmelere değinmek gerekiyor. Halihazırda İmparator İsakios Angelos'un yönetimindeki imparatorluk, iktisadî ve askerî açıdan bir gerileme dönemindeydi; ancak kimi zaman öne sürüldüğü gibi bir ekonomik çöküntü söz konusu değildi muhtemelen. Önceki Komnenos Hanedanı'nın Ege kıyılarından iç bölgelere azimle ilerlemiş olduğu ve Anadolu Selçuklu Sultanlığı'nı da merkez platoda büyük ölçüde çepeçevre kuşattığı Anadolu cephesinde durum oldukça istikrarlıydı. Öte yandan Balkanlar'da, Bizans İmparatorluğu'nun başında büyük dertler vardı. 11. yüzyılda, kendilerinden daha güçlü konumdaki Kıpçak Türkleri üzerlerine yürüyünce, Tuna Nehri'nin güneyine çekilmeye zorlanan Peçenek Türklerinin büyük bölümü Bizans askerî sistemi ile bütünleşmişti. Diğer Peçenekler Macaristan'a çekilirken, bir başka Türk boyu olan Oğuzlar da Karpat Dağları'nın güneyine çekilmek zorunda kalmış görünüyordu; belki de o dönemde varlığını koruyan ve Latin kökenli dilleri (Rumence) Antik Roma'ya dayanan Ulahlarla birlik olmuşlardı.

Durum son derece karmaşıktı, öyle ki tarihçiler Bizans'ın 1180'li yılların ortalarındaki gerçek hükümranlık alanını keskin görüş ayrılıklarıyla hâlâ tartışmaya devam ediyor. Kesin olan tek şey, kısa bir süre sonra yeni ve bağımsız bir Bulgaristan devletinin ortaya çıkacağı ve bugün Kuzey Bulgaristan'ı oluşturan bölgeyi kontrol etmek konusunda Bizans İmparatorluğu'nun halihazırda sorunlar yaşamakta olduğuydu. Ancak bir süreliğine, Kıpçak Türkleri ile Eflâk'taki (Güney Romanya) yerli halk olan Ulahlar,

TOPLANAN KUVVETLER, 1188 - 1191 MAYIS BAŞI
NORVEÇ
İSVEÇ
DANİMARKA
LİTVANYALILAR
PRUSYALILAR
RUS PRENSLİKLERİ
Kiev
İskoçya
ADALAR KRALLIĞI
İRLANDA
GALLER
İNGİLTERE
Londra
Dartmouth
POMERANYA
POLONYA
ROMA GERMEN İMPARATORLUĞU
Würzburg
Regensburg
Köln
Mainz
AVUSTURYA
Budin
MACARİSTAN
Belgrad
BATI KIPÇAKLARI
DOĞU KIPÇAKLARI
Hıl
KARAHANLILAR
Köhne (Eski) Ürgenç
HAREZMŞAHLAR
Merv
Nişapur
(Rus)
(Bizans)
ALANLAR ve Diğerleri
Tiflis
GÜRCİSTAN
Trebizond
Paris
Tours
Vezelay
FRANSA
BURGONYA KRALLIĞI
Venedik
Zara
SIRBİSTAN
İTALYA KRALLIĞI
Cenova
Pisa
Papalık Devleti
Roma
Brindisi
Napoli
SİCİLYA KRALLIĞI
(Pisa'ya ait)
Bordeaux
Marsilya
NAVARRA
ARAGON
LEÓN ve CASTILLA
PORTEKİZ
MURABITLAR
Lizbon
MUVAHHİDLER
Córdoba
Silves
Tanca
Tlemsan
Fes
MUVAHHİDLER
Sicilmasa
Marakeş
TUVAT
Tunus
Kayrevan
Malta
Messina
Trablusgarp
Hadrianopolis
Konstantinopolis
Selanik
BİZANS İMPARATORLUĞU
Philadelphia
Smyrna
ANADOLU SELÇUKLULARI
Konya
Tarsus
Ayas
Ermenistan
Antakya
Halep
Maşusa
Trablusşam
Sam
Tur Akkâ
Kudüs
Bkz. 4'deki Harita
İskenderiye
Berka
Kahire
Bkz. 5. 41'deki Harita
EYYÛBİLER
Tebuk
Medine
HİCAZ
Mekke
ARAP KABİLELERİ (ismen Abbasî)
YEREL HANEDANLAR (ismen Abbasî)
Musul
Bağdat
ABBASİ HALİFELİĞİ
Basra
Siraf
UMMAN
Yamama
"BOŞ ALAN"
YEREL ATABEY ve ismen SELÇUKLU HANEDANLARI
Rey
Hemedan
İsfahan
Yezd
Toubou
MAKURA
Dongola
BECA
YEMEN
HADRAMEVT
San'a
Aden
Soba
ALVA
DANAKİL
KANEM
FURLAR
ETİYOPYA
ZANJ
İngiltere Krallığı (Anjou'lu yönetimi)
İngiliz- Anjou'lu hükümranlığı altındaki topraklar (bazen kâğıt üzerinde)
Fransa Krallığı dahilindeki Anjou'lu toprakları
Fransa Krallığı (Anjou'lu toprakları hariç)
Roma Germen İmparatorluğu
Avusturya Dukalığı (Roma Germen İmparatorluğu'na bağlı)
Diğer Hıristiyan toprakları
Selâhaddin'in hükümranlık alanı (vasal toprakları dahil)
Diğer Müslüman toprakları
Hıristiyan veya Müslüman olmayanlara ait topraklar
Haçlı hareketleri (1188 İlkbahar - Mayıs 1191).
Bizans'ın askerî hareketleri (6 Ocak 1188 - 1190 Sonbahar).
Bizans'ın diplomatik hareketleri.
Selâhaddin'in askerî hareketleri (Şubat 1188 - Haziran 1191).
Diğer Müslüman hareketleri (orduların dağıtılması, ekipler, vs. dahil).

Bizanslılar karşısında ortak bir gayede birleşmiş gibi görünüyordu. 20. yüzyılın Romen ve Bulgar tarihçileri Balkan Dağları'ndaki 1186 ayaklanmasının kimin yönetiminde gerçekleştiği konusunda taban tabana zıt görüşlere sahiptir - Bulgarlar, Ulahlar yahut Kıpçak Türkleri. Ancak Germen İmparatoru Friedrich Barbarossa ve onun Haçlı ordusu için esas konu, Bizans'ın bölgedeki hâkimiyetinin hızla yıkılmakta olduğuydu (aşağıda göreceğiz). Daha batıda ise, Sırbistan kâğıt üzerinde Bizans hükümranlığını kabul ederken, gerçekte zaten bağımsızdı. Aşağıda Adriyatik kıyılarında ise Bizans otoritesinin 1180'lerdeki çöküşü Adriyatik'teki tüm güç dengelerini değiştirmişti. Bu unsurların hepsi, Filistin istikametinde kıta aşırı sefer yapan Haçlı birlikleri ve hatta Venedik'ten yelken açarak Adriyatik'ten aşağı sefere devam eden deniz kuvvetleri üzerinde etkili oldu.

Önceki Bizans imparatorlarından Manuel Komnenos (1143-80), Germen İmparatoru Friedrich'e karşı verdikleri özerklik savaşında Kuzey İtalya'daki şehir devletlerini destekledi ve bu, Germen ve Bizans İmparatorlukları arasındaki gerilim kaynaklarından sadece biriydi. Bu olay yüzünden, Bizanslılar ve İtalyanlar arasındaki ilişkiler, 1182'de Konstantinopolis'teki İtalyan tüccarların katledilmesi olayının körüklenmesine kadar vardı. Ancak Bizanslılar da tamamen müttefikten yoksun değillerdi ve İmparator İsakios Angelos sadece Selâhaddin'le değil, bugünkü Türkiye topraklarında yer alan en yakın komşusu Anadolu Selçuklularının sultanı ile de iyi ilişkiler geliştirmişti.

İlk bakışta görece önemsiz bulunabilecek bir başka sorun da Kıbrıs'la ilgiliydi. O dönemde burası, bir asi olan ve Haçlı devletleri ile iyi geçinen İsakios Komnenos tarafından yönetiliyordu. Aslında, İsakios Angelos'un 1187'de İsakios Komnenos'a yönelik başarısız taarruzu Kudüs Krallığı'nda, aynı sene Haçlı Krallığı'na yönelik akınında Selâhaddin'i desteklemekle eşdeğer bulundu. Öte yandan, İngiltere Kralı Aslan Yürekli Richard'ın sahneye girişinin ardından, İsakios Komnenos'un Haçlı dostu olarak sahip olduğu ayrıcalıklar, imparatorun mevcut düzenini koruyamayacaktı.

Peki 1180'lerde Avrupa'da neler oluyordu? Sicilya ve Güney İtalya'daki güçlü Norman Krallığı siyasî açıdan krizdeydi. Ancak yine de, epeyce kalabalık nüfusuyla, büyük bir deniz kuvveti ve ekonomik güç olarak kalabilmişti -kısa bir süre sonra Haçlılarla çarpışacak olan Yunanca konuşan Ortodoks Hıristiyanlar, Sicilya'nın doğusunda yoğunlaşırken, Arapça konuşan Müslümanlar Batı Sicilya'da yaşamaktaydı. 12. yüzyıl Sicilya'sı, Kuzey İtalya, Güney Fransa ve Katalonya'dan gelenlerin büyük çaplı kolonizasyon hareketlerine maruz kaldı. 1190'da yaygın bir Müslüman kıyımı ortaya çıktı, sağ kalan çok sayıda Müs-

Hüküm sürdüğü ilk senelerde muhtemelen Selâhaddin'in de ikamet ettiği Fâtımî Halifelik sarayındaki ahşap kapıda yer alan oymada, erken ortaçağ saray yaşamı betimlenmiş (İslâm Sanatları Müzesi, Kahire; yazarın çektiği fotoğraf).

lüman, Sicilya'nın iç bölgelerindeki dağlık alanlara sığındı ve bu dağlar yıllarca direnişçilerin kontrolünde kaldı. Tıpkı ordusunun başında Bizans topraklarında ilerleyen İmparator Friedrich gibi, İngiltere Kralı Richard ve Fransa Kralı Philippe Auguste de kısa bir süre sonra ordularını istikrarsız topraklara getireceklerdi.

Batı Avrupa'nın birçok bölgesinde olduğu gibi Kutsal Roma Germen İmparatorluğu da, kültürel ve ekonomik açılardan bir yeniden doğuş sürecinin ortasındaydı. Bundan yarar sağlayanlar arasında, hem yasalarla hem de imparator tarafından diğer birçok Hıristiyan ülkesine kıyasla daha fazla korunan Yahudiler de vardı. Bunun nedeni, bir dereceye kadar, Birinci Haçlı döneminde imparatorluk sınırları içinde yaşayan Yahudilere uygulanan dehşet verici katliamdı ve bunun tekrarlanmasını ne imparator ne de Kilise istiyordu. Bu arada, gerçek otoritesi kısa bir süre sonra zayıflayacak olsa da, imparatorun kendisi de hatırı sayılır derecede güç ve nüfuz sahibi idi. O dönemde Germen İmparatoru Friedrich Barbarossa, Bizans imparatorunun alenî düşmanı değildi belki ama, geçmişi uzun yıllara dayalı rakibiydi ve daha önceki bir olayda Anadolu Selçuklu sultanı ile irtibat kurduğu biliniyordu. Keza, Friedrich Barbarossa, teknik olarak hâlâ Bizans'a ait bir bölge olan Balkanlar'da bağımsız prensliklerin ortaya çıkmasını teşvik ediyor olabilirdi.

Fransa'nın siyasî hâkimiyeti 13. yüzyıla tarihlenmektedir. Ancak Fransa 12. yüzyılda bile Batı Avrupa'daki seküler kültür üzerinde etkindi. Avrupa'nın büyük bölümündeki aristokrat ve şövalye seçkinl nezdinde, dünyalarının estetik ve moda merkezi *la douce France*'tı [güzel Fransa]. Ancak burada bile, Güney Fransa'daki Languedoc bölgesinde açık fikirli ve eğitimli halk arasında filizlenmiş olan ve düalistik dinî inançlarla bağlantılı, "aykırı" bir kültürel akım ortaya çıkmaktaydı. Bu akım 13. yüzyılda Cathar sapkın mezhebinde ifadesini bulacak ve ardından da vahşi Albi Haçlı Seferi'ni tahrik edecekti.

Bu arada Fransa tahtında, Fransız tarihinin en başarılı kralların dan biri oturmaktaydı. Philippe Auguste 1165'te dünyaya gelmişti ve ortaçağ Fransız tarih yazarları tarafından Philippe-Dieudonné, "Cennet'ten bir armağan" olarak görülüyordu. Philippe Auguste, monarşinin gücünü, nüfuzunu ve refahı artıran babası VII. Louis'nin başladığı işleri devam ettirdi. Kurnaz, ihtiyatlı kişiliği ve gayet müphem özel hayatıyla Kral Philippe Auguste, öldüğü 1223 yılına kadar tüm iç düşmanlarını alt etti, dış düşmanlarını yendi ve tüm Anjou'lu rakiplerini Fransa topraklarından fiilen sürdü.

12. yüzyılda Suriye'de yapılmış olan bu muhteşem seramik atlı heykelciği, Rakka yakınlarında, bir saraya ait harabelerin yer aldığı Refikiye'de bulundu (Şam Ulusal Müzesi; yazarın çektiği fotoğraf).

İngiliz tarihinde Plantagenetler olarak bilinen Anjou'lular, Anjou Kontları soyundan geliyordu. İngiltere'nin ilk Anjou'lu kralı II. Henry idi ve ardından sırasıyla, oğulları I. Richard ve John tahta geçti. Richard ve John, babalarından sadece İngiltere kraliyet tacını değil, Britanya adalarının neredeyse tamamının ve hatta Fransa topraklarının yarısından fazlasının hükümranlığını da devraldılar. Fransız baronları olmaları nedeniyle sahip oldukları bu geniş Fransa toprakları, Fransa kralının hükümranlığı altındaydı. Öte yandan başka birçok açıdan, İngiltere'nin Anjou'lu yöneticileri daha güçlü ve Paris'teki rakiplerine göre de kesinlikle daha varlıklıydı. Kültürel bağlamda ise, İngiltere'nin Anjou'lu kralları, İngilizden ziyade Fransızlardı; keza bu durum, kendilerini destekleyen aristokratlar için de, İngiltere dahilinde bile, aynen geçerliydi.

KRONOLOJİ

1187

14 Temmuz: Corrado del Monferrato'nun Sûr'a varışıyla, Selâhaddin'le yapılan teslim olma müzakerelerine son verildi.
Kasım: Poitou'lu Richard (gelecekte Kral I. Richard) haç aldı.

1188

Ocak: İngiltere Kralı II. Henry ve Fransa Kralı Philippe Auguste haçlarını aldı.
6 Ocak: Bizans İmparatoru II. İsakios Angelos tarafından gönderilen elçi, Kudüs'ü özgürlüğüne kavuşturduğu için Selâhaddin'e tebriklerini sundu.
Mart: Germen İmparatoru Friedrich haçını aldı; Selâhaddin Belvoir Kuşatması'nı teftiş etti.
İlkbahar: Sicilya Kralı II. Guglielmo, Sûr, Tripolis (Trablusşam) ve Antiokheia'yı (Antakya) destekleyecek bir donanma gönderdi.
Mayıs: Haçlı deniz filoları Kuzey Avrupa'dan yelken açtı.
1 Temmuz: Tripolis'in (Trablusşam) kuşatılamayacak kadar güçlü olduğuna karar veren Selâhaddin, Suriye'nin kuzeyindeki Haçlı kalelerini almak üzere harekât başlattı.
3 Eylül: Kuzey Avrupa'dan hareket eden Haçlı deniz filoları, Portekizlilerin Silves'i fethetmelerine yardım etti.
1 Ekim: Selâhaddin, Antiokheia (Antakya) Prensi III. Bohemond ile sekiz ay süreli bir antlaşma yaptı.
Kış (1188-89): Selâhaddin, Haçlıların elindeki Safed ve Belvoir kalelerini aldı.

1189

İlkbahar: Selâhaddin Beaufort'u (Kalâatüşşikâf) kuşattı.
Mayıs: İmparator Friedrich muazzam bir Haçlı ordusuna komuta ederek yola çıktı.
3-13 Haziran: Sûr'dan hareket eden Haçlı askerleri Sayda üzerine yürüdü, ancak geri dönmeye zorlandılar.
6 Temmuz: II. Henry öldü, Richard İngiltere Kralı oldu.
Yaz: Sûr'a destek vermek üzere yola çıkan Pisa donanması Doğu Akdeniz'e vardı.
Ağustos: Sırp ve Bulgar temsilciler, Niş'te konakladığı sırada İmparator Friedrich'e Bizans'a karşı ittifak önerisinde bulundular, ancak Friedrich kabul etmedi.
28 Ağustos: Pisa donanması desteğindeki küçük bir deniz kuvvetiyle Sûr'dan hareket etmiş olan "Kudüs" Kralı Guy, Selâhaddin'in garnizonunu kuşatmayı planladığı Akkâ'ya vardı.
Ağustos-Kasım: İmparator Friedrich Filibe'yi işgal etti; İmparator İsakios, İmparator Friedrich'in temsilcilerini rehin aldı; İsakios, Friedrich'in ordusunu Çanakkale Boğazı'ndan geçirmeyi kabul etti.
15 Eylül: Selâhaddin, Akkâ dışındaki Kral Guy üzerine yürüdü ve Akkâ'yı kuşatmış olan Haçlı kuvvetlerini kuşattı.
Sonbahar: Köln, Friesland, Bremen ve Türingen'den hareket eden Haçlı kuvvetleri, Akkâ'yı kuşatmak üzere Venedik'ten deniz yoluyla hareket etti.
4 Ekim: Selâhaddin, Akkâ'daki Haçlı taarruzunu püskürttü, fakat Haçlılar Selâhaddin'in bir grup askerinin peşine düşerek onları el-Ayadiye'ye kadar izledi.
16 Ekim: Selâhaddin'in kuvvetleri Karruba'ya geri çekildi.
Ekim sonu: Mısır donanması Akkâ'ya ikmal malzemeleri ve asker sevkiyatı yaptı.
Kasım: Sicilya Kralı II. Guglielmo öldü; mirasçısı olan Kraliçe Costanza d'Altavilla'nın hükümranlığı kabul edilmedi ve tahta Tancredi di Lecce geçti.

1190

Mart: İmparator Friedrich Anadolu'ya geçti.
Bahar: İmparator Friedrich'e karşı korumak üzere güneydeki sınırlara Kuzey Suriye'den askerî birlikler gönderildi.
27 Nisan-5 Mayıs: Haçlılar Akkâ'ya yönelik uzun süreli taarruzda başarısız oldu.
17 Mayıs: Bir Selçuklu ordusu, İmparator Friedrich'in Konya'ya girmesini engellemeye çalıştı, ancak başarısız oldu.
10 Haziran: İmparator Friedrich, Göksu'da boğuldu.
Temmuz: Kral Richard ve Kral Philippe Auguste, komutaları altındaki ordularla Vézelay'dan hareket ettiler; Beaufort (Kalâatüşşikâf) Selâhaddin'in askerlerine teslim oldu.
Yaz: Henri de Champagne ve birliği Akkâ kuşatmasına katıldı.
22 Ağustos: Kral Richard'ın İngiltere ve Fransa'dan hareket etmiş olan donanması Marsilya Limanı'na vardı, ancak Richard'ın çoktan hareket etmiş olduğunu öğrendiler.
Eylül ortaları: Kral Philippe Auguste ve komutasındaki Haçlı ordusu Sicilya'da karaya çıktı.
16 Eylül: Richard'ın, Başpiskopos Baldwin komutasındaki öncü birliği Sûr'a vardı.
22 Eylül: Kral Richard, Sicilya'daki Messina'ya vardı.
Ekim-Kasım: Akkâ dışında, Kuzey Irak'tan gelmiş olan birlikler evlerine geri dönmek istedi; Selâhaddin bunu kabul etti.
Kış (1190-91): Richard ve Philippe Auguste, giderek yükselen çatışmaların ortasında, kışı Sicilya'da geçirdiler; Avusturya Dükü Leopold'ün Venedik'ten deniz yoluyla gelmiş olan Haçlı ordusu kışı Adriyatik'teki liman kenti Zadar'da geçirdi.

1191

18 Ocak: Selâhaddin'in elçileri Muvahhid Halifesi Yakub el-Mansûr'dan deniz gücü desteği talebinde bulundu, ancak talepleri reddedildi.

13 Şubat: Selâhaddin'in askerleri, bir destek ordusu ve yeni bir komutanın liderliğinde kuşatma hatlarını yararak Akkâ'ya girdi.
30 Mart: Philippe Auguste, Sûr'a gitmek üzere Sicilya'dan ayrıldı.
İlkbahar başı: Avusturyalı Leopold, İmparator Friedrich'in Haçlı ordusundan geriye kalan birliklerle Akkâ'da birleşti.
İlkbahar: Takıyyüddin ve Diyarbakır emiri, Selâhaddin'in yardım çağrılarına cevap vermediler, çünkü aynı bölge üzerinde hâkimiyet mücadelesi içindeydiler.
10 Nisan: Richard, Girit ve Rodos üzerinden Kutsal Topraklar'a gitmek üzere Sicilya'dan yola çıktı.
1 Mayıs: Richard Rodos'a vardı.
12 Mayıs: Richard ve ordusu Kıbrıs'ta karaya çıktı ve İsakios Komnenos'un askerlerini yendi.
20 Mayıs: Philippe Auguste ve ordusu Akkâ kuşatmasına katıldı.
31 Mayıs: İsakios Komnenos, Kantara'da Richard'a teslim oldu.
5 Haziran: Fransızlar Akkâ'ya taarruz etti, ancak Selâhaddin kuşatma hatlarına saldırınca geri çekildiler.
8 Haziran: Richard ve ordusu Akkâ kuşatmasına katıldı.
Haziran ortası: Ceneviz donanması, ablukayı güçlendirmek üzere geldiği Akkâ Limanı'na vardı.
Haziran sonu: Fransızlar Akkâ'ya taarruz etti, ancak Richard taarruza katılmayı reddetti.
2-3 Temmuz: Fransızlar bir kez daha Akkâ'ya taarruz etti ve surlarda gedik açtı.
4 Temmuz: Akkâ garnizonu Haçlı ordugâhına antlaşma şartlarını müzakere etmek için delegasyon gönderdi; garnizonun teslim olmayı düşündüğünü öğrenen Selâhaddin, büyük bir şaşkınlık geçirdi.
6 Temmuz: Richard'ın askerleri Akkâ'nın harabe halindeki Maledikta (Mevdud) Kulesi'ne taarruz etti.
7 Temmuz: Selâhaddin'e gelen bir ulak, çaresiz kalan garnizonun daha fazla dayanamayacağı haberini ulaştırdı.
11 Temmuz: İngiliz ve Pisa'lı askerler harabe halindeki Maledikta (Mevdud) Kulesi'ne bir kez daha taarruz etti; Selâhaddin, kuşatmayı kırmak üzere son bir taarruz girişiminde bulundu.
12 Temmuz: Akkâ garnizonu, Selâhaddin'in onayını almaksızın teslim oldu.
14 Temmuz: Selâhaddin, Haçlıların elindeki esirlerin kurtarılması için gereken kefaretin toplanmasını sağladı.
27-28 Temmuz: Haçlı Liderler Meclisi, Kudüs Krallığı'nın yönetimini, krallığın güneyini ve Akkâ'nın kontrolünü verdikleri Kral Guy ile kuzey bölgesi ve Sûr'un kontrolünü verdikleri Corrado del Monferrato arasında paylaştırmaya karar verdi.
31 Temmuz: Philippe Auguste ve Corrado del Monferrato Sûr'a gitmek üzere Akkâ'dan yola çıktılar.
3 Ağustos: Philippe Auguste, Fransa'ya gitmek üzere Sûr'dan yola çıktı.
20 Ağustos: Kefaret bedellerinin ödenmesi ve esirlerin serbest bırakılması konusundaki tartışmaların ardından Richard esirlerin ve ailelerinin öldürülmelerini emretti.
24 Ağustos: Selâhaddin'in ordusunun bir kısmı Keymun'a hareket etti.
25 Ağustos: Haçlı ordusu üç bölük halinde yola çıkarak kıyı şeridi üzerinde yürüyüşe geçti; Haçlı donanması da denizden onlara eşlik etti.
25-26 Ağustos: Kral Richard'ın kuvvetleri Merle'yi almak üzere ilerledi; Efdal, Haçlıların artçı kuvvetlerine taarruz etti; Selâhaddin yük katarını Mecdel Yaba'ya gönderdi; Âdil'in müfrezeleri sahile doğru yürüyüşe geçti; diğer birlikler ya Keymun'da kaldı, yahut Haçlı ordusunu keşfe gönderildi; Selâhaddin sahil şeridinde keşif yaptı.
27-28 Ağustos: Selâhaddin yük katarının geri gelmesini emretti; Haçlı ordusu kısa bir yürüyüş yaptı, Kurmul Dağı'nın çevresinden dolanmak zorunda olan donanmayı beklediler.
29 Ağustos: Haçlı ordusu ordugâhta kaldı.
30 Ağustos: Haçlı ordusu, açık denizdeki donanma eşliğinde Caesarea yönünde ilerledi; Müslüman taarruzlarından pek etkilenmedi; Haçlılar Zerka Nehri'ne varınca ordugâh kurdu.
31 Ağustos: Haçlılar bir gece daha ordugâhta kaldı.
1 Eylül: Haçlılar yürüyüşe devam ederek Caesarea'dan geçti ve Mefcir Nehri'ne ulaştı.
2 Eylül: Haçlılar, yoğun Müslüman taarruzuna rağmen Kaseb Nehri'ne doğru yürümeye devam etti.
3 Eylül: Selâhaddin'in ordusu Arsuf Ormanı'na doğru yürüyüşe geçti; Haçlılar Kaseb Nehri'nde kurdukları ordugâhta kaldı.
5 Eylül: Haçlılar Fâlık Nehri'ne yürüdü; Kral Richard görüşmek istediği Âdil ile temasa geçti; Selâhaddin yük katarını önce güneye gönderdi, sonra geri gelmesini emretti.
6 Eylül: Haçlılar yerinde kaldı; Selâhaddin'in yük katarı yine gönderildi.
7 Eylül: Arsuf Savaşı; Haçlılar Arsuf yakınlarında ordugâh kurdu.
8 Eylül: Selâhaddin'in ordusu güneye doğru ilerledi.
9 Eylül: Haçlılar Yafa sınırları içinde birkaç kilometre yürüdü; Selâhaddin taarruzu sona erdirmeye hazırlandı; Haçlılar 31 Ekim'e kadar Yafa'da kaldı.
10-11 Eylül: Selâhaddin, Remle'ye çekildi; ardından şehir surlarındaki hasarı ve şehir halkının Suriye ve Mısır'a göçünü denetlemek üzere Askalân'a gitti.
23-24 Eylül: Selâhaddin Remle'ye döndü ve sonra da Kudüs'ün surlarını teftiş etti; Efdal Askalân'da kaldı.
17 Ekim: Richard, Âdil'in görevlendirdiği memur ile bir araya geldi ve müzakere talep etti; müzakereler Üçüncü Haçlı Seferi'nin sonuna kadar kesintilerle devam etti.

Ekim sonu: Sûr'daki Corrado del Monferrato, Lud'da bulunan Âdil'e elçilerini gönderdi; Haçlılar Ekim ayı boyunca Yafa'da kaldı ve Lud Ovası'nda birkaç ufak çarpışma yaşandı; Haçlı ordusu içinde görüş ayrılıkları tırmandı.
17-22 Kasım: Selâhaddin, Latrun'a çekildi; Haçlılar Remle'yi işgal etti; çarpışmalar devam etti.
12 Aralık: Selâhaddin, ordusunun büyük kısmını dağıttı ve Kudüs'e çekildi.
25 Aralık: Haçlıların öncü kuvvetleri Beyt Nûbe'ye vardı.
28-29 Aralık: Richard tepeler üzerinden ilerlemeye devam etti; Sâbıküddin Utman komutasındaki Müslüman birliği Haçlı karakollarına taarruz etti.

1192

3 Ocak: Richard Beyt Nûbe'ye vardı.
8 Ocak: Richard Remle'ye çekilme emri verdi.
20 Ocak: Remle'deki Haçlı Meclisi, Richard'ın orduyu Askalân'a götürmesi yönünde karar aldı; surları yeniden inşa eden Haçlılar, 6 Haziran'a kadar orada kaldı.
Şubat: Efdal, Suriye'ye gitmek üzere Kudüs'ten yola çıktı; Akkâ'da, Kral Guy taraftarı Pisa'lılar ile Corrado del Monferrato taraftarı Cenevizler arasında çatışmalar yaşandı.
20 Şubat: Richard Akkâ'ya vardı ve barış yapmaya çalıştı; Richard aynı zamanda Âdil'den bir görüşme talebinde bulundu.
20 Mart: Âdil, barış önerisinde bulunmak üzere Richard'ın ordugâhına gitti.
Nisan başı: Richard, Haçlı liderlerini bir araya topladı ve Kudüs tahtıyla ilgili sorunun bir çözüme kavuşturulmasını talep etti, ancak herkesin, Guy yerine Corrado del Monferrato'nun kral olmasını istediğini görünce şaşırdı.
28 Nisan: Corrado del Monferrato Sûr'da bir suikasta uğradı.
5 Mayıs: Henri de Champagne ile Isabelle'in Akkâ'da evlenmesinin ardından çift, Kudüs kralı ve kraliçesi olarak taç giydi.
18-23 Mayıs: Richard ve Haçlı ordusu Darum'a denizden ve karadan taarruz etti.
9-11 Haziran: Richard ve Haçlı ordusu Latrun'un doğusunda ordugâh kurdu; Selâhaddin Kudüs savunmasına hazırlandı; Müslüman ve Haçlı askerleri arasında çarpışmalar oldu.
22-23 Haziran: Richard, büyük bir kuvvetle, Hasî Vadisi'ndeki bir kervana taarruz etti.
1-3 Temmuz: Selâhaddin halihazırdaki yerlerinde kalmak yahut doğuya çekilmek konusunda bir karar vermek üzere Kudüs'te konseyini topladı; Selâhaddin, Kudüs dışındaki sahra ordusunun komutasını devraldı.
4 Temmuz: Haçlılar Beyt Nûbe'den ayrılarak Remle'ye doğru geri çekildi.
9-19 Temmuz: Richard müzakere talebinde bulundu; Richard Askalân'ı yakıp yıkmayı kabul etmediği için Selâhaddin müzakerelere son verdi.
27-31 Temmuz: Richard'ın yokluğu, Selâhaddin'in Yafa'yı alabilmesine imkân tanıdı, ancak şehrin kalesi teslim olmadı. Richard, Pisa ve Cenevizlerle birlikte deniz yoluyla geri döndü ve Yafa'yı geri aldı.
4 Ağustos: Selâhaddin, Yafa surları dışındaki Haçlılar üzerine başarısız bir taarruz düzenledi.
20 Ağustos: Tekrar müzakerelere başlandı.
1-3 Eylül: Taraflar, şartları konusunda uzlaşmaya varılan barış antlaşmasını imzaladı.
9 Ekim: Richard, memleketine dönmek üzere Akkâ'dan yelken açtı.
15 Ekim: Selâhaddin Antiokheia (Antakya) Prensi Bohemond'la Beyrut'ta bir araya geldi.
4 Kasım: Selâhaddin Şam'a döndü.

Selçuklu üslubundaki Kuzey Irak sanatında, saray memurlarını tasvir eden figürler de yaygındı. Musul'da yapılmış olan 12. veya 13. yüzyıla ait su soğutmalı toprak kâse üzerinde bunun bir örneği yer alıyor (Şam Ulusal Müzesi; yazarın çektiği fotoğraf).

ÇARPIŞAN KOMUTANLAR

HIRİSTİYAN KOMUTANLAR

Önceki bütün çokuluslu Haçlı Seferleri gibi, Üçüncü Haçlı Seferi de bölünmüş bir komutanlık ile başladı. Ancak Germen İmparatoru Friedrich Barbarossa'nın Türkiye'nin güneyinde ölmesi ve Fransa Kralı Philippe Auguste'ün başarılı Akkâ kuşatması sonrasında ülkesine dönmesi üzerine geride tek bir üst düzey lider kaldı: *Aslan Yürekli* diye anılan **İngiltere Kralı I. Richard**. 1157'de doğan Richard, idarecilik ve savaş sanatlarını, Loire'ın güneyinde yer alan ve Batı Fransa'nın büyük bölümünü kapsayan Anjou Hanedanı'nın elindeki Akitanya'nın valisi olduğu dönemde öğrendi. Önceden tanındığı adıyla Poitou'lu Richard büyüklerinin sözünü dinlemeye eğilimli değildi; önce 1173 ve 1174 yıllarında, sonra da 1189'da babası Kral II. Henry'ye karşı isyan düzenlemişti. Richard, babası II. Henry'nin ölümünden sonra, 1189'da İngiltere kralı oldu.

Richard'ın cinsel hayatının yanı sıra davranışlarının ardında yatan sebepler de akademik tartışmalara konu oldu ve Fransa Kralı Philippe Auguste gibi o da, itibarını artırmak için Haçlı Seferi'nden yararlandı. Esasen, Haçlı Seferi'ne katılacağını halka açıklayarak haçını aldığında babası hayattaydı ve bu kararıyla Richard, kendi yönetimi altındaki topraklarda geniş çapta bir saygınlık kazandı. Öte yandan Richard'ın Haçlı olma kararının sadece bir siyasî manevra yahut savaş macerası olduğunu düşünmek de yanıltıcı olur. Tarihçi D. Carpenter'ın da yakın geçmişte yazdığı gibi,

> ... Günahkârlığı hastalıklı bir şekilde sürekli içini kemiren biri, tüm günahların affını vaat eden Haçlı Seferi'nden elde edeceği yararlardan kaçamazdı. Keza savaş kabiliyetlerini artırma şansından da... Üstelik dindaşı olan Hıristiyanlara karşı değil, kâfirlere karşı savaşılacaktı.[3]

İngiltere Kralı I. Richard'a ait olan ikinci "Büyük Mühür" (Public Records Office; Londra).

Richard'ın Üçüncü Haçlı Seferi'ndeki dikkat çekici başarılarını ise, saygın ortaçağ harp tarihçisi Matthew Bennett şöyle özetliyor:

> Richard, karizması ve savaş sanatları konusundaki asikâr bilgisi sayesinde, Üçüncü Haçlı Seferi'nin birbirinden tamamen farklı kuvvetlerini kendi otoritesi altında kaynaştırmayı başardı. 1191-1192 senesinin Haçlıları Akkâ surlarının dışında, aralarındaki bölünmeleri yok eden ortak savaş hatlarını paylaştılar. Bir asır evvelki harekâta göre farklılıkları daha kolay tanımlanabilen milletlerden gelmekteydiler, ama aynı zamanda önlerindeki dava uğruna bu aidiyetlerinin ötesine geçme kabiliyetindeydiler.[4]

3 D. Carpenter, *The Struggle for Mastery, Britain 1066-1284* (Londra, 2003), s. 246.

4 M. Bennett, "The Composition of Crusader Hosts, 1096-1192," Reading Universitesi Extra-Mural Seksiyonu'nda yer alan yayımlanmamış makale, 9 Mart 1995.

Burgonya Dükü III. Hugues (1162-1191) **Fransa Kralı Philippe Auguste**'ün kuzeniydi ve kralın kız kardeşlerinden biriyle evliydi. Kutsal Topraklar'a Philippe Auguste'le birlikte yolculuk yapan Dük Hugues, Akkâ kuşatmasında önemli bir rol oynadı. Orada, birkaç başka komutan gibi Hugues de, şehir surlarını döven taşları atan muazzam mancınıkların inşası ve çalıştırılması için gereken parayı kendisi karşıladı. Yönetici seçkin sınıf içindeki statüsü düşünüldüğünde, Kral Philippe Auguste'ün Fransa'ya dönüşünden sonra Ortadoğu'daki Fransız kuvvetlerinin komutanlığına Hugues'ün getirilmiş olması şaşırtıcı değildir. Esasen Philippe muharip askerlerinin çoğunu Filistin'de bıraktı ve kendilerine ödenmek üzere 5.000 altın ve gümüş mark tahsis etti.

Haçlıların Akkâ'dan güneye yürüyüşünün ilk aşamalarında Hugues ve Fransızlar artçı kuvvetleri oluşturuyordu. Selâhaddin'in 30 Ağustos'taki taarruz darbesiyle baş etmek durumunda kaldıklarında, Burgonya Dükü Hugues bir alan savunması komutanı olarak gayet kabiliyetli olduğunu ortaya koydu. Hugues daha sonra Arsuf Savaşı'nda birleşik Haçlı ordularının iki başkomutanından biriydi, ancak Hugues ile Richard'ın arasındaki tartışma üzerine Fransız ve Anjou birliklerinin kötüye giden ilişkileri kısa bir süre sonra alenî hale geldi. Burgonya Dükü'nün parası da azalmıştı ve askerlerine ödeme yapabilmek için Richard'dan borç almak zorunda kaldı. Richard, Kudüs yönünde ilerleyen Haçlılardan ayrıldıktan sonra, Hugues de nefret ede ede askerlerini geri çekti; sonrasında Richard, Hugues'ün askerlerine yaptığı ödemeyi kesmişti elbette. İngilizler, Burgonya Dükü Hugues'ü, Kral Richard ile ilgili yakışıksız bir şarkı bestelemekle de suçladı; Aslan Yürekli buna bir başka şarkıyla cevap verdi. Burgonya Dükü III. Hugues, barış görüşmelerinin sonuçlanmasından kısa bir süre önce Akkâ'da öldü; o esnada hasta olan Kral Richard'ın ise, haberi duyar duymaz iyileşmeye başladığı söylendi.

Üçüncü Haçlı Seferi'nde komuta kademesinde rol alan bir başka Fransız asilzade de güçlü Champagne Kontluğu'nun önde gelen üyelerinden biri olan **II. Henri** idi. Selefi Kont I. Henri de Kutsal Topraklar'da savaşmıştı. Kendisi Kudüs Krallığı'ndan geriye kalan topraklara, Richard ve Philippe Auguste'ün gelişinden çok önce, 1190 yazında vardı. Henri de Champagne orada kuşatma komutanlığına getirildi ve söylentilere göre heybetli koçbaşlı kütüklerin yanı sıra taş atan muazzam bir mancınığın inşası için 1.500 dinardan az olmamak üzere para harcadı. Henri de Champagne, Kral Philippe ile Kral Richard'ın bölgeye vardığı 1191 yılına kadar komutan olarak kaldı. Arsuf Savaşı'nda ise hem piyadelere hem de yük katarlarına komuta etti.

Hem Richard hem de Philippe Auguste'ün yeğeni olmasına rağmen, Henri de Champagne, Richard'ın yakın siyasî müttefiki olmayı seçti. Guy'in Kudüs Kralı olmasını hiç kimsenin istemediği netleşip yerine atanan Corrado del Monferrato'nun suikasta uğramasının ardından, Henri de Champagne geriye kalan en iyi aday haline geldi; ancak kral olabilmek için Corrado'nun dul karısı Isabelle ile evlenmesi gerekiyordu ve bu, Isabelle'in üçüncü evliliği olacaktı. Siyasî bir evlilik olmasına rağmen oldukça neşeli geçen düğünle ilgili olarak, kronikçi Ambroise şöyle not düştü:

> Geç kaldı Fransızlar ama kasıt yoktu,
> Maksat bir an evvel gidip getirmekti rahibi
> Ve Kont'un Hanım ile evlenmesine vesile oldular.
> Gönlüme kalsa, aynını yapmalıydım,
> Hanım pek âdil ve güzeldi çünkü
> Ve Tanrı merhametini esirgemesindi
> Benden, meğer ki benden evvel Kont'tan,
> Ki pek hevesliydi kendisi Hanım'ı almaya.

Henri de Champagne "Kudüs Kralı" unvanını asla benimsemedi ve genelde "Sahilin Kralı" olarak tanındı. Öte yandan, bir pencere önünde geriye doğru bir adım attığı anda öldürüldüğü 1197 yılına kadar, Kudüs Krallığı'ndan geriye kalan toprakların hükümdarı olarak kaldı. Ardından Isabelle de dördüncü ve son kocasıyla evlendi ki, o da sekiz sene sonra çok fazla balık yemekten öldü. Isabelle dördüncü kez dul kaldığında sadece 33 yaşındaydı, ama evlenmek için tehlikeli bir kadın olarak nam salmıştı artık.

Kudüs Kralı Guy'in durumu Üçüncü Haçlılar döneminde pek iç açıcı değildi. 1187 felâketleri önce-

sindeki genel kanı, arkadaşlarının fazlasıyla etkisi altında kaldığı ve kararsız olduğu yönündeydi. Çok sayıda güçlü baron da kendisinin tahta hile ile geçtiği kanısındaydı ve genelde Kudüs'ün kaybedilmesi konusunda Guy suçlanıyordu. Buna karşılık 1189'da komutası altında görece güvenli Sûr'dan hareket eden küçük orduyla Akkâ'nın kuşatılması yönündeki cesurca karar Guy'e aitti. Guy, Haçlı Seferi sürecinde kendi durumunu geliştirmeyi başaramadı ve kâğıt üzerindeki komuta pozisyonunun ötesinde bir yere gelemedi. Arsuf'ta Kudüs Krallığı'nın şövalyelerine Jacques d'Avesnes komuta ederken, Kudüslü Guy, Poitou ve Guyenne'den gelen askerlerin başındaydı, ancak orada bile komutanlığı kardeşi Geoffroy de Lusignan ile paylaştı.

MÜSLÜMAN KOMUTANLAR

Ortaçağdaki Müslüman ordularının çoğundaki komuta yapılanması Haçlı rakiplerine göre daha yalındı, çünkü tüm ordunun genellikle tek bir komutanı vardı. **Selâhaddin Ebü'l-Muzaffer el-Melikü'n-Nâsır Salâhuddîn Yûsuf bin Necmiddîn Eyyûb bin Şâdî** -ya da yaygın adıyla Selâhaddin Eyyûbî- çoğu yerde, hatta Avrupa'da bile, Haçlı seferlerinin en büyük kahramanı kabul edilir. Her ne kadar son zamanlarda kendisini ihtiraslı, zalim, hatta sinsi bir siyasetçi ve pek de parlak olmayan bir komutan olarak tanımlamaya yönelik bir çaba olsa da, tarih yazarlarının çoğu Selâhaddin'i olağanüstü erdemli, cesur ve siyaset kabiliyetine sahip bir insan olarak tanıtmıştır.

Sonradan Eyyûbîler olarak tanınan ailesi Kürt kökenliydi, fakat kültür olarak Araplaşmış ve siyasî duruşları açısından da Türkleşmişlerdi. Aile, 12. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Suriye, Kuzey Irak ve Mısır'ın Türk hükümdarı Nûreddin'in hizmetindeydi. Selâhaddin eğitimliydi ve Nûreddin'in sarayında da askerî eğitim almıştı, ancak Selâhaddin'in nam salmaya başladığı yer Mısır oldu. Selâhaddin, siyasî konudaki nasihatleri dikkate aldı ve askerî konularda da hem geleneksel uygulamalardan hem de yeni fikirlerden sonuna kadar yararlandı. Bir komutan olarak Selâhaddin, büyük ve birbirinden farklı askerî kuvvetleri uzun sürelerle savaş alanında tutabilmeyi başardı; ancak o bile, gönüllülerden oluşan çok kalabalık bir kuvveti kış ayları boyunca besleyemezdi. Nûreddin'in hizmetinde olduğu dönemde karargâh subaylığı da yapmış ve Mısır'ın resmî değilse bile fiilî hükümdarı olduğu 1169 yılından önce birkaç savaşa katılmıştı. Selâhaddin, kendi hâkimiyet alanından geriye kalan toprakları tahakkümü altına almaya, ancak Nûreddin'in 1173'teki ölümünün ardından girişti.

Ortaçağ İslâm medeniyetinde, askeri aristokrasi Avrupa medeniyetindeki gibi idealize edilmezdi. Buradaki 12. yüzyıl sonu ya da 13. yüzyıl başına ait İran yapımı seramik tabakta, bir prensesle konuşan ve elinde bir kadeh olan Müslüman şehzade betimlenmiş (Reza Abbasî Müzesi, Tahran; yazarın çektiği fotoğraf).

Askerlik söz konusu olduğunda, Selâhaddin önceden hesabı yapılmış riskler almaya hazırdı elbette ve geniş kapsamlı stratejik konularda sahip olduğu açıkça görülen kavrayış kabiliyeti de Haçlı düşmanlarının çoğundan daha üstündü. Hıttîn'deki ezici zaferinin ardından Sûr'da belirginleşen Haçlı direnişine izin veren Selâhaddin, yerleşik ortaçağ Müslüman askerî düşüncesi kapsamında hareket etmekteydi. Ancak her şeye rağmen, en azından geçmişteki olayları değerlendirebilme avantajıyla bakıldığında, bazı kararlarının hatalı olduğu anlaşılıyor. Arsuf Savaşı'nı da aynı şekilde değerlendirmek mümkün.

İslâm sanatının erken dönemlerinde seçkin muhafız betimlemeleri çok yaygındı ve bunlar genellikle önlerinde tuttukları kınındaki kılıçlarıyla betimlenirdi. Mısır'da bulunan bu örnek 12. yüzyıla ait bir mermer kabartma (İslâm Sanatları Müzesi, Kahire; yazarın çektiği fotoğraf).

Aslında hem Hıttîn hem de Arsuf, Selâhaddin'in yenilikçi olmaktan ziyade işinin ehli bir komutan olduğuna ve liderliğinin de komutanlığından daha iyi olduğuna işaret ediyor.

Haçlıların "Safadin" olarak andığı **Seyfeddin el-Melikü'l-Âdil Ebubekir Muhammed bin Eyyûb**, Selâhaddin'in kardeşlerinden biri, başyardımcısı ve siyaset alanında olduğu kadar felsefî açıdan da mirasçısıydı. 1143-1145 yılları arasında Şam yahut Baalbek'te doğmuş olan Âdil, 1169'da Mısır'a giden Selâhaddin'e eşlik etmişti. İlk önemli resmî görevi ise, Selâhaddin'in Suriye'de seferde olduğu dönemde Mısır'ın emiri olmasıydı. Âdil bu görevde gayet başarılı ve son derece sadıktı. Dolayısıyla Mısır'da, neredeyse tamamen bağımsız bir yetkiye sahip olmasına izin verildi. Bazı Arap kronikçileri, Selâhaddin hayattayken Âdil'den Mısır sultanı olarak bahsetmişlerdir. Suriye'nin Halep şehrinde emirlik yaptığı bir dönemin ardından Âdil, bu kez Selâhaddin'in küçük oğlu Azîz'in naibi olarak, tekrar Mısır'a döndü. Kudüs'ün tekrar alınması ve Üçüncü Haçlı Seferi süreçlerindeki harekâtlar esnasında hep bu görevde kaldı ve o dönemde Âdil, harekât bölgesine asker ve gemi göndermenin yanı sıra, kimi durumlarda kendi Mısır birliğinin komutasında bizzat savaştı. Keza görünen o ki, Arsuf Savaşı'nda günü kurtaran da Âdil olmuştu.

Selâhaddin 1193'te ölünce, Âdil, Musul Atabeyi'nin durumdan istifade ederek Cezire bölgesini ele geçirmesini engellemek zorunda kaldı. Ardından da Selâhaddin'in sert iktidar mücadelelerine girişen oğulları arasında uzlaşma sağlamaya çalıştı, ancak sonunda Selâhaddin'in en büyük oğlu Efdal ile ters düşüp kendisini alt etti ve böylece hem Mısır hem de Suriye'nin sultanı ilan edildi. Bu olaydan sonra Âdil, öldüğü 1218 yılına kadar Selâhaddin'in kurduğu Eyyûbî Hanedanı'nın en etkin sultanlarından biri olarak hâkimiyetini sürdürdü -bazı açılardan Selâhaddin'den bile büyüktü.

el-Melikü'l-Efdal Ali, Selâhaddin'in 17 oğlunun en büyüğüydü. Genelde kısaca Efdal olarak anılan bu delikanlı, 1177'de daha yedi yaşındayken, Mısır'a giden babasına eşlik etmişti. Bir yönetici ve komutan olmak üzere yetiştirilen Efdal, Selâhaddin'in yeğeni **Takıyyüddin**'in rehberliği altında, kâğıt üzerinde Mısır emiri yapılmıştı. Bu ikisi arasında çok geçmeden sürtüşmeler başladı ve yaklaşık 1186 yılında Takıyyüddin Selâhaddin'e şikâyetle ne Efdal'in taleplerine karşı çıkabildiğini ne de Mısır'ı doğru dürüst yönetebildiğini söyledi. Delikanlı daha fazla bağımsızlık istiyor ve rahatına düşkünlüğünün yanında dik başlılığıyla da nam salmaya başlıyordu. Bizzat Selâhaddin de, Efdal'in haddini bilmezliğinin, sabırsızlığının ve pek erken bir yaşta ortaya çıkan ihtiraslarının farkındaydı.

Henüz on yedi yaşında olan Efdal'in, Hıttîn Savaşı'nda nasıl bir anda aşırı özgüvenli, ardından hüsrana boğulmuş, sonra da aşırı heyecanlı bir ruh hali sergilediği gayet iyi bilinir. Dört sene sonra Arsuf Savaşı'nda da, gereğinden fazla duygusal ve paniğe eğilimli olduğunu ortaya koyacaktı. Efdal daha sonra 1186 yılından başlayarak 1196'ya kadar Şam emirliğini sürdürürken, küçük kardeşi Azîz de aynı dönemde Mısır emiri idi. Bu durumun Selâhaddin'in en büyük iki oğluyla ilgili değerlendirmesini yansıtır nitelikte olduğu söylenebilir; zira normal şartlarda Mısır'a oğullardan yaşça büyük olanın gitmesi beklenirdi. Şam Emiri Efdal ile Mısır Emiri Azîz arasındaki rekabet, Selâhaddin'in ölümü sonrasında devleti bölünme noktasına getirdi. Başlangıçta Âdil, ailenin yaşça en büyük yöneticisi olarak Efdal'i destekledi; ancak Efdal yetkin olmadığını ortaya koyunca Âdil de desteğini Azîz'e kaydırdı. İkisi bir olup Efdal'i Şam'dan sürdüler, ancak Azîz 1198'de öldü ve Eyyûbî askerî kuvvetlerinin en büyüğü olan Mısır ordusu da Âdil ile Efdal'i desteklemek konusunda iki kutba bölündü. Sonunda Âdil galip gelerek hem Mısır'ın hem de Suriye'nin sultanı olduğunu ilan ederken Efdal de Samsat'a gönderildi. 1216 yılında Efdal tekrar ortaya çıktı ve Konya'daki Selçuklu sultanının da desteğiyle Halep'i ele geçirmeye çalıştı. Ancak Selçuklular bozguna uğratıldı ve Suriye'deki tüm topraklarını kaybeden Efdal, Selçuklu sultanına bağımlı belirsiz hayatına geri döndü. Efdal 1225'te Samsat'ta öldü, ancak naaşı defin için Halep'e getirildi. Bir rivayete göre annesinin yanına, bir başka rivayete göre de bir seyyah ve Selâhaddin'in askerî danışmanı olan Şeyh Herevî'nin türbesi yanına defnedildi.

Sarimüddin Kaymaz en-Necmi, siyasetle ilişkisi olmayan, ancak birkaç yıl süreyle tarihî kayıtlarda adı geçip sonrasında kaybolan üst rütbeli subaylardan biriydi. Kendisine şeref payesi olarak verilen Sarimüddin adı Müslüman olduğuna işaret ediyor ve aynı zamanda kişiliğini yansıtıyor olabilir. Kendi adı olan Kaymaz, bir Türk olduğunu ortaya koyuyor; en-Necmi ise, Selâhaddin'in babası Necmeddin Eyyûb tarafından para karşılığı satın alınıp askerî eğitim görmüş, azat edilmiş ve orduda işe alınmış bir köleden devşirme asker olduğunu gösteriyor.

İmâdüddin el-İsfahânî, Sarimüddin'i "hayatiyet, cesaret ve enerji bahşedilmiş 500 süvarinin komutanı olan cesur bir kılıçdar, metanetli bir lider, mâhir bir muharip, avının üzerine atılan bir aslan gibi, en gözü kara ve en takdire şayan bir adam idi" sözleriyle tanımlıyor. Askerlere ilişkin bu 500 rakamı başka vesilelerle de kaydediliyor. Sarimüddin, 1187 yılının Mayıs ayında Harran ve Edessa (Urfa) bölgesinin yöneticisi olan Muzafferüddin Gevbarî'ye katılan iki öncü emirden biriydi ve Safuriye'yi yakıp yıkan diğer emir de Selâhaddin'in oğlu Efdal'di. Orada bir Hospitalier kuvvetini bozguna uğrattılar ve tarikatın Büyük Üstad'ını öldürdüler. Bu zaferden sonra yazdığı mektupla komutana övgülerini sunan Selâhaddin, kendisinden "memlûkumuz Sarimüddin Kaymaz" diye söz ediyordu.

O dönemde Sarimüddin, Şam'da yerleşik memlûkların lideriydi. Hıttîn Savaşı sonrasında geri alınan Taberiye'ye vali olarak atandı ve "rical-i muazzama"[5] unvanını aldı. Beaufort Kalesi (Kalâatüşşikâf), Selâhaddin tarafından sivil yönetime hiç ilgi duymayan bir asker ruhuna sahip olan Sarimüddin'e neredeyse zorla verilmeden önce, başka birçok emire önerilmişti. Ön saflarda çarpıştığı Akkâ kuşatmasında önemli bir rol alan Sarimüddin Kaymaz'dan bahsederken, tarihçi Bahâeddin kendisini tavaşi [hadım], yahut tavaşi memlûkların komutanı olarak tanımlıyordu. Sarimüddin ve adamları ağırlıklı olarak sağ kanatta yer alıyordu. Sarimüddin'e zaman zaman bağımsız komuta görevi de veriliyordu. Akkâ kuşatması sırasında bile, Şamlı memlûklara, hatta belki Şam'ın tüm seçkin askerlerine komuta eden hâlâ Sarimüddin'miş gibi görünüyor ve bu askerlere, farklılığını bir kez daha ortaya koyduğu Arsuf Savaşı'nda komuta ettiği neredeyse kesindir.

5 Devletin en yüksek seviyedeki memuru/temsilcisi.

ÇARPIŞAN KUVVETLER

HAÇLI ORDULARI

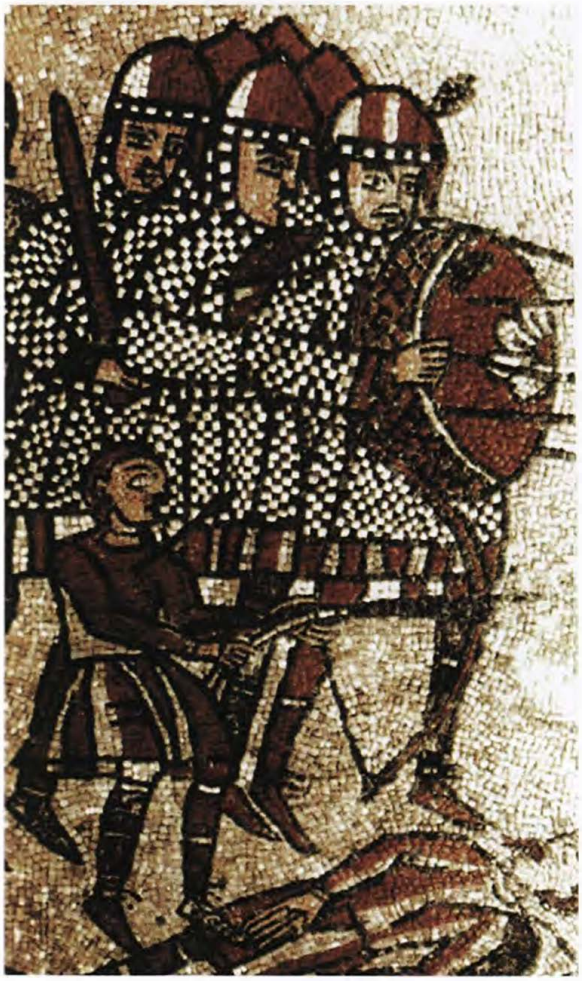
Haçlıların istihdam kaynakları, askerî aristokrasi, şehirli seçkin sınıflar ve belirli olanaklara sahip, soylu olmayan kırsal nüfus -bir başka deyişle Haçlı olmaya maddî gücü yeten- dahilindeki geniş ailelere ve bağımlılık ilişkilerine dayanıyordu. Yalnızca özgür erkeklerin "haçı almasına" izin veriliyor, öte yandan bazı köleler yahut esirler de, sefere katılabilsin diye azat ediliyordu. Bu kuralın tek istisnası Germania'nın köle *ministeryalleri* idi (ilerleyen sayfalarda detaylı tanımlanacak). Bazı hüküm giymiş suçlular da cezasının bir bölümüne mahsup edilmek üzere sefere katılıyordu. Askerî birlikler, yöneticilerin, lordların ve şövalyelerin çevresinde oluşturuluyordu. Bu seçkinlerin altında, efendileriyle birlikte yola çıkan çok sayıda hizmetkâr ve işe yarar becerileri olan kır yahut şehir kökenli kişiler bulunuyordu. Büyük çoğunluğun sefere katılma nedeni, maddî yahut sosyal olmaktan ziyade dinîydi. Haçlı olabilmek, aslında epeyce pahalı bir işti ve birçok şövalye için sefere katılmak maddî açıdan yıkım oldu. Önceki bazı Haçlıların güvendiği hayırseverlerin bağışı artık yeterli değildi; dolayısıyla, bazı kıdemli liderler haricinde, Üçüncü Haçlı Seferi'nde, neredeyse her erkek ve her kadın için, birileri bir şekilde belli bir ödeme yapmıştı.

Önceki yenilgileriyle ilgili olarak, Haçlılar gurur, kibir, aşırı özgüven ve lüks düşkünlüğü ile suçlanmıştı -Müslüman düşmanların askerî ve siyasî yeteneklerinden söz edilmiyordu. Tanrı, Hıristiyanları günahları nedeniyle cezalandırabildiğine göre, aynı Tanrı onların düşmanlarını da destekliyor olamazdı elbette! Dolayısıyla, Üçüncü Haçlılar daha toparlanmadan önce, Le Mans Konseyi bir dizi kısıtlayıcı kural kaleme aldı ve buna göre, örneğin hiç kimse "gri-beyaz sincap kürkü, yahut samur kürkü, siyah ya da kırmızı renkli giysi" giymeyecekti. Keza kuramsal bir yasak da, yüksek itibarlı çamaşırcı kadınlar ve bazı Haçlı liderlerinin yakın akrabaları dışında hiçbir kadının sefere katılamayacağı yönündeydi.

Aralarında Ortadoğu savaşlarında deneyimli pek az sayıda insan vardı; bu yüzden de, Üçüncü Haçlı Seferi'ne 12. yüzyıl Avrupa'sının askerî eylemlerini yansıtan beklenti ve yaklaşımlarla gittiler. Bu, çok az sayıda büyük meydan muharebesi ile baskın, düşman bölgelerini tahrip ve kuşatmalardan oluşuyordu. Kuşatmalarda, kuleler ve surlara -modern film yapımcılarının bayıldığı- intihar saldırılarının düzenlendiği pek nadirdi. Kuşatmalar daha ziyade sabır, dayanıklılık, açlık, hastalık, karşılıklı bombardıman, nadir baskınlar yahut ani hücumlarla, neredeyse 20. yüzyılın yakın siper savaşı tarzında gerçekleşiyordu.

Avrupa'daki büyük ekonomik gelişmeler bazı yöneticilerin ve büyük lordların feodal vasallarından neredeyse tamamen bağımsız olmasını olanaklı kıldı; asker desteği için onlara bağımlı değillerdi artık. İngiltere Kralı Richard bu imrenilecek konuma gelmişti; Fransa kralı ise kısa bir süre zarfında büyük baronlarına pek muhtaç olmadan büyük seferler düzenlemeye yetecek kadar para sahibi olacaktı. Bunun sonucunda şövalyeler de âdeta kral için çalışan memurlar haline geldi. Profesyonel piyadeler cephesindeki değişim ise devrim niteliğindeydi. Bu askerler kuşatma savaşı için hayatî bir öneme sahipti ve onları orduya katmanın en kolay yolu da para karşılığı kiralamaktı.

12. yüzyılda Batı Avrupa'daki en ünlü paralı askerler Brabantlar, Flamanlar ve Kotterlerdi ve bunların çoğu okçu değil mızraklıydı. Bu gruplara mensup askerler İngiltere, Akitanya ve Fransa'da işe alındılar. Öte yandan sahra savaşında bu askerler, ancak kanatlarda süvari koruması olduğunda etkindiler. Büyük bölümü oldukça donanımlı olmakla beraber, okçuların ve hatta arbaletçilerin [Tatar yayı

Kuzey İtalya'daki 12. yüzyıla ait bu mozaik, erken dönem arbaletçilerinin savunmasızlığını çok iyi sergiliyor. Askerin yine erken döneme ait olan silahı da kompozit değil, ağaçtan mamul bir yay (San Colombano Kilisesi'nde; Bobio; fotoğraf: Associazione Culturale "Amici di Archivum Bobiense").

savaşçıları] askerî statüleri hâlâ düşüktü; dönemin genel toplumsal yaklaşımı düşünülürse, sıradan askerlerin, Üçüncü Haçlı Seferi'nde bile yük hayvanlarından birazcık fazla itibar görüyor olmasına da şaşmamak gerekir.

Claverley'deki bu basit duvar resminde İngiliz şövalyelerinin Üçüncü Haçlı Seferi'nde kullandıkları silah ve zırh modelleri tasvir ediliyor (All Saints Kilisesi; Claverley; yazarın çektiği fotoğraf).

Arbalet, Avrupa'nın bazı yörelerinde yüzyıllardır tanınıyor olmasına rağmen, ilk kez 1140'larda Kuzey İtalya'da popülerlik kazanmıştı. Avrupa'da, çok güçlü kompozit[6] yay gövdeleri olan arbaletlerden ilk kez 12. yüzyılda söz edilmeye başlandı, ancak bunların Arsuf Savaşı'nda ne kadar yaygın kullanıldığı bilinmiyor. Yeni araştırmalar, bu dönemde kanca ve basit kalça kemeri ile gerilen demir üzengili arbaletlerin azamî çekme gücünün 150 kg olduğunu ortaya koyuyor. Bu da epeyce yüksek bir darbe ve deliş gücü yaratır. Her iki ayağı da yaya yerleştirmek suretiyle gerilen "iki ayaklı arbalet" ile, daha yüksek maliyetli ve muhtemelen diğerlerine göre daha ağır bir *quarrel*[7] yahut ok atılıyordu.

Bu dönemde Avrupa silahlarındaki gelişim, arbaletlerin, hatta belki normal yayların yarattığı tehdide cevap niteliğindedir. Bunlar arasında sadece yüzü ve boynu büyük ölçüde koruyan miğferler yoktu; yarı esnek gövde zırhlarına ilişkin ilk kayıtların da bu döneme ait olduğu ve at zırhlarının da yine bu dönemde tekrar yaygınlaştığı görülüyor -son derece pahalı bir korunma olup Roma İmparatorluğu'nun

6 Metal ve ağaçtan imal edilen, çok parçalı yay -ç.n.
7 Ucu dört köşeli kısa arbalet oku -ç.n.

İngiltere'de, Wells Katedrali'nin cephesindeki 13. yüzyılın başına ait taş oymada yer alan zırhlı şövalye betimlemeleri arasında erken döneme ait büyük miğfer giyimli bir figür görülüyor.

Bu oyma işinde, tipik 12. yüzyıl sonuna ait Germen tarzında silahlanmış ve tepeden tırnağa zırh kuşanmış bir şövalye betimlenmiş (Castle Müzesi; Wartburg; yazarın çektiği fotoğraf).

yıkılışı sonrasında Batı Avrupa'da neredeyse hiç kullanılmamaktaydı. Üçüncü Haçlı Seferi döneminde, Avrupa zırhlarının gücü ve Müslüman okçuluğunun sözüm ona zayıflığı konusunda yaygın bir yanlış anlama söz konusuydu. Yazılı kaynaklar, Haçlı zırhlarının kompozit yay ve hafif okların kullanıldığı taarruz altında uzun mesafe ok tacizine dayanıklı olduğuna, ancak yakın atışlarda koruma özelliğinin azaldığına işaret ediyor. Müslüman okçular yakınlaştığında, Haçlı piyadeleri de, hedefe isabetteki yavaşlığı kimi zaman öne sürüldüğü kadar büyük bir sorun olmayan arbaletlerle karşılık veriyordu. Arbaletçiler genellikle nöbetleşe hareket ediyorlardı -kurma, nişan alma ve atış. Üstelik hareket halindeki süvari okçular, usta Müslüman okçuların ok atışında kendileri yahut atları sabit haldeyken sergilediği hayret verici hızlara erişemiyordu. Hareket halinde ok atışında, at üstündeki birlikler hızla yaklaşırken -muhtemelen sadece bir kez- atış yapılabiliyor ve bu manevrayı tekrarlayabilmek için aynı hızla geri çekilmek gerekiyordu.

İngiltere Kralı Richard'ın komuta ettiği orduyu İngiliz yahut Britanya ordusu olarak adlandırmak yanlış olur, zira ordunun önemli bölümü Fransa'nın Anjou hâkimiyetindeki bölgelerinden geliyordu. Subayları arasında İngiltere Anjou aristokrasisinin büyük kısmı ve Fransa'nın batı bölgelerinden gelenlere ek olarak çok sayıda rahban sınıfı seçkinleri de yer almaktaydı. Komutanlar, önceden görevlendirilmiş ve test edilmiş "şöhretli adamlar" olarak tanımlanıyor; ancak bunlar arasında, Derby Kontu I. William gibi, İngiltere aristokrasisinin düşük sosyal konumdaki ailelerinden gelen komutanlar da bulunuyordu. Esasen Kont William'ın Akkâ kuşatması sırasındaki ölümü, ailesine, yani daha önce askerlik alanındaki şöhretin keyfini pek sürememiş olan Ferrer'lere bü-

yük itibar kazandırdı.[8] Daha düşük sınıflara mensup olup 1180'lerin sonunda yahut 1190'ların başında haçını almış olan askerler konusunda bilinenlerse çok daha kısıtlıdır. 1181 yılında Kral II. Henry'nin yayımladığı *Assize of Arms* (Askerlik Hizmeti Fermanı), halihazırda İngiltere'nin Anjou bölgelerindeki asker istihdamının kurallarını belirler nitelikteydi; ancak *skutaj* olarak anılan ve şövalyelerden kişisel askerlik hizmetine alternatif olarak alınan bir özel vergi, 12. yüzyılın ikinci yarısında genel bir uygulama haline gelmişti. Bu da krala para karşılığı profesyonel asker istihdam etme olanağı sunuyordu. Ancak bu verginin ödenmesi durumunda bile, belli bir refah seviyesinin üzerindeki toprak sahiplerinin askerlik hizmetine arbaletçi sağlama yükümlülükleri o denli yaygındı ki, 1187-1189 tarihlerinde yazmış olan ünlü hukukçu Glanvil, bilimsel eserinde *temel haklar* modeli olarak bu konuyla ilgili dokümanı kullandı.

Muharip olmayan personelin rolü de elbette çok önemliydi. Dinî liderlere ve yöneticilere de ihtiyaç vardı. Kral Richard Haçlı seferine çıktığında, Kraliyet Mührü Roger Malus Catulus da kendisine eşlik etti; ancak 24 Nisan 1191'de Kıbrıs'ta suda boğularak öldü. Kraliyet mührü de bu esnada kayboldu, ancak sonradan yerine kondu. Üçüncü Haçlı Seferi süresince resmî hastanelere ilişkin hiçbir kayıt yoktur, ancak hasta yahut yaralıların tedavi amacıyla düşman olmayan en yakındaki kasaba yahut şehre götürüldüklerini biliyoruz. Adları kayıtlara geçen hekimlerse, sadece üst komuta kademesinin maiyetindeki deneyimli hekimlerdi. Gilbertus Anglicus doğuya, Salisbury Piskoposu'nun yahut Leicester Kontu'nun maiyetinde gitti. Sonradan, zamanının en ünlü İngiliz hekimi oldu. Akkâ kuşatması sırasında İngiliz askerleri tarafından en az bir tane sahra hastanesi kuruldu ve St. Thomas Becket'in anısına yapılan bu hastanenin organizasyonunu da William adında bir papaz gerçekleştirdi.

Günümüze kalabilen az sayıdaki doküman, Üçüncü Haçlı Seferi gibi muazzam bir sefer için gereken askerî teçhizatın nasıl toparlandığı konusuna da bir parça ışık tutmakta. Arbaletlerin çoğu Ceneviz tüccarlar tarafından ithal edilmiş olmalı; ancak İngiltere'nin 1189-1190 senelerine ait Maliye Kayıtları,[9] Richard'ın tahta çıkışını izleyen bir yıllık süreçte, Londra Kalesi'nin muhafızı William Puintel'e, orada imal edilen ve aralarında arbalet ve arbalet oklarının da bulunduğu silahların finansmanını karşılamak üzere bir ödeme yapıldığını da gösteriyor. Bu esnada Gloucester Şerifi de Haçlı Seferi için 50 bin at nalı temin etmiş.

Güney Fransa'ya ait, 12. yüzyılda oyulmuş satranç taşında betimlenen şövalyenin başında, Akdeniz'in bu yöresinde çok yaygın olan parçalı yuvarlak miğfer görülüyor (Del Bargello Müzesi, Floransa; yazarın çektiği fotoğraf).

Philippe Auguste'ün ordusu da Kral Richard'ın ordusuna benzer uygulamalar doğrultusunda toplandı ve düzenlendi. Aynı ilkeler geçerli olmakla beraber, Capetler Fransa'sının siyasî ve malî yönetimi,

8 Bu aristokratik ailenin Haçlı Seferi'ndeki önemine ilişkin birinci elden detaylı bilgi için bkz. M. R. Evans, "The Ferrers Earls of Derby and the Crusades," *Nottingham Medieval Studies*, XLIV (2000), s. 69-81.

9 "Pipe Rolls" yahut "Great Rolls" olarak anılan maliye kayıtları -ç.n.

Bir zamanlar birçok ortaçağ kilisesinin dış cephesini süsleyen resimler çok az yerde korunabilmiştir. Bu nadir örnekte, miğferi ve kalkanıyla betimlenmiş bir şövalye, 12. yüzyıl sonunun tipik süslemelerine sahip bir eyer üzerinde görülüyor (Appiano Kalesi'nde, Como, İtalya; yazarın çektiği fotoğraf).

Anjou diyarına kıyasla, görece geride kalmıştı. Philippe Auguste, Normandiya sınırında Richard ile bir araya geldikten sonra, her iki kralın da sahip oldukları mal varlıkları ve kaynaklarından, yaklaşan Haçlı Seferi için vergi ödemesi hükme bağlandı. Keza Fransız Haçlıların halihazırdaki vergi borçlarının iki yıllığına ertelenmesine izin verildi ve Kutsal Savaş için ödenmesi gereken ondalık vergi tüm diğer malî borçlara göre öncelikli kılındı. Ödenmesi gereken ondalık vergi için avam bir yeminle bağlanırken, ruhban sınıfı da aforoz edilmekle tehdit edildi. Toprağı olmayan şövalyeler parayı lordlarına ödedi, bir lorda bağlı olmayanlar ise yaşadıkları bölgenin lorduna ödeme yaptılar. Çok sayıda insan, katılmak istediği Haçlılara para temin etmek için mallarını ipotek ettirdi ve halihazırda çok sayıda Haçlı da topraklarını para karşılığında manastırlara verdi. Sonuç olarak, Haçlıların finansmanı 12. yüzyıl Fransa'sında yaşamın hemen her alanını etkiledi.

Philippe Auguste'ün ordusu hakkındaki bilgilerin çoğu, kralın Üçüncü Haçlı Seferi'nden dönüşü sonrasına ve 13. yüzyılın ilk senelerine ilişkin kayıtlarda yer alıyor. Fransa kralı o tarihe kadar, 1190'lı yıllarda olduğundan daha varlıklı ve daha güçlüydü, ancak temel özelliklerinde bir farklılık olması pek ihtimal dahilinde değildir.[10] Bu dönemde Fransa'da olup savaşa katılmış olanların sayısı azdı, öte yandan teorik olarak savaşabilecek durumda olanların sayısı çok daha fazlaydı. Örneğin *Feoda Campanie*, Champagne kontlarının tüm feodal vasallarının tam bir envanterini çıkarmayı hedefleyen iddalı bir girişimdi. Yaklaşık 1172 senesinde şekillenen ilk liste 1192'ye kadar birkaç kez gözden geçirilmişti ve bu listede 26 *kastelanya* çevresinde gruplaşmış 1.900 şövalyenin adı yer alıyordu. Esasen kitap formundaki bir kopyasını da 1190 senesinde Kont III. Henri, Kutsal Topraklar'a giderken yanında götürmüştü, ama bu nüsha orada kayboldu. Buna karşılık Philippe Auguste'ün Akkâ kuşatmasına götürdüğü ordu, Richard'ın ordusundan daha küçüktü ve bu durum, Fransa'nın Batı Avrupa'daki en çetin Haçlı kuvvetine sahip olduğunu düşünen Müslüman gözlemcileri şaşırttı.

Her ne kadar 12. yüzyıl sonu ve 13. yüzyıl başında Batı Avrupa genelinde askerî donanım aynı olsa da, bu tasvirdeki askerlerin zırh başlıklarının göğse inen uzantıları, daha erken bir tarihte, Fransa ya da İngiltere'den ziyade Germen İmparatorluğu topraklarında benimsenmiş olabilir (St. Trophime Kilisesi'nde, Arles; yazarın çektiği fotoğraf).

10 Bkz. Osprey Yayınları "Men-at-Arms" serisi 231: *French Medieval Armies 1000-1300.*

Çok canlı bir şehir olan Şam'ın günümüze kalabilmiş olan ortaçağ tahkimatlarının çoğu, Babü'l-farâdis örneğinde olduğu gibi 13. yüzyıla ait; buna karşın bu sur ve kaleler daha önceki tarihlerde inşa edilen savunma yapıları üzerinde yükseliyor (Yazarın çektiği fotoğraf).

Fransız birliğinin üst komuta kademesini oluşturan lordlar arasında Burgonya Dükü ile Flandre, Troyes, Blois, Sancerre, Dreux, Nevers, Clermont, Ponthieu, Perche kontları ve bunlara ek olarak da birkaç üst düzey kilise yetkilisi vardı. Evinde kalan tek kıdemli baron Toulouse kontu idi. Bunun yanı sıra, Flandre Kontu Philippe, Blois Kontu ile saray kâhyası olan erkek kardeşi, Troyes kontu Henri ve Sancerre Kontu Étienne, bu harekât sırasında öldüler.

Kral Richard ve Kral Philippe Auguste'ün aksine, İkinci Haçlı Seferi'ndeki başarısız Şam taarruzunda yer almış olan Germania İmparatoru Friedrich Barbarossa'nın Haçlı deneyimi vardı. İmparatorluk yönetiminde görevli neredeyse tüm prenslerin, yaklaşan Üçüncü Haçlı Seferi konusunda görüşmek üzere Mainz'da toplandığı 1188 senesinde ise, imparatorun Germania'daki pozisyonu olağanüstü güçlüydü. Ancak yine de, İmparator Friedrich, üç ana sefer kolu arasında en başarısızı oldu.

Bunun başlıca sebebi, imparatorun daha Kutsal Topraklar'a varamadan ölmesiydi elbette, ancak Germen katılımının başka önemli zafiyetleri de vardı. Anjou İmparatorluğu ve Fransa ile karşılaştırıldığında, Germen İmparatorluğu -muazzam bir askerî insan gücü havuzu açısından zengin olmasına rağmen- malî ve askerî açılardan gerideydi. Keza Germen birliklerinin finansmanı da büyük ölçüde imparatorun sırtına kalmıştı. İngiliz tarih yazarı Radulphus Niger'a göre Friedrich Barbarossa tebaasından özel bir vergi ödemesini talep etmedi, ama Haçlı Seferi'ni, imparatorun kendi ailesine ve devlet hazinesine ait mülklerin de katkıda bulunduğu ve sonradan "Ocak Vergisi"[11] adıyla anılan bir fon ile finanse etti.

Germen İmparatoru Friedrich Barbarossa komutasındaki ordu, Haçlı tarihindeki en büyük ve en donanımlı ordulardan biriydi. 12. yüzyıla ait bu *Enelt* elyazmasında yer alan "Kral Turnus'un Ordusu" tasviri dönemin tipik Germen şövalyelerini gösteriyor (Preussische Staatsbibliothek, Ms. Germ. Fol. 282, Berlin).

11 Hearth Tax -ç.n.

ÜSTTE
Üçüncü Haçlı Seferi döneminde Kuzey İtalya, Avrupa'daki en ileri teknolojiye sahip bölgelerden biriydi; dolayısıyla ordularının donanımı da genelde çok iyiydi (San Donnino Katedrali'nde, Fidenza; yazarın çektiği fotoğraf).

ALTTA
Akkâ'da bulunan 13. yüzyıla ait muazzam büyüklükteki Hospitaller Tarikatı Kalesi, İkinci Haçlı Seferi'ne iki yıl süreyle direnen surların bir bölümünü oluşturan daha eski tarihli bir yapının temelleri üzerinde inşa edildi (Yazarın çektiği fotoğraf).

Germen askerleri kendi ülkeleri dışındaki harekâtlarda sık sık yer alıyordu ve bu bağlamda, Fransız yahut İngiliz askerlerine göre muhtemelen daha deneyimliydiler. Bu tarz harekâtlarda yer almış olan en önemli gruplardan biri de *ministeryaller* idi ve yasal kimlik açısından serflere göre hukukî statüleri olmasına rağmen, bunlar halihazırda askerî seçkinlerdi. *Ministeryaller*'in normal koşullarda bir savaş atı, bir koşu yahut binek atı ve bir de harekâtlarda kullanabileceği yük beygirine sahip olmaları beklenirdi. Friedrich Barbarossa'nın 1161'de İtalya'ya götürdüğü ordudaki Germen şövalyelere, yanlarına müstahdem, örgü zırh yelek, silahlar, erzak ve yedek at nalları ile soğuk havaya karşı keçi derisinden palto almaları talimatı verilmişti. *Ministeryaller*'in ise, bu tarz seferlerde tüm masrafları karşılaması beklenmezdi; ancak bunlar, lordlarından ödenek alırdı. Üçüncü Haçlı Seferi özelinde de benzer bir düzenleme yapıldığına dair net veriler olmamakla beraber, uygulamanın bu yönde olması çok muhtemeldir.

Üçüncü Haçlı Seferi çağrısına Germania'nın verdiği cevap kesinlikle çok etkileyiciydi. 1189'da İmparator Friedrich Barbarossa'ya eşlik edenler, küçük oğlu Schwaben Dükü Friedrich, artık Würzburg Piskoposluğu'na atanmış olan önceki şansölye Gottfried, 10 piskopos ve aralarında 28 kontun da yer aldığı sayısız nüfuz sahibi sivildi. Katılımcılara ilişkin liste, *Historia de expeditione Frederici imperatoris*'in [İmparator Friedrich'in Seferler Tarihi] beş sayfasını dolduruyordu.

Friedrich Barbarossa, belki de Haçlı harekâtlarına ilişkin önceki deneyimlerini düşünerek, katı bir disiplin yerleştirmek için epeyce çaba sarf etti. Komuta ettiği Haçlı ordusu sınırı geçip Macaristan topraklarına girmeden önce, herkes için geçerli olmak üzere özel bir Savaş Yasası tebliğ etti. R. Hiestand'dan alıntılarsak, "Bu yasa nedeniyle kayba uğrayanlar, gösterişsiz Haçlılar değil, çalıp çırparken suçüstü yakalanan soylular oldu ve hiçbir mazeretleri kabul edilmeksizin infaz edildiler."[12] Üçüncü Haçlı Seferi'ne İtalyanların yaptığı katkı, bir İtalyan lider komutasındaki münferit bir birlikten oluşmuyordu. Esasen İtalya'nın en önemli katkısı deniz kuvveti sağlamak yönündeydi ve söz konusu destek olmasa, bu Haçlı seferinin gerçekleşmesi pek mümkün olmazdı. Ceneviz ve Pisa ise, büyük çoğunluğu donanmalarındaki mürettebat olmak üzere, aralarında önemli sayıda usta arbaletçiler bulunan asker desteği de sağlamıştı. Bu İtalyanlar, Haçlı hizmetine

12 R. Hiestand, "Kingship and Crusade in 12th century Germany," A. Haverkamp (ed.), *England and Germany in the High Middle Ages* (Oxford, 1996), s. 256-7.

sunulmuş olan en ileri kuşatma teknolojisine de sahipti ve genelde ileri teknolojinin merkezi 12. yüzyılda Lombardia olmasına rağmen, kuşatma teknolojisinde Cenevizlerin nam salmış olması kuşkusuz ileri denizcilik teknolojileriyle bağlantılıydı. Güney İtalya ve Sicilya farklıydı; askerî ve bazı kültürel konularda İtalya'nın geri kalanı ile ortak noktalara sahip oldukları kadar, Bizans dünyası ve Müslüman Mısır ile de pek çok yönden benzeşiyorlardı. Selâhaddin'in Kudüs Krallığı'nı fiilen ortadan kaldırmasının kısa vadeli sonuçlarından biri, Sicilya Norman donanmasının Sûr'un desteklenmesinde önemli bir rol üstlenmesiydi. Ancak bunun ardından, bölge tamamen sahnenin dışında kaldı.

Pratikte Selâhaddin karşısında tüm topraklarını kaybetmiş olan Kudüs Haçlı Krallığı'nın, kendilerini kurtarmaya gelen Üçüncü Haçlılara pek katkıda bulunabilecek bir durumu yoktu. Askerî potansiyellerinden geriye kalan ne varsa bunun büyük bölümü, büyük Haçlı birliklerinin herhangi biri bölgeye varmadan epeyce önce Akkâ kuşatmasında görevlendirilmişti zaten. Her şeye rağmen, Kudüs Kraliyet Ordusu belli ölçüde harekâta dahil oldu ve Arap tarihçi Bahâeddin, Akkâ kuşatması sırasında kraliyet bayrağının da bulunduğuna tanıklık etti. Kayıtlarına göre bayrak,

> ... katırların çektiği bir arabaya bağlı olan minare kadar yüksek bir direğin tepesinde idi. Beyaz zemin üzerinde kırmızı noktalar bulunan bir bayrak idi ve direğin en tepesine de bir haç dikilmişti. [Baha'al-Din Ibn Shaddad (ç C. W. Wilson), *Saladin, what befell Sultan Yusuf*, Palest.. Pilgrims' Text Society (Londra, 1897), s. 226-27.]

Askerî tarikatlar, Haçlı devletlerinin askerî altyapı ve temelini önceden kurmuş durumdaydı. Ancak o aşamada, doğuda sadece iki tarikat vardı: Templier[13] (bkz. Osprey Yayınları "Warrior" serisi, 91: *Knight Templar 1120-1312*) ve Hospitalier (bkz. Osprey Yayınları "Warrior" serisi, 33: *Knight Hospitaller [1] 1100-1306*). Bunların rolleri ve itibarları hızla gelişip önemleri artarken, tıp alanındaki rollerini daima korumuş olan Hospitalier Tarikatı askerîleşiyordu. Üçüncü Haçlı Seferi'ne kadar, bu tarikatların her biri, birkaç yüz adet iyi eğitimli ve savaşa istekli şövalye ile birkaç *türkopol*[14] ve çavuştan oluşan birer askerî alay kurmuşlardı -12. yüzyıl sonlarında çavuşların askerî açıdan önemi pek azdı gerçi. Bu alayların savaş taktikleri Batı Avrupa geleneği dahilindeydi ve şövalye biraderler de diğer şövalye süvarilerden, sadece üstün beceri ve disiplinleriyle ayrılıyorlardı.

Müslümanlarla savaşma konusunda uzmanlaşmış yerleşik bir kuvvet olmasına rağmen genelde askerî tarikatlar, bölgede yerleşik Latinlerin temkinli askerî tavırlarından ziyade Avrupa'dan yeni gelmiş olan Haçlıların mütecaviz savaş üslubuna yakınlık duyuyordu. Öte yandan bu tarikatların liderleri, Haçlıların sınırlarının da farkındaydı. Her iki askerî tarikatın Büyük Üstad'larının, Kudüs'e yönelik kış taarruzuna son vermesi konusunda Kral Richard'a yaptıkları acil çağrılar da bu farkındalığı ortaya koydu.

MÜSLÜMAN KUVVETLER

12. yüzyıl sonu, Müslüman Ortadoğu'nun savaş tarihi açısından önemli bir dönemdi. Bu dönemde askere alma, taktikler ve teknoloji gibi Arap ve Fars sistemlerinden, yavaş yavaş Türk ve hatta sonrasında Moğol askerî geleneklerinden etkilenen bir sisteme doğru geçiş süreci başlamıştı. Selâhaddin'in orduları net bir şekilde, eski ve yeni yaklaşımların bir karışımını yansıtıyordu. Merkezde konumlanan profesyonel süvari kolorduları sadece at üstünde ok atışı açısından değil, yakın muharebe için de eğitimli ve donanımlıydılar. Seçkinleri arasında, kimi zaman komutanın ani darbe süvarileri olarak zırhlı at binen ağır zırhlı biniciler bulunuyordu. Bu profesyonel süvari kolorduları arasında çok sayıda yarı profesyonel süvari ve piyadeler de vardı ki, bunların pek çoğunu destek kuvveti olarak tanımlamak doğru olur.

13 Templier Şövalyeleri olarak da bilinen, 12. yüzyılda dinî ve askerî amaçla Kudüs'te kurulmuş tarikat -ç.n.
14 τουρκόπουλοι; Türklerin oğulları -ç.n.

Selâhaddin'in ordusundaki seçkin muhafızları oluşturan ağır donanımlı süvari tarzındaki askerleri betimleyen en iyi tasvirlerden biri de, Suriye'nin kuzeydoğu ucunda Dicle Nehri üzerinde bulunan antik köprünün 13. yüzyıl başındaki onarımı sırasında yapılmış olan kabartmalarda yer alıyor (Ayn Dıvar Köprüsü'nde; yazarın çektiği fotoğraf).

Selâhaddin döneminin özellikle ilginç bir yönü de, kendisinin askerî yazar ve kuramcıları himayesi altına almış olmasıdır. Selâhaddin'in hükümranlığı döneminde tamamlanmış yahut yazılmış olup askerlik konularını ele alan ve günümüze intikal eden üç metin vardır. Eş-Şeyzarî'nin çalışması büyük ölçüde askerî yönetim konusuna odaklanırken, et-Tarsusî'nin ilgi alanının teknik ve taktik konular olduğu ve el-Herevî'nin de savaşın kurumsal, taktik, stratejik ve psikolojik yönleri üzerine yazdığı görülüyor. Üçüncü Haçlı Seferi ve Arsuf Savaşı düşünüldüğünde, bunlardan en ilginç olanı el-Herevî'dir. Yazar medreseliydi; Selâhaddin'e, neredeyse bir gizli ajan statüsünde hizmet etti ve yaşanan bazı olaylar esnasında Filistin'de bulunuyordu. Selâhaddin'in stratejilerinin, el-Herevî'nin görüşlerini bu denli yansıtıyor oluşu dikkat çekicidir.

İktidarı sürecinde Selâhaddin'in ordularına asker alma yöntemi değişti. Selâhaddin bu uygulamaya Mısır'da yerleşik küçük bir ordu ile başladı ve önceden var olan Fâtımî ordusunun büyük bölümünü dağıttı, zira bunlar ya açıkça düşmanlık duygularıyla doluydu yahut potansiyel olarak güvenilmezdi. Sonuçta, Ermeni kolordular ve Berberîlerin yanı sıra, ordu içindeki Nübyeli veya Sahraaltı Afrikalı unsurlar da neredeyse tamamen ortadan kalktı. Keza Arap askerlerin sayısı da azalmıştı ve bunun sonucunda Türkler ve Kürtler, Selâhaddin'in ordusundaki baskın unsurlar haline geldi. Selâhaddin Eyyûbî'nin halefleri döneminde Türklerle Kürtler arasında gerilim olmasına rağmen, Selâhaddin döneminde her iki grup da kendilerini İslâm neferleri olarak gördüğü için, gerilim pek nadirdi.

Selâhaddin'in ordusunda en göze çarpan seçkinler, İslâmiyet öncesi dönemin asker alma sistemiyle kölelerden devşirilmiş olan ve büyük çoğunluğu Orta Asyalı Şaman Türk kökenli memlûk yahut gulamlardı.[15] Orduya alınan erkeğe, eğitim ve talim döneminin sonunda bir yazılı berat verilir ve özgür bırakılırdı. Yeni askerlere, birliğine katılmadan evvel, at, üniforma ve askerî teçhizat da verilirdi. Bu askerler genelde, kendilerini köle olarak satın alıp eğitmek suretiyle "işe alan" yönetici yahut üst rütbeli askerin adıyla anılırdı. Kalifiye memlûk ile köle olduğu dönemde sahibi olan komutanı arasındaki sadakat bağı muazzam güçlüydü ve aslında bu bağ, genelde, Batı Avrupalı şövalye ile feodal lordu arasındaki bağdan çok daha kuvvetliydi.

Selâhaddin'in açıkça sergilediği güvensizliğe rağmen, artık işlevsiz olan Fâtımî Halifeliği ile bağlantılı askerler, muazzam genişlikteki topraklarını koruyabilecek büyüklükte bir ordu kurmak için gerekliydi. Sonuçta, en son 1191-1192 senelerinde olmak üzere Sudanlı yahut "siyah" Afrikalı, hatta Batı Sahra kökenli Masmuda Berberîleri de orduya alındı. Bedevî Arap aşiretlerinin ordu hizmetindeki askerleri ile eski Fâtımî askerlerinin de aralarında bulunduğu ve kısaca "Mısırlılar" olarak anılan eski düzenin askerleri, ihtiyaç durumunda orduya alınan paralı askerler haline gelmişti.

Selâhaddin'in üst rütbeli komutanlarından bazılarının kölelik geçmişi yoktu ve diğerleri de memlûk askerlerdi. Örneğin, Bahâeddin Karaguş'un Ermeni

15 Bkz. Osprey Yayınları "Men-at-Arms" serisi 259: *The Mamluks 1250-1517*.

Kuzeybatı Irak'ın Sincar şehrinde bulunan 13. yüzyıla ait kapı kabartmasında bir piyade askeri betimlenmiş.

kökenli hadım edilmiş bir komutan olduğu görülüyor. Komutan yeniden tahkim etmesi için Akkâ'ya gönderildi ve şehir Haçlılara geçtiğinde esir alındı. Garnizon ve şehir halkı kılıçtan geçirilirken, kıdemli bir asker olan Karaguş, sağ kalan az sayıdaki esirlerden biriydi. Surlar, köprüler ve saraylar inşa etmiş büyük bir inşaatçı olmasına rağmen, Karaguş'un Selâhaddin yönetimi içinde düşmanları da vardı. Bunlardan biri de Ordu Divanı'nın reisi Bin Memati'ydi ve kaleme aldığı *Karaguş Kararlarının Maskaralığı* adlı kitapta, artık tüm Ortadoğu'da bir eğlence malzemesine dönüşmüş olan talihsiz Ermeni hadımın hikâyesi anlatılıyordu.

Selâhaddin'in emrindeki kuvvetler arasında, Mısır'da yerleşik asıl ordunun yanı sıra eyalet birlikleri de vardı.[16] Yerel yöneticilerin malî gücü oranında satın aldığı memlûklardan oluşan bu birlikler, aynı çizgide yapılanmaktaydı. Öte yandan, bu birliklerin büyüklüğünün şehrin zenginliğini yansıtıp yansıtmadığı da tartışmalı bir konudur. Selâhaddin'in hemen ardından yönetime geçen haleflerinin emrindeki bölgesel Eyyûbî ordularına ilişkin tahminler, Cezire'de 4.000, Musul'da 2.000, Halep'te 1.000, Şam'da 1.000, Hama, Şeyzer ve yakın çevresindeki kalelerde de yine 1.000 asker olduğu; ancak Humus'ta sadece 500 asker bulunduğu yönündeydi. Farklı bölgelerde farklı etnik gruplar ve gelenekler hâkim olduğu için, bu orduların terkipleri de birbirinden farklıydı. Örneğin, Kürt Hakkâri aşiretinin, Halep ordusu içinde özellikle önemli bir rolü olacaktı. Öte yandan, Türkmen ve Kürt aşiretlerinden oluşan kuvvetlerin denetlenmesi epeyce zordu ve bu kuvvetlerin baskın rol oynadığı durumlarda, eyalet ordusunun beceri ve coşkusu değilse bile, uzun vadeli güvenilirliği muğlak bir konuydu.

Kuzey Irak, Cezire ve Suriye'deki büyük şehirlerin bazıları, çok sayıda piyade desteği veren milis kuvvetlerinin varlığını hâlâ sürdürmesiyle de Mısır şehirlerinden ayrılıyordu. Söz konusu piyade birliklerinin çoğu kuşatma savaşında deneyimliydi. Memlûkların çoğu Türk kökenliyken, Türkmen aşiretleri farklı bir askerî grup oluşturuyordu. Bu aşi-

Seçkin Türk askerlerinin kullandığı içi kürklü şapka ile kruvaze tunik giymiş atlı tasviri, 12. yüzyıl sonu yahut 13. yüzyıl başına ait İran yapımı seramik tabakta yer alıyor (Reza Abbasi Müzesi, Tahran; yazarın çektiği fotoğraf).

16 Bkz. Osprey Yayınları "Men-at-Arms" serisi 171: *Saladin and the Saracens*; "Warriors" serisi 10: *Saracen Faris 1050-1250*.

Ağırlıkla Kürtlerin yaşadığı Güneydoğu Anadolu'daki yerleşimler çok sayıda askerle Selâhaddin'in ordusuna destek sağladı. Buna karşın Selâhaddin Eyyûbî'nin halefleri, Dicle Nehri'ne hâkim pozisyondaki Hasankeyf'i 1232 senesine kadar fethetmedi (Yazarın çektiği fotoğraf).

retler Selâhaddin'in imparatorluk topraklarının kuzey bölgelerinde konup göçmekteydi. Türkmen kökenli bazı aristokrat aileler ise kalelerin, hatta bazı kasabaların kontrolünü elinde tutuyor ve Selâhaddin'e bağlı olarak, bunların da askerî birlikler temin etmesi bekleniyordu.

Selâhaddin'in ordusunda piyadeler, hayatî olmakla beraber, genellikle ihmal edilen bir gruptu. Piyadeler kuşatma savaşının temel unsuruydu ve Arsuf Savaşı'nda da dikkat çekici -hatta çok başarılı denebilecek- bir rol oynamışlardı. Bu *rical*'in ayırt edilebilir farklı birimler olarak yapılandırıldığına ilişkin hiçbir kanıt yok; ancak kroniklere bakılırsa, karmakarışık bir piyade güruhu olmanın ötesinde bir kuvvet oldukları görülüyor. Piyadeler orduda ciddi bir komuta ve kontrol gerektiren kuşatma makinelerini kullanmanın yanı sıra, surları ve tahkimatları belli bir nizam içinde korudular yahut bunlara hücum ettiler. Arsuf Savaşı'nın kendisine ilişkin tanıklıklar ise, çok sayıda piyadenin, netlikle ayırt edilebilir farklı birimler halinde koordineli olduklarını ve aynı şekilde yapılandırılmış atlı birliklerin önünde ilerlediklerini açıkça ortaya koyuyor. Askerlik konusunu ele alan ve piyadelerin de süvariler gibi yapılandırılmış olduğunu varsayan el-Herevî'ninki gibi ilmî çalışmalarda yer alan açıklamalar, Selâhaddin döneminde artık var olmayan antik bir yaklaşımı yansıttığı savıyla sıklıkla yadsınmıştır. Ancak dönemin kronikleri daha derinlemesine ele alındığında farklı bir resim ortaya çıkar: bu resimde, piyadelerin bariz şekilde belli bir nizam içinde muharebe ettikleri görülür.

Bunların saflarını ise, eğitimli paralı askerler, din adına savaşmak isteyen -bir kısmı eğitimli olup çoğunun askerî becerisi olmayan- gönüllüler, adlarının çağrıştırdığı kadar kaotik olmayan ve sınıflara ayrılmış "ayaktakımı" ve destek kuvvetlerinden olan Bedevî Araplar oluşturuyordu. Adları gerçekte "ayaktakımı" anlamına gelen *harafiş* bile uzman muharip olarak anılıyor ve bunlar modern çağın komandoları gibi, düşman bölgesinin içinde savaşıyorlardı. Diğer ortamlarda ise *harafişah* terimi, milis kuvvetlerini yahut siyasî kriz dönemlerindeki silahlı çeteleri oluşturan dilenciler veya güçlü insanların yardımıyla geçinen yoksullar olarak tanımlanıyordu.

Düşük düzeyde askerî ihtiyat kuvvetlerini oluşturan ve sınıflandırılmış bu gönüllülerin denetlenmesi güçtü, ancak yine de yararlı oluyorlardı. Selâ-

12. yüzyıl sonuna yahut 13. yüzyılın ilk yıllarına ait ve muhtemelen Mısır yapımı metalik sırlı kâsenin iç yüzeyinde, uzun ve alt kısmı düz olan piyade kalkanlarının bir örneği görülüyor (Keir Collection, Londra).

"İsa'ya İhanet" tasvirinin yer aldığı Kıptî İncili, 1179-1180 senelerinde Dımyat'ta neshedilmiş. Sağda görülen askerlerin, Selâhaddin'in ordusunun büyük bölümünü oluşturan piyadelerin düşük statülerini yansıtır nitelikte olduğu söylenebilir (Bib. Nat., Ms. Copte 13, f.79r, Paris).

haddin'in Akkâ'yı kuşatmış olan Haçlı ordusuna yönelik, karşı muhasara için topladığı çok sayıdaki piyade arasında epeyce miktarda *esved* (siyahî) ile Âdil komutasında Mısır'dan gelmiş olan askerler de vardı. Bu arada Selâhaddin, Suriye'de kendi yakın komutası altında olan piyadeleri de orduya almıştı. Maalesef, Üçüncü Haçlı Seferi'nin ne Arap ne de Avrupalı tanıklıkları, seferdeki askerlerin kimliği konusunda açıktır. Nübyelilerin adı ise arada sırada ortaya çıkmakta ve bugün Kuzey Sudan'ın yer aldığı bölgede bulunan Hıristiyan Nübye krallıkları bu dönemde askerî açıdan hâlâ güçlüydü. Nübyeliler okçu piyadeleriyle ünlüydü ve Sahra çölünün güney sınırları boyunca yerleşik diğer birçok ortaçağ halkı gibi onlar da, kompozit yaylardan ziyade tek parçalı büyük ve sert yaylarla savaşıyordu. Öte yandan Nübyeli askerlerin bu dönemde Selâhaddin ve haleflerinin emri altındaki Türk askerlerinin okları karşısında "savunmasız" oldukları söyleniyordu. Bazı kanıtlar

Selâhaddin'in ordusunun büyük bölümü, resimde arka sırada görülen kürk şapkalı ve uzun saçlı Türklerden yahut Kürtlerden oluşuyordu. Anadili Arapça olan ordu mensuplarının görev alanları ise, ağırlıklı olarak yönetim kademeleri yahut tıbbî destek hizmetleriydi (*Kitab Al-Tiryaq* [Kitabü't-tiryak], Ms. Arabe 2964, f. 17, Bib. Nat., Paris).

da, eski Fâtımî askerî sisteminin önemli bölümlerinin Güney Mısır'da ve Kızıldeniz kıyılarında varlığını koruyor olma ihtimaline işaret eder. Selâhaddin'e gelince, her iki bölgede de, önceden Fâtımîlerin sadık destekçileri olan Bedevî Arap aşiretleri ile ilişkilerini makul bir seviyede sürdürmeye gayret ediyordu.

Arap ihtiyatlar normalde Türkmen ve Kürt askerlerden ayrı tutuluyordu. Mensup oldukları aşiretler zenginlik ve askerî potansiyel açılarından büyük farklılık gösteriyordu; ancak Bedevî Araplar çoğunlukla piyade okçular olarak, küçük seçkin süvari grupları eşliğinde savaşıyordu. Geleneksel Arap yayı, Türk yaylarının aksine piyadelerin kullanımına yönelik büyük bir silahtı, kompozit değildi ve yekpare ağaçtan mamuldü. Selâhaddin'in Bedevî ihtiyatlarının çoğu Bereketli Hilâl'in güney bölgeleri ile Filistin'den, Sinâ'dan, Doğu (Kızıldeniz) yahut Batı (Libya) çöllerinden ve Nil Deltası ile Vadisi'nden devşirilmişti. Bu bölgelerde bulunan çok sayıdaki köyde yerleşik halklar, gayet belirgin olan ve gururla taşıdıkları Arap kimlikleri ile Kıptîlerden yahut İslâmiyet öncesi Mısır halklarından ayrılıyordu. Bu Arap askerler baskın yahut pusularda sıklıkla uzman roller üstleniyor, düşman muhaberatına taarruz ediyorlardı ve bunun nedeni de, süratleri ve dayanıklılıklarıyla nam salmış olmalarıydı. Biraz şaşırtıcıdır ama, Doğu Nil Deltası'ndaki bazı Bedevîler nehir korsanları olarak epeyce sorun yaratıyordu. Öte yandan Selâhaddin'in kendi deniz gücünde bunların becerilerinden yararlanmayı başarıp başaramadığı bilinmiyor.

KARŞILIKLI PLANLAR

KRAL RICHARD'IN PLANI

Kral Richard'ın stratejisinde, Selâhaddin'in ordusuyla büyük bir savaşa tutuşmak yoktu. Aksine, Anjou'lu Kral, Fransız harekâtlarında görülen temkinli yaklaşımın aynını uyguluyordu. Bu temkin pek sıra dışı değildi ve Richard'ın stratejik öncelikleri de Batı Avrupalı çağdaşlarının çoğunun öncelikleri ile aynıydı. Dahası, bir muharebeyi kazanmak her zaman savaşı kazanmak anlamına gelmezdi; gerçekten de, Richard'ın Arsuf'taki ya da başka yerlerdeki başarıları, Üçüncü Haçlı Seferi'ni zafere ulaştırmadı. Bu dönemde Avrupa savaşlarında başlıca hareket noktası, sadece diğer tüm yaklaşımların başarısızlıkla sonuçlanması halinde muharebeye başvurmak şeklindeydi. Buna karşın 12. yüzyıl boyunca Batı ordularının çoğu, kaleler veya surlarla çevrili şehirleri zapt ederek toprak kazanmak ve bu toprakları muhafaza etmek peşindeydi.

Düşmanın güçlü sahra kuvvetlerine karşı Akkâ'yı tekrar aldıktan sonra, artık sadece Kral Richard'ın başkomutanlığı altında olan Haçlı ordusu, sahil şeridini güvenli hale getirmek üzere güneye yürüdü. Bu yapılmadan Kudüs'ü tekrar alabilme şansları yoktu. Sonuç itibariyle, en dramatik aşaması Arsuf Savaşı olmak üzere, Akkâ'dan Yafa'ya yürüyüşlerinin klasik bir "savaş yürüyüşü" olduğu yorumu yapıldı. Arazi yapısı bu türden savaş yürüyüşlerinde en önemli etkendi ve daha önce Filistin'de, Kudüs Kraliyet Ordusu, Batı tarzı zırh kuşanmış süvariler ve öncelikli hücum taktikleri açısından sakıncalı olabilecek "kayalık araziye" girmek konusunda direnç sergilemişti. Selâhaddin ise, Arsuf'un tam kuzeyinde ve Haçlı süvarilerinin mevzii açısından en azından makul sayılabilecek bir arazide taarruza geçmek zorunda kaldığı için gerçekten şanssızdı.

Geçtiğimiz yıllarda "savaş yürüyüşü" konusunda, özellikle de Üçüncü Haçlılara atıfla, çokça tartışma yapıldı. Bunların çoğu Haçlı komutanlarının Bizans ve İslâm'ın askerî deneyimlerinden ne kadarını öğrendiği ve harekâtın Ortadoğu'daki taktik koşullara karşı ne ölçüde doğal bir reaksiyon olduğu konularında yoğunlaştı. Matthew Bennett, düşman topraklarında ve güçlü süvari yapısı olan bir düşman üzerine yürümesi durumunda, süvariyi merkeze ve koruyucu piyade duvarları içine alan bir formasyonu olan Bizans askerî düşüncesine dikkat çekmiştir -Kral Richard'ın Akkâ'dan güneye doğru yürürken benimsediği nizam tam olarak böyleydi. Öte yandan aynı taktiksel felsefe, 9. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar askerlik alanındaki Arap ve Farisî yazarlar tarafından da önerilmişti. Hiç tartışılmaz olansa, Kral Richard'ın belki de iyi kurgulanmış olan bu taktikleri kullanma becerisi ve benzeşmeyen birimlerden oluşan ordusunun sıkışık nizam yürüyüşünü mümkün kılan liderlik becerileridir.

Savaş yürüyüşü taktiği, süvari ve piyadeler arasındaki etkin işbirliğine bağlıydı. Bu noktada Kral Richard şanslıydı, zira yürüyüşe devam eden Haçlı ordularına genelde öncü ve geri birlikler olarak eşlik eden askerî tarikatların seçkin kuvvetleri de emrindeydi. Bu taktik için piyadelerin de belli düzeyde disipline sahip olması gerekiyordu; bu piyadelerin rolü, süvarilerin içten dışa taarruz edebileceği ve ardından dıştan içe geri çekilebileceği etten bir duvar oluşturmaktı. Bu piyade taktikleri doğal olarak okçu ve arbaletçileri de kapsıyordu ki, bunların vazifesi de düşman askerlerini belli bir mesafede tutmaktı.

SELÂHADDİN'İN PLANI

Selâhaddin'in stratejisi, istilâcıları önce kontrol altına almak, sonra da uzaklaştırmaktı. Akkâ'yı korumayı başaramamış olan Selâhaddin, Haçlıların Kudüs'ü almaya çalışacaklarını ve bunun için de deniz ikmal üssü olan Yafa'nın güvenliğini sağlamak zorunda olduklarını biliyordu. Haçlı ordusunun Akkâ'dan Yafa'ya kıyı şeridi boyunca yürüyüşü gerekli bir hareketti ve bu da kendilerini Selâhaddin'in ordusunun taarruz ve tacizine açık hale getiriyordu.

Arsuf Savaşı, iki ordunun harp nizamında karşı karşıya gelmesinden ziyade, yürüyüş halindeki bir orduya yönelik güçlü bir taarruz olarak tanımlandı.[17] Ancak bu yorum, genelde Batı Avrupa ordularından daha seyyar olup daha hızlı hareket eden ortaçağ İslâm ordularının taktik geleneklerini takdir etmekte yetersiz kaldı. Çağımıza kalabilmiş askerlik el kitapları, hücum durumundaki savunmasızlık ihtimalini en aza indirmek üzere yürüyüş hattının düzenlenmesi, rota hazırlıkları ve ordu saflarının tertibi konularına büyük vurgu yaparken, bu ordu kollarına yönelik pusu kurma konusuna da aynı derecede önem atfediyor.

Meydan savaşları, hatta büyük çarpışmalar söz konusu olduğunda, Selâhaddin'in hareketlerinin temellendiği askerî gelenekte ilk sırada önem arz eden konu süvari ve piyadelerin eşgüdümüydü. En önemlisi, hem piyade hem de atlı olabilen okçuların rolü sadece savunma ile ilgili ve durağan olmayıp, aynı zamanda saldırı ile ilgili ve dinamikti. Atlı birlikler, piyadenin, hepsinden önce de okçu piyadenin koruması altında hareket ettiler ve süvari söz konusu olduğunda esas önemli olan atlı okçulardan ziyade hâlâ mızraklarla yapılan yakın muharebeydi.[18] Kuramsal içerikli kaynaklarda tanımlanan bu savaş tarzı ile dönemin tarih yazarlarının kaydettiği Arsuf Savaşı arasındaki benzerlikler dikkat çekicidir.

Daha erken tarihli Müslüman ortaçağ tarihçileri, zaman zaman, bütün gün yürümüş olan düşman ordularına yönelik başarılı hücumlardan da söz etmiştir; düşman askerleri, *nüzûl* olarak adlandırılan bu aşamada yorgun, susamış ve çadır kurulacak iyi bir yer arayışında olurdu. O noktada düşman ordusu komutanının otoritesi zayıflamış ve askerlerinin birlikte hareket etme gücü dışında savaşma azmi de kırılmış olabilirdi. *Nüzûl* hali elbette her gün sonunda her koşulda yaşanan bir durum değildi, ancak yürüyüşle geçen bir günün sonunda mutlaka ortaya çıkardı. Arsuf Savaşı'nın gerçekleştiği gün, Selâhaddin'in nerede ve ne zaman taarruza geçeceği konusundaki kararı da, bütünüyle bu taktik gelenek doğrultusunda alınmıştı.

Bu ve daha önceki yüzyıllarda geçerli olan Müslüman taktiklerinin merkezinde yer alan uygulama, düşmanın süvarileri ile piyadelerini ayırmaya yönelik çabalardı. Selâhaddin bunu daha önceki savaşlarda da hem Müslüman hem de Haçlı düşmanlarına karşı uygulamıştı. Arsuf'ta tekrar denedi; başlangıçta bir dereceye kadar işe yaradıysa da sonunda başarısız oldu. Selâhaddin ve onu izleyen halefleri için yazdığı "askerî tavsiyeler" kitabından daha önce söz ettiğimiz el-Herevî'nin, Arsuf Savaşı'nda yansımalarını gördüğümüz başka tavsiyeleri de söz konusuydu. Bunlar arasında piyadeyi süvarilerin önünde taarruza geçirmek de vardı. Bu piyadeler arasında, hafif yahut ağır mızrak atan mızrak savaşçılarının yanında hem "sıradan" hem de ağır oklar atan okçular da bulunmalıydı. Arsuf Savaşı'na ilişkin tanıklıklar, Selâhaddin'in taarruz nizamında, el-Herevî'nin bir başka önerisini daha uygulamaya koymuş olduğuna dair ipuçları veriyor. Ancak Selâhaddin'in kendi as-

17 J. Gillingham, "Richard I and the Science of War in the Middle Ages," J. Gillingham ve J.C. Holt (ed.), *War and Government in the Middle Ages: Essays in Honour of J.O Prestwich* içinde (Woodbridge, 1984), s. 80.

18 Abbasî askerî metninin Fâtımî özeti için bkz. Ebu Said eş-Şerânî el-Hartamî (ed. 'Abd al-Rawf 'Awn ve Muhammed Mustafa Ziyadah) *Mukhtasar Siyasat al-Hurub* (Kahire, 1964), birçok yerde.

ker nizamını düşman ordusundaki nizama göre, gücü gücüne ve cinsi cinsine denk olacak şekilde düzenlemiş olduğu konusu çok açık değildir. Düşman, hücum yahut karşı hücum gerçekleştirdiğinde, komutan bir grup süvari ve piyadesini, bu hücumun yapıldığı hat üzerine göndermeliydi, zira o aşamada söz konusu hattın zayıflamış olacağı öngörülüyordu. Selâhaddin'in Arsuf Savaşı'nda bunu yapabilmiş olduğuna dair kanıt yoktur; ancak askerlerinin en az iki karşı taarruz gerçekleştirdiği kesindir.[19]

19 El-Herevî (ed. ve çev. J. Sourdel-Thomine), "Les Conseils du Sayh al Harawi à un Prince Ayyubide," *Bulletin d'Etudes Orientales de l'Institut Français de Damas*, XVII (1961-2), s. 233-4; taarruz piyadelerinin kullandıkları silahlara ilişkin Fransızca çeviri hatalıdır.

OLAYLAR KIZIŞIYOR

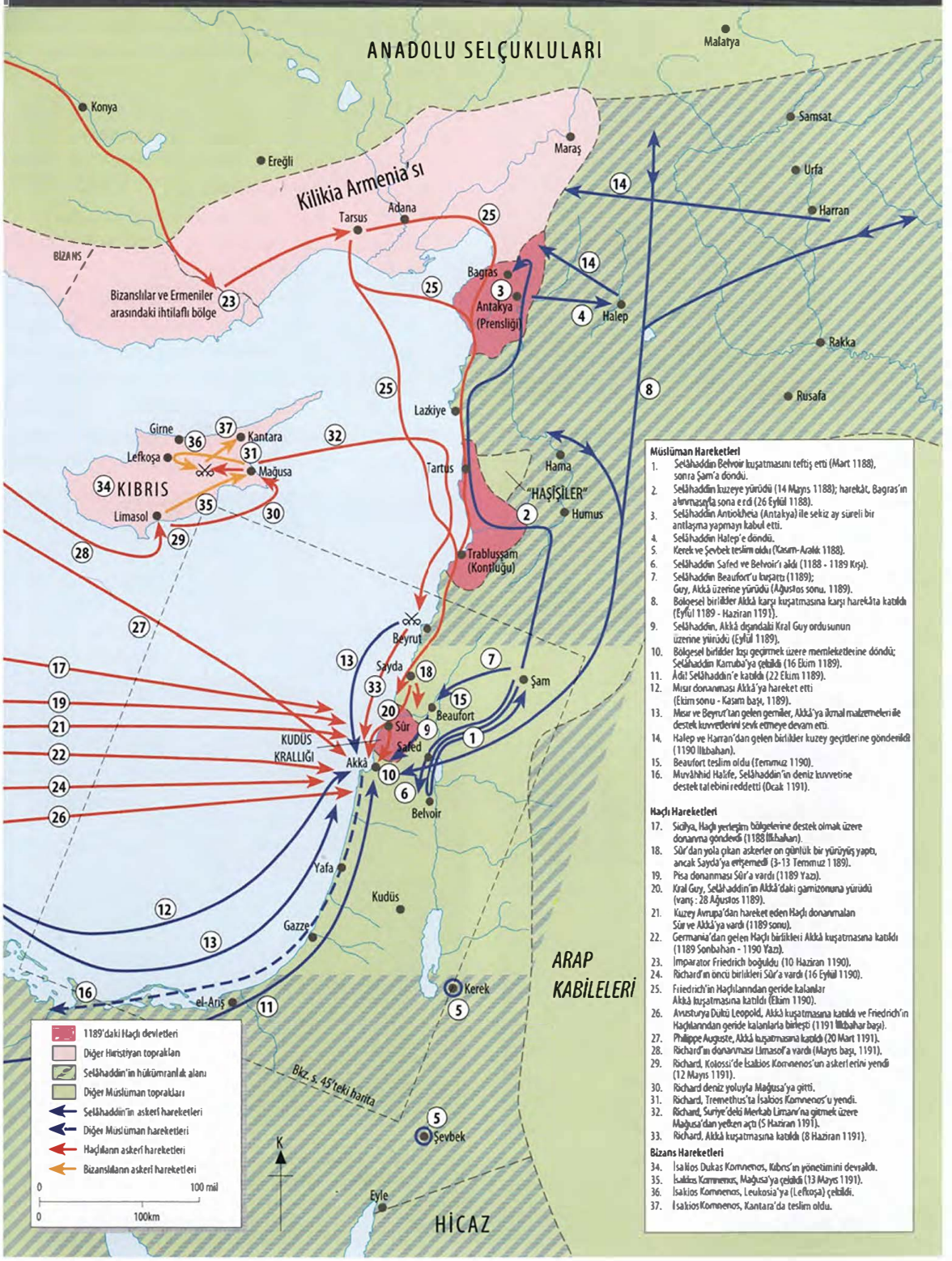
Üçüncü Haçlı Seferi, Kudüs'ü geri almak üzere 1188'de verilen sefer vaazıyla yola çıktı, ancak Ortadoğu'da birtakım olaylar çoktan baş göstermeye başlamıştı. Esasen Selâhaddin'in bir önceki sene elde ettiği askerî başarı mücadeleyi sonlandırmamıştı [bkz. Osprey Yayınları, "Campaign" serisi 19: *Hıttîn 1187*]. Ardından Corrado del Monferrato 14 Temmuz 1187'de Sûr'a ulaşıp, şehri savunanları teslim olma müzakerelerini sonlandırmaları için ikna edince, Selâhaddin'in önlenemez gibi görünen yayılması karşısındaki direnç artmıştı. Bu arada, Selâhaddin'in başında başka dertler vardı ve bunlardan biri de, Bizans İmparatorluğu ile sağlam ilişkiler tesis etmeye yönelik kapsamlı çabalarının bir parçası olarak İmparator II. İsakios Angelos ile diplomatik hediye değiş tokuşu konusuydu. Öte yandan Selâhaddin'in dinî metbusu olan Bağdat'taki Abbasî halifesi ile ilişkileri hâlâ sorunluydu. 9 Şubat 1188'de, (çoğunluğu Selâhaddin'in bölgesinden olmak üzere) Şam'dan yola çıkan hac kafilesini koruyan askerî kuvvetlerle, (çoğunluğu halifenin bölgesinden yola çıkan) Irak hac kafilesini koruyan kuvvetler arasında ölümcül bir kavga çıktı.

1188 senesinde Selâhaddin'in askerî önceliği, Haçlı devletlerinden geriye ne kalmışsa onları kontrol altına almak yahut temizlemekti. Mart ayında Belvoir kuşatmasını teftiş etti; sonra da diğer askerlerini toplamak üzere Şam'a döndü. 14 Mayıs'ta Selâhaddin'in ordusu kuzeye yürüdü, ancak Trablus-şam, kuşatamayacağı kadar güçlüydü. Dolayısıyla Selâhaddin de Kuzeybatı Suriye'de olabildiğince çok sayıda Haçlı kalesi aldı. En son Bagras'ı ele geçirip,

Kahire'de halife sarayında yer alan bir başka ahşap kapı paneli üzerinde de bir kervan tasviri yer alıyor; iki kervan muhafızının eşlik ettiği deve üzerinde bir tahtırevan var (Kahire İslâm Sanatları Müzesi; yazarın çektiği fotoğraf).

KIBRIS, SURİYE VE FİLİSTİN'DEKİ OLAYLAR (1188 - 8 HAZİRAN 1191)

Müslüman Hareketleri

1. Selâhaddin Belvoir kuşatmasını teftiş etti (Mart 1188), sonra Şam'a döndü.
2. Selâhaddin kuzeye yürüdü (14 Mayıs 1188); harekât, Bagras'ın alınmasıyla sona erdi (26 Eylül 1188).
3. Selâhaddin Antiokheia (Antakya) ile sekiz ay süreli bir antlaşma yapmayı kabul etti.
4. Selâhaddin Halep'e döndü.
5. Kerek ve Şevbek teslim oldu (Kasım- Aralık 1188).
6. Selâhaddin Safed ve Belvoir'ı aldı (1188 - 1189 Kışı).
7. Selâhaddin Beaufort'u kuşattı (1189); Guy, Akkâ üzerine yürüdü (Ağustos sonu. 1189).
8. Bölgesel birlikler Akkâ karşı kuşatmasına karşı harekâta katıldı (Eylül 1189 - Haziran 1191).
9. Selâhaddin, Akkâ dışındaki Kral Guy ordusunun üzerine yürüdü (Eylül 1189).
10. Bölgesel birlikler izni geçirmek üzere memleketlerine döndü; Selâhaddin Kamuba'ya çekildi (16 Ekim 1189).
11. Âdil Selâhaddin'e katıldı (22 Ekim 1189).
12. Mısır donanması Akkâ'ya hareket etti (Ekim sonu - Kasım başı, 1189).
13. Mısır ve Beyrut'tan gelen gemiler, Akkâ'ya ikmal malzemeleri ile destek kuvvetlerini sevk etmeye devam etti.
14. Halep ve Harran'dan gelen birlikler kuzey geçitlerine gönderildi (1190 İlkbaharı).
15. Beaufort teslim oldu (Temmuz 1190).
16. Muvahhid Halife, Selâhaddin'in deniz kuvvetine destek talebini reddetti (Ocak 1191).

Haçlı Hareketleri

17. Sicilya, Haçlı yerleşim bölgelerine destek olmak üzere donanma gönderdi (1188 İlkbaharı).
18. Sûr'dan yola çıkan askerler on günlük bir yürüyüş yaptı, ancak Sayda'ya erişemedi (3-13 Temmuz 1189).
19. Pisa donanması Sûr'a vardı (1189 Yazı).
20. Kral Guy, Selâhaddin'in Akkâ'daki garnizonuna yürüdü (varış : 28 Ağustos 1189).
21. Kuzey Avrupa'dan hareket eden Haçlı donanmaları Sûr ve Akkâ'ya vardı (1189 sonu).
22. Germania'dan gelen Haçlı birlikleri Akkâ kuşatmasına katıldı (1189 Sonbaharı - 1190 Yazı).
23. İmparator Friedrich boğuldu (10 Haziran 1190).
24. Richard'ın öncü birlikleri Sûr'a vardı (16 Eylül 1190).
25. Friedrich'in Haçlılarından geride kalanlar Akkâ kuşatmasına katıldı (Ekim 1190).
26. Avusturya Dükü Leopold, Akkâ kuşatmasına katıldı ve Friedrich'in Haçlılarından geride kalanlarla birleşti (1191 İlkbahar başı).
27. Philippe Auguste, Akkâ kuşatmasına katıldı (20 Mart 1191).
28. Richard'ın donanması Limasol'a vardı (Mayıs başı, 1191).
29. Richard, Kolossi'de İsakios Komnenos'un askerlerini yendi (12 Mayıs 1191).
30. Richard deniz yoluyla Mağusa'ya gitti.
31. Richard, Tremethus'ta İsakios Komnenos'u yendi.
32. Richard, Suriye'deki Merkab Limanı'na gitmek üzere Mağusa'dan yelken açtı (5 Haziran 1191).
33. Richard, Akkâ kuşatmasına katıldı (8 Haziran 1191).

Bizans Hareketleri

34. İsakios Dukas Komnenos, Kıbrıs'ın yönetimini devraldı.
35. İsakios Komnenos, Mağusa'ya çekildi (13 Mayıs 1191).
36. İsakios Komnenos, Leukosia'ya (Lefkoşa) çekildi.
37. İsakios Komnenos, Kantara'da teslim oldu.

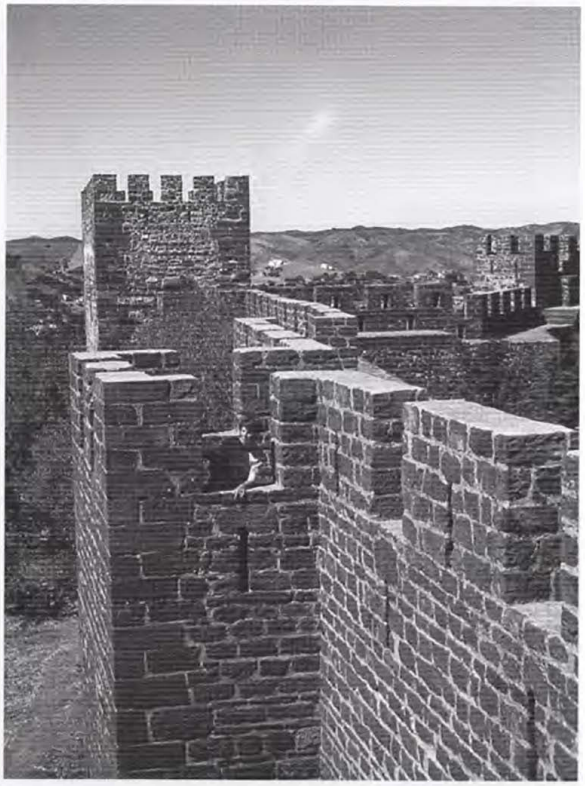

İmparator Friedrich'in ordusu Türkiye üzerinde ilerlerken, Selâhaddin de garnizonlarına kuzey geçitlerini kontrol emri verdi. En tehlikeli rotalardan biri de, Selâhaddin'in kısa bir süre önce aldığı Bagras Kalesi tarafından korunmaktaydı (Yazarın çektiği fotoğraf).

artık hareket kabiliyetini tamamen kaybetmiş olan Antakya Prensliği ile bir antlaşma imzaladı. Selâhaddin, kuzeydeki kendisine tabi birliklerini dağıttıktan sonra Şam'a döndü; yerleşik ordusuna bağlı askerlerinin Safed ve Belvoir üzerindeki ablukaları ise, 1188-1189 kışı boyunca devam etti.

Batı Avrupa'da Kudüs'ü kaybetmenin yarattığı şoku, şehri geri almak üzere hiç zaman kaybetmeden yapılan Üçüncü Haçlı Seferi çağrısı izledi. Bu çabanın en coşkulu destekçilerinden biri de, çok geniş topraklara sahip Anjou feodal imparatorluğunun hükümdarı olan İngiltere Kralı II. Henry idi. Kral Philippe Auguste seferle ilgili yaklaşımında daha temkinliyken, Kral II. Henry'nin çok yakında tahta çıkacak olan oğlu Poitou'lu Richard kısa sürede babasının takipçisi olacaktı. Hatta Richard, Ocak 1188'de haçını alan babası II. Henry'ye eşlik etmişti ve İmparator Friedrich Barbarossa da haçını Mart ayında aldı. Sicilya Kralı II. Guglielmo somut girişimde bulunan ilk liderlerden biri oldu ve Sicilya donanması Sûr, Trablusşam ve Antakya'ya destek vermek üzere 1188 İlkbahar'ında denize açıldı. Mayıs ayında, Danimarka, Kuzey Germania, Flandre ve Güney İngiltere'deki donanmalar da Ortadoğu'ya yelken açtı; hatta yolda, Portekizlilerin, Endülüs Emevîlerinin elinde olan Silves şehrini almasına yardım ettiler. Bu, Üçüncü Haçlı Seferi dahilindeki kalıcı birkaç başarıdan biriydi ve Avrupa tarihi üzerinde de hiç beklenmedik bir etkisi olacaktı. Silves, Arap-İslâm dünyasının Atlas Okyanusu'na ilişkin başlıca coğrafya ve denizcilik bilgisi merkeziydi ve hayret verici düzeyde ileri olan bu bilgi birikimi, büyük Avrupa keşifler çağı olan 15. yüzyılda, Portekiz'e avantajlı bir başlangıç imkânı verdi.

1189'da olaylar hız kazandı. İlkbaharda Selâhaddin'in ordusu Güney Lübnan'daki Beaufort'u kuşattı; 1190 senesinin Temmuz ayına kadar devam eden kuşatmada Selâhaddin'in askerleri ile kısa bir süre sonra güçlü bir Pisa savaş donanması tarafından desteklenecek olan Sûrlu askerler arasında çarpışmalar oldu. Bu arada İmparator Friedrich Barbaros-

Anglo-Anjou'lu donanmalardan biri Akdeniz'e varmadan önce, Portekizlilerin, günümüzde Algarve'de yer alan Mağrıbi Silves şehrini fethetmelerine yardım etti (Yazarın çektiği fotoğraf).

İmparator Friedrich komutasındaki muazzam Haçlı ordusu yaklaşınca Bizans imparatoru öyle bir endişeye kapıldı ki, ordunun Konstantinopolis'e pek yaklaşmadan, burada görülen Çanakkale Boğazı'ndan Anadolu'ya geçmesi konusunda ısrarcı oldu (Yazarın çektiği fotoğraf).

sa da Mayıs ayında, başında bulunduğu muazzam orduyla Regensburg'dan yola çıktı. Hazırlıklar bir önceki yıl yapılmıştı ve Üçüncü Haçlıların en büyük birliği olan Friedrich komutasındaki ordunun yiyecek ve diğer ikmal malzemeleri de hazır edilmiş olmalıydı. Yürüyüş kolu kimi zaman, bir uçtan diğerine üç günlük yol uzunluğunda oluyordu. İmparator, Macaristan'ı geçtikten sonra Haziran ayında, kâğıt üzerinde Bizans'a ait, ancak gerçekte çoktan bağımsız olan Sırbistan topraklarına girdi. Ağustos ayında ordusu Niş'te konakladı; Bizans İmparatorluğu'na karşı isyan başlatmış Sırp temsilciler ve bir grup Bulgar orada Friedrich'e Bizans'a karşı ittifak önerisinde bulundu. Germen imparatoru öneriyi kabul etmedi, ancak ordusu Bulgar şehri Filibe'yi işgal etmeyi sürdürdü ve Bizans'ın gönülsüz direniş girişimini yendi.

II. İsakios Angelos'un İmparator Friedrich'i karşılamak üzere gönderdiği üst düzey iki elçisi de, kendi imparatorlarına ihanet edip Friedrich'i Bizans'a taarruz etmesi yönünde cesaretlendirdiler! Bunun ardından İsakios, Friedrich'in elçilerini rehin aldı, ancak Friedrich buna Bizans'a yönelik bir Haçlı Seferi için Papalık onayı talep ederek karşılık verdi ve oğlu Heinrich'i de Didymotikon'u işgal etmeye gönderdi. Germen Haçlılar kışı geçirmek üzere Edirne'de yerleşirken, iki imparatorun ve destekçilerinin zaten kötü olan ilişkileri de giderek vahim bir hal aldı.

Germen İmparatoru Friedrich'in bir Haçlı olarak betimlendiği bu tasvir, 1188-1189'dan kalma bir elyazmasında yer alıyor (Bib. Apost., Ms. Lat. 2001, f.1r, Roma).

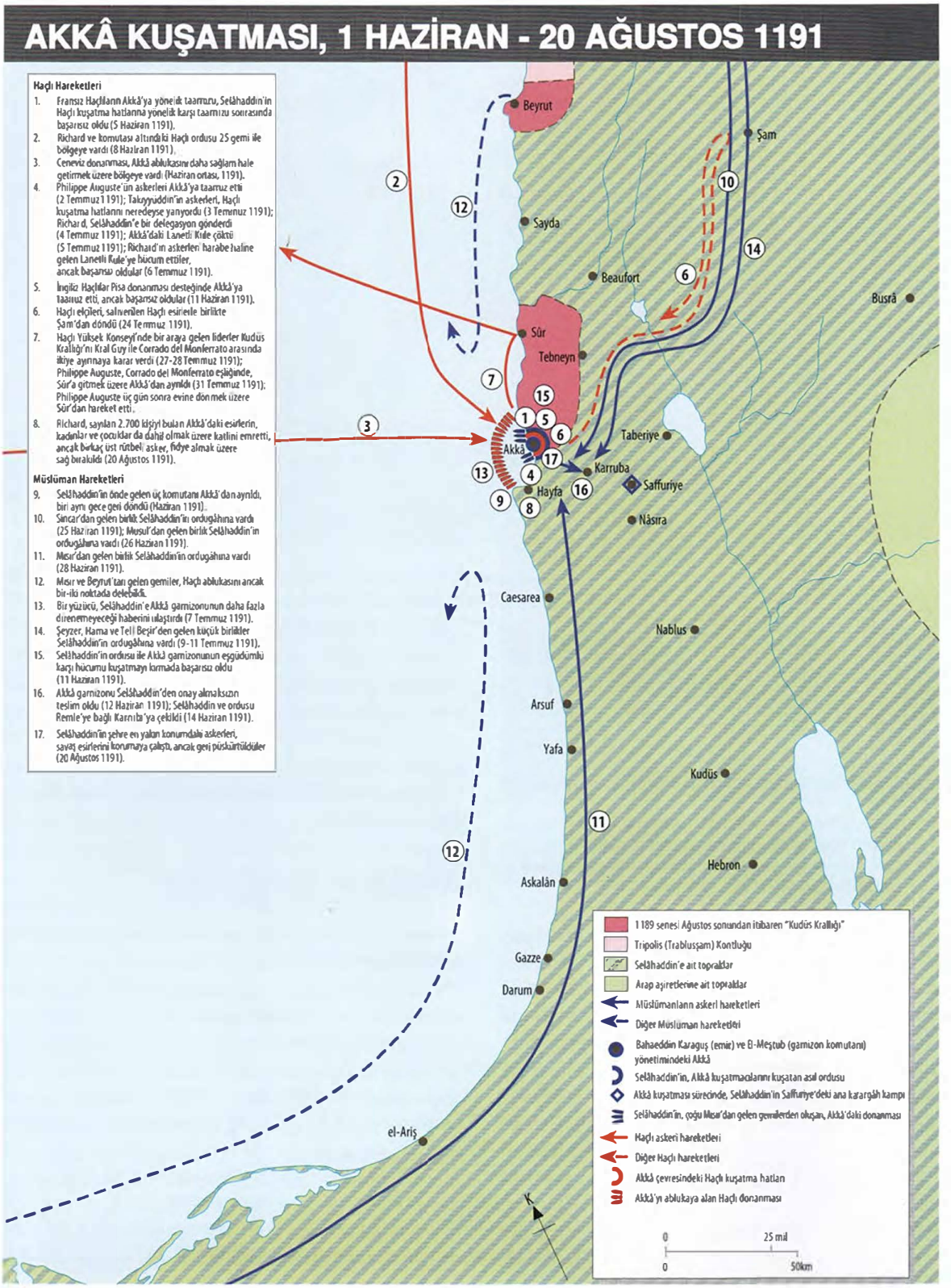

Rivayete göre, İmparator Friedrich Barbarossa Göksu'da yüzerken, nehrin Toros Dağları'ndan çıktığı bu noktada boğulmuştu (Yazarın çektiği fotoğraf).

Orta Anadolu'daki Selçuklu sultanı, Friedrich'in ordusunu kendi taht şehri Konya'ya girmeden önce durdurmaya çalıştı, ancak ordu yandan dolaşarak yoluna devam etti. Buradaki zırhlı piyade tasvirleri ise, bu olaydan birkaç sene sonrasına tarihleniyor (Türk Sanatları Müzesi, Konya; yazarın çektiği fotoğraf).

AKKÂ KUŞATMASI, 1 HAZİRAN - 20 AĞUSTOS 1191

Temmuz 1190'da Fransa Kralı Philippe Auguste ve İngiltere Kralı Richard'ın Haçlı ordularının başında yola çıktığı Orta Fransa'da Vézelay'de yer alan Sainte-Marie-Madeleine Kilisesi (Yazarın çektiği fotoğraf).

İsakios en sonunda muazzam büyüklükteki Germen Haçlı ordusunu sallarla Çanakkale Boğazı üzerinden Anadolu'ya geçirmeyi kabul etti; böylelikle Friedrich'in askerlerinin İstanbul'dan geçmeleri de önlenmiş olacaktı. Bunu 1190 Mart'ında gerçekleştirdiler. Haçlı ordusu en sonunda sınırdan çıkıp Anadolu Selçuklu Sultanlığı topraklarına girinceye kadar Bizans askerleriyle birkaç ufak çatışma yaşandı. Birkaç sene evvel Friedrich, Anadolu Selçuklu sultanı ile Bizans'a karşı ittifak oluşturmaya çalışmış, ancak bu çoktan unutulmuştu. 17 Mayıs 1190'da Sultan II. Kılıçarslan'ın oğlu Kutbeddin komutasındaki bir Selçuklu ordusu, Germenlerin, Selçuklu'nun başkenti Konya'ya girmesini engellemeye çalıştı. Haçlılar bu orduyu yendi, ama Konya düşmüş olduğu halde Friedrich'in ordusu dosdoğru yoluna devam etti.

Germenler Toros Dağları'na ulaşıncaya kadar hem askerlerin hem de atların yiyecek ve diğer ikmal malzemeleri azalmıştı. Arap tarihçinin de kaydettiği üzere, "seyahate devam edebilmek için, çok miktarda yük ile bir miktar zırh, miğfer ve silahı bırakmaya mecbur kaldılar." Sonrasında da Germenler, "neredeyse hiçbirinde zırh ve mızrak olmaksızın" yürüdüler; muhtemelen mızrakları yakacak olarak kullanmak zorunda kalmışlardı.[20] Haçlılar nihayet Toros Dağları'ndan çıkıp, muhtemelen ikmal desteği alabilecekleri müttefik donanmaları bulmayı umut ettikleri Akdeniz'e yaklaştığında, felâket gelip çattı. Yaşlı İmparator Friedrich, 10 Haziran günü belki de bir kalp krizi geçirdiği için, Göksu'nun soğuk sularında yüzerken boğuldu ve çok kalabalık, fakat manevî açıdan çökmüş olan Germen Haçlı ordusu da dağıldı. Bu esnada Köln, Friesland, Bremen ve Thüringen'de toplanan daha küçük Germen birlikleri de, ilki 1189 sonbaharında ve sonuncusu 1190 yazında olmak üzere deniz yoluyla Filistin istikametinde Venedik'ten denize açıldı.

AKKÂ KUŞATMASI

Bu arada, Kudüs'ün kâğıt üzerindeki yasal hükümdarı olan Kral Guy, Ağustos 1189'da görece güvenli olan Sûr'da, Pisa donanması desteğinde topladığı 400 kadar şövalye ile 7.000 piyadeye komuta ederek Akkâ'yı kuşatmak yönünde gözü kara bir karar aldı. Akkâ'da, küçük olmakla beraber Selâhaddin'in seçkin askerlerinin de bulunduğu bir garnizon bulunmaktaydı ve Pisa donanması da Selâhaddin'in gemilerinin şehre ikmal desteği vermesini durdurabilecek güçte değildi. Selâhaddin, Kral Guy'in ordusuna sa-

20 Baha'al-Din Ibn Shaddad (çev. C .W. Wilson), *Saladin, what befell Sultan Yusuf: Paletsine Pilgrim's Text Society* (Londra, 1897) s. 183, 192.

SOLDA Fransa Kralı Philippe Auguste'ün büyük mührü (Archives Nationales de France [Fransız Ulusal Arşivi], Paris). SAĞDA Richard'ın askerleri Sicilya, Messina'da karaya çıkınca, kendi memleketlerinden çok farklı bir ülkeyle karşılaştılar. Örneğin, 12. yüzyıla ait Annunziata Kilisesi Bizans-Arap üslubunda inşa edilmişti (Yazarın çektiği fotoğraf).

hil yolunda ilerlerken taarruz etmeyi de düşündü, ancak Akkâ dışında taarruza geçmeden evvel daha büyük bir kuvvet toplamaya karar verdi; düşman ordusu orada şehir garnizonu ile Selâhaddin'in sahra ordusu arasında kapana kıstırılabilecekti. Bu kararla sultan, Kuzey Suriye ve Cezire'deki, kendine bağımlı emirlerin birliklerine toplanma emri verdi. Bu stratejik bir hesap hatasıydı. Selâhaddin'in 1187'de Sûr' yönelik taarruzunu sürdürememesine benziyord ancak bu hata da, dönemin taktik geleneklerinden kaynaklanıyordu. Yeterli sayıda asker toplandıktan sonra, Selâhaddin küçük bir birliği Beaufort'u ablukaya alması için arkada bıraktı ve 15 Eylül günü Guy'in üzerine yürüdü. Haçlı kuşatma hatlarına yönelik ilk hücumu başarısız oldu; keza Kral Guy'in Akkâ'ya yönelik ilk hücumu da başarısız olmuştu. Kendisi de bizzat kuşatma altında olan bir kuşatma ordusunun varlığıyla, savaş sahnesinde sergilenen bu çifte kuşatma 1191 yazına kadar devam edecekti.

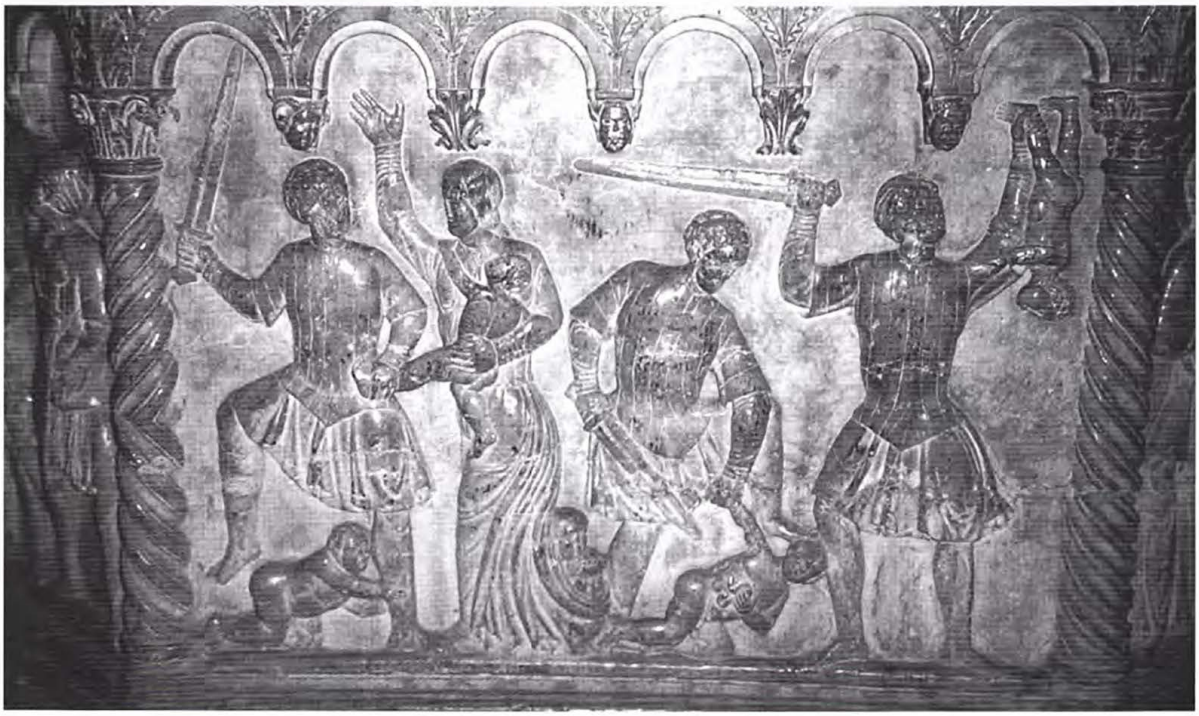
Üçüncü Haçlı Seferi'nin önde gelen güçlerinden olan İngiltere Kralı II. Henry, 6 Temmuz 1189'da öldü ve Anjou İmparatorluğu'nun yönetimine oğlu Richard geçti. Kasım ayında Sicilya Kralı Kral II. Guglielmo da öldü ve Güney İtalya ile Sicilya bir siyasî karmaşaya sürüklendi. Halefi Kraliçe Costanza d'Altavilla'nın yetkin olmadığı görülünce, yerine Tancredi di Lecce geçirildi. Ancak bir sonraki sene Kral Richard ve Kral Philippe Auguste bölgeye geldiğinde, krallıktaki gerilim hâlâ devam ediyordu. Bu iki kral, komuta ettikleri ordularıyla Temmuz 1190'da Fransa'nın merkez bölgesindeki Vézelay'den yola çıktılar, ancak Sicilya'daki Messina'ya giden birlikleri denizden ve karadan farklı rotalar izledi. O yaz Henri de Champagne başka bir Fransız kuvvetine komuta ederek doğrudan Akkâ kuşatmasında yer alırken, Canterbury Başpiskoposu Baldwin komutasındaki bir Anjou öncü kuvveti de deniz yoluyla doğrudan Kutsal Topraklar'a gitti. Messina'da kış hüküm sürerken, Kral Richard, Kral Philippe Auguste ve Sicilya Kralı Tancredi arasındaki ilişkiler daha da kötü bir hal aldı; Sicilya'nın bu yöresinde Ortodoks Hıristiyan Yunanların çoğunlukta olduğu yerli halk ile Haçlılar arasında ciddi çarpışmalar yaşandı.

KRAL "ASLAN YÜREKLİ" RICHARD'IN İNGİLİZ VE FRANSIZ ADAMLARININ, AVUSTURYA DÜKÜ LEOPOLD'ÜN SANCAĞINI YIRTARAK AKKÂ'DAKİ SU KANALINA ATMASI (s. 48-49)

Kral Richard, Üçüncü Haçlı Seferi'ne katılan diğer tüm liderlerle ve çok sayıda üst düzey komutanla kavga etmeyi becerdi. İmparator Friedrich Barbarossa'nın ölümü sonrasında Germen İmparatorluğu ordusu dağıldı. Avusturya Dükü Leopold, o ordudan geride kalanları komutası altında topladı, ancak morali bozulmuş bu askerler (1) seferin geri kalanında önemli bir rol oynayabilecek durumda değillerdi. Öte yandan imparatorluğun temsilcisi ve Avrupa'daki birçok kişi tarafından Hıristiyanlığın en prestijli seküler hükümdarı olarak görülen Leopold, sancağını (2) Akkâ'nın fethinden sonra şehir surları üzerinde, İngiltere Kralı Richard'ın bayrağı (3) ile aynı seviyede dikmekte ısrarlı oldu. Bu temsilî sahnede, Kral Philippe Auguste'ün bayrağı da (4) görülmekte. Fransa Kralı savaşçı olmadan önce bir diplomattı ve göründüğü kadarıyla, Dük Leopold'ün sancağını, askerî açıdan olmasa da siyasî açıdan kabul edilebilir buluyordu. Bizzat kral tarafından teşvik edilmiş olsun yahut olmasınlar, Kral Richard'ın adamları (5) tam aksini düşünüyordu ve Leopold'ün sancağını yırttılar. Üstelik işe hakaret unsurunu da ekleyerek sancağı su kanalına attılar. Yapılan, Avusturyalı dükün hiç unutmayacağı bir aşağılamaydı ve sonrasında da Leopold, İngiltere Kralı Richard'ın kanlı düşmanlarından biri olarak kaldı.

İtalyan oyma işçiliğini sergileyen "Masumların Katli" tasvirini sıra dışı kılan, burada betimlenen esnek dokunmuş kilt (etek) giyen askerlerdir. Bu kiltler normalde zırh yeleklerin alt bölümünü oluştururdu. Yapım tarihi yaklaşık 1200 (Baptistry, Verona; fotoğraf: Ian Peirce).

İmparator Friedrich Barbarossa'nın ölümünden sonra Germen haçlılarının komutasını Schwaben Dükü Friedrich devralırken, Germenlerin bu denli çaresiz kaldığından henüz haberi olmayan Selâhaddin, Harran ve Halep'teki birliklerine kuzey geçişlerini koruma emri verdi. Esasen Friedrich'in Haçlılarından geriye kalanlar kara ve deniz yolundan Akkâ kuşatmasına katılmaya giderken, Ocak 1191'de Schwaben dükü de öldü. Bir başka Germen Haçlı birliği de, bu kez Avusturya Dükü Leopold komutasında deniz yoluyla gelmek üzere Venedik'ten yola çıkmıştı ve kışı Hırvatistan'ın Zadar kentinde geçirdikten sonra, 1191 ilkbaharında Akkâ'ya vardı. Şimdi artık Leopold, geri kalan tüm imparatorluk askerlerine komuta ediyordu.

Bu arada Akkâ'daki çifte kuşatma devam etmekteydi. Her iki taraf da dışarıdan destek almış olduğu halde hiçbiri gelişim kaydedememişti. Öte yandan Selâhaddin'in Mısır ve Lübnan'dan operasyona çıkan deniz filoları, Hıristiyan filolarının giderek artan gücüyle boy ölçüşemezdi. Philippe Auguste ve Richard bölgeye varınca, Selâhaddin'in donanmasının büyük bölümü Akkâ'da sıkışıp kaldı. Selâhaddin'in Fas'taki Muvahhid Halifesi'nden deniz kuvveti desteği alma çabaları ters tepti ve Muvahhidler yardım etmek yerine, doğuya giden Ceneviz gemilerinin Kuzey Afrika limanlarından ikmal yapmasına izin verdi.

Akkâ çevresindeki çarpışmalar şimdi daha da şiddetlenmiş, Selâhaddin'in askerleri 13 Şubat 1191'de kuşatma hatlarını kısa bir süreliğine yarıp, Akkâ'ya takviye kuvvet ve yeni bir komutan sokmayı başarmışlardı. Ancak bu, şehrin savunma tarafında yalnızca kısa süreli bir soluklanma sağlayabildi; Selâhaddin, ordusunu bir arada tutmakta güçlük çekiyordu. Hatta Selâhaddin'in yeğeni ve en etkin komutanlarından olan Takıyyüddin bile ilkbaharda kuşatmaya katılmayı başaramamıştı; toprak konu-

Kıyı Şeridi Boyunca Yürüyüş

Hıristiyan Hareketleri

1. Haçlı elçileri salıverilen dört esirle Şam'dan döndü (24 Temmuz 1191).
2. Haçlı elçileri Selâhaddin'le esir değişimi konusunu müzakere etti (11 Ağustos 1191).
3. Richard, Akkâ dışında tutulan ve sayıları 2.700 ilâ 3.000 arasında olan Müslüman esirlerin (kadın ve çocuklar da dahil olmak üzere) katlini emretti (20 Ağustos 1191).
4. Haçlı ordusu ve donanması güneye hareket etme hazırlıkları yaptı (23-24 Ağustos 1191).
5. Haçlı donanması orduyu denizden izledi, ancak Kurmul Dağı etrafından dolaşırken ya geç demir aldı yahut geride kaldı (22 Ağustos 1191).
6. Öncü kuvvet olarak diğer birliklerin en önünde ilerleyen Richard'ın kolordusu Merle'yi kontrolü altına aldı ve Selâhaddin'in askerleri varmadan önce orada ordugâh kurdu (25 Ağustos 1191).
7. Haçlı ordusu, Hayfa'da ordugâh kurmak üzere üç ayrı kol halinde yola çıktı (25-26 Ağustos 1191); ardından, Kurmul Dağı civarında sahilden ilerlemeye başladılar (27 Ağustos 1191).
8. Richard, Haçlıların artçı birliklerine destek vermek üzere geriye doğru at sürdü, ancak gerideki Haçlılar hızlanarak arayı kapattı ve Kat'a Vadisi'ni aştı (25 Ağustos 1191).
9. Haçlı ordusu kısa bir yürüyüşle Destroit'e vardı (28 Ağustos 1191); Haçlılar Destroit'te, muhtemelen donanmanın kendilerine yetişebilmesi için ordugâh kurdu (29 Ağustos 1191).
10. Asker ve ikmal malzemeleri sevk etmekte olan Haçlı donanması, muhtemelen Kurmul Dağı yöresindeki seyir güçlükleri nedeniyle gecikti (28 Ağustos 1191).
11. Haçlı ordusu, denizden kendilerine eşlik eden donanmayla beraber, üç kol halinde Caesarea'ya doğru ilerledi ve Merle'de ordugâh kurdu (30 Ağustos 1191).
12. Haçlı ordusu, denizden kendilerine eşlik eden donanmayla beraber Caesarea'dan geçerek ilerlemeye devam etti ve Mefcir Vadisi'nde ordugâh kurdular; orada taciz yahut hücuma uğranmadı (1 Eylül 1191).
13. Haçlı ordusu, denizden kendilerine eşlik eden donanmayla beraber ve yoğun Müslüman hücumlarına rağmen yürümeye devam etti ve Kaseb Vadisi yakınlarında ordugâh kurdu (2 Eylül 1191).
14. Haçlı donanmasından asıl orduya asker ve ikmal sevkiyatı yapıldı (3-4 Eylül 1191).
15. Haçlılar Fâlik Vadisi'ne yürüdü, donanma da kara ordusunu denizden izledi (5 Eylül 1191).
16. Richard, Müslüman keşif birliğinin komutanı Alemüddin Süleyman ile irtibat kurarak, müzakere yapmak üzere Âdil'i getirmesini istedi (5 Eylül 1191).
17. Haçlı kara ordusu ve donanması Fâlik Vadisi'nde kaldı (6 Eylül 1191).

Müslüman Hareketleri

18. Selâhaddin'in Karruba'daki ordusu, Haçlıların kendi mevzilerine hücuma geçmesi ümidiyle beklemeye başladı (14 Temmuz 1191).
19. Selâhaddin, yürüyüş halindeki Haçlı hatlarında hücuma uygun noktalar tesbit etmeleri için iki emirini keşfe gönderdi (23 Ağustos 1191).
20. Selâhaddin ordusunun bir bölümü Keymun'a yürüdü (24 Ağustos 1191).
21. Selâhaddin, ordusunun askeri depolarının Keymun'a nakledilmesini emretti (25 Ağustos 1191).
22. Selâhaddin'in ordusunun geride kalan bölümü de Karruba'dan hareketle Keymun'a yürüdü; söylentilere göre, Selâhaddin Caesarea yakınlarında Haçlılara yönelik büyük bir taarruz planlıyordu.
23. Efdal, Haçlıların dağınık bir halde ve taarruza açık olduklarını bildirdi (25 Ağustos 1191).
24. Selâhaddin yük katarlarını Keymun'un ardındaki geçide gönderdi (26 Ağustos 1191).
25. Âdil, ağırlıkla Mısırlı askerlerden oluşan birliğiyle Demir Vadi'den aşağı, sahil yolu istikametinde yürüdü (26 Ağustos 1191).
26. Alemüddin Süleyman ve Hüsameddin Bişara, Selâhaddin ordusunun artçı birliklerini korumak üzere Keymun'da kaldı (26 Ağustos 1191).
27. İzzeddin Cürdik, o sırada muhtemelen Merle'de bulunan Haçlı ordugâhını keşfe gönderildi (26 Ağustos 1191).
28. Selâhaddin, Mecdel Yaba'ya giden yük katarlarını takip etti ve sonra sahil civarında geniş kapsamlı bir keşif yaptı (26 Ağustos 1191).
29. Selâhaddin yük katarlarının geri dönmesini emretti, çünkü askerleri ikmal sıkıntısı çekmeye başlamıştı (27-28 Ağustos 1191).
30. Müslüman hücumları çok etkin olamadı (30 Ağustos 1191); Selâhaddin, Caesarea'ya hâkim pozisyondaki kireçtaşı tepelerden Haçlıları gözlemledi (31 Ağustos 1191).
31. Ayaz et-Tavîl'in şehit düştüğü yoğun Müslüman hücumları gerçekleşti; cenazesi Kaseb Nehri'nin daha yukarısında, Selâhaddin'in ordugâh kurduğu yerde defnedildi (2 Eylül 1191).
32. Selâhaddin Arsuf Ormanı'na doğru ilerledi (3 Eylül 1191).
33. Selâhaddin müzakere yapmak konusunda uzlaştı ve Âdil'e, Türkmen destek kuvvetleri ulaşıncaya kadar, müzakereleri olabildiğince uzatmasını söyledi; ancak müzakereler başarısızlıkla sonuçlandı ve kısa sürdü (5 Eylül 1191).
34. Selâhaddin'in yük katarlarının karanlık çöktükten sonra varması büyük bir karışıklığa sebep oldu (5 Eylül 1191).
35. Suriye'den yola çıkmış olan Türkmen destek kuvvetleri muhtemelen yoldaydı.
36. Selâhaddin ordugâhta düzeni tesis etti; Müslüman ordugâhında cuma namazı kılındı; Selâhaddin'in yük katarları, muhtemelen Mecdel Yaba'ya, geri gönderildi (6 Eylül 1191).

Selâhaddin'in yeğeni Takıyyüddin, Üçüncü Haçlı Seferi'nin kritik bir aşamasında Güneydoğu Anadolu'da toprak kazanmaya çalışmıştı. Bu dağlık bölgedeki en etkileyici yapılardan biri de Bitlis şehrini kuşatan surlardı (Yazarın çektiği fotoğraf).

Sonunda Akkâ'yı fethetmiş olan Haçlı ordusu bugün Hayfa olarak anılan şehirden de geçerek güneye yürüdü (Yazarın çektiği fotoğraf).

sunda kişisel hırsları olan Takıyyüddin, bugün Güneydoğu Anadolu sınırları dahilinde olan topraklara yönelmişti. En sonunda askerlerini Akkâ'ya getirdi ama Takıyyüddin'in yoldan çıkması, Selâhaddin'i bekleyen sorunların bir işaretiydi.

Bu esnada, ilkbaharla birlikte deniz seyrüsefere açılınca, Fransa Kralı Philippe de doğrudan Akkâ kuşatmasına katılmak üzere Sicilya'dan yelken açtı. Bir başka gemide ise, İngiltere Kralı Richard, fırtınalara yakalanarak Girit ve Rodos üzerinden gelmekteydi. Seyir halindeyken Bizans'a ait Kıbrıs'ı alıp, asi hükümdarı İsakios Komnenos'u bertaraf etmek üzere rotadan saptı. Bunun, gelecekteki Haçlılara Ortadoğu'da güvenli bir üs sağlayacak parlak bir stratejik manevra mı, yoksa Richard'ın deniz kazasına uğrayan adamlarına İsakios Komnenos'un yaptığı muameleye verilen plansız bir tepki mi olduğu konusu hâlâ tartışmalıdır. Richard Mayıs ayı boyunca Kıbrıs'ta oyalanmaya devam etti, ancak bu olay Doğu Akdeniz'in sonraki tarihini derinden etkileyecekti.

Bu esnada Philippe Auguste komutasındaki Fransız Haçlılar da Akkâ kuşatmasındaki yerini aldı ve nihayet 8 Haziran tarihinde, kendilerine Kral Richard'ın 25 gemisi ve daha büyük olan ordusu da katıldı. Bölgeye varışıyla deniz kuvvetleri dengesini mutlak şekilde Haçlılar lehine değiştiren Ceneviz deniz filosu sayılmazsa, Richard'ın ağırlıkla İngiliz ve Fransızlardan oluşan kuvveti Akkâ'ya varan son orduydu. Kuşatma uzun ve şiddetli oldu: Haçlılar şehir surlarını mancınıklarla dövüp taarruz ederken Selâhaddin'in ordusu da kuşatma hattını yarmaya ve garnizonu rahatlatmaya çalışıyordu. Buna karşın en sonunda, Akkâ içindeki askerler daha fazla dayanamadı ve 12 Temmuz 1191'de teslim oldular.

Akkâ, Selâhaddin'in onayından bağımsız olarak teslim şartlarını görüşmüştü ve şehirden gelen bir yüzücü haberleri ulaştırdığında, Selâhaddin'in itirazı için artık çok geçti. Teslim şartları arasında limandaki tüm gemilerin Haçlılara teslimi de vardı ki, bu da Selâhaddin'in donanmasının fiilen yok olması anlamına geliyordu. Şehirdeki iki üst rütbeli komutandan biri fidye karşılığı geri alınmak üzere Kral Philippe'e, diğeri de Richard'a teslim edilmişti ve Selâhaddin de askerlerinin çoğunu Saffuriye'ye giden yol üzerinde birkaç kilometrelik mesafede bulunan Şefremir'e geri çekmişti. Garnizonun ve Akkâ'nın nüfusu ise, Haçlılar şehre girdikçe artıyordu. Kral Richard'ın askerlerinden bazıları, bir dük parçasına ait bayrağın kendi muzaffer krallarının bayrağının yanında yeri olmadığı savıyla Avusturya Dükü Leopold'ün bayrağını surlardan aşağı atınca, bir anda kavga çıktı. Leopold ise, tabii ki, kendisinin Germen İmparatorluğu'nu temsil ettiği kanaatindeydi.

Selâhaddin'in ordusu kendilerini kara tarafındaki tepelerden gözetleyerek takip ederken, Haçlılar sahil yolunu bırakmadı; zira sahil yolu üzerinde, müstahkem yerleşimlere yakın ve gecelik konaklamaya müsait alanlar mevcuttu. Yol üzerindeki müstahkem noktalardan biri de, bugün harabe halinde olan Destroit Kalesi'ydi (Yazarın çektiği fotoğraf).

Haçlı ordusu, Selâhaddin'in ordusunun kararlı hücumunu püskürttükten sonra, tahliye edilmiş Caesarea şehrinin surları dışında bir süre dinlendi (Yazarın çektiği fotoğraf).

Teslim koşullarının bir başka maddesi de mahkûmların mübadelesine ilişkindi ve bu bağlamda Akkâ garnizonu için muazzam bir fidye ödemeyi Selâhaddin de kabul etmişti. Bu antlaşmanın neden gerçekleşmediğine ilişkin ayrıntılar bilinmiyor, ancak Selâhaddin 24 Temmuz'da ilk savaş esirleri grubunu salıverdikten sonra para konusunda bir anlaşmazlık çıktı. Bu arada Haçlı liderleri de Kudüs Krallığı'nın ikiye bölünmesine karar verdiler: Akkâ'nın ve güneyde geri alınacak bölgelerin kontrolü giderek gözden düşen Kral Guy'e verilirken, Corrado del Monferrato, Sûr ve kuzey bölgelerde kalmaya devam edecekti. Guy ölünceye kadar kral olarak kalacak, ancak sonrasında krallık tacı Corrado'ya yahut Corrado'nun soyundan gelenlere geçecekti.

Birkaç gün sonra, 31 Temmuz'da Kral Philippe Auguste Avrupa'ya dönmek üzere yola çıktı; ancak askerlerinin çoğunu geride bırakmıştı. Böylelikle Kral Richard da tartışılmaz şekilde tüm Haçlı ordusunun başkomutanı oldu. 11 Ağustos'ta Haçlı elçileri Selâhaddin'e, ilk parti ödeme ile savaş esirleri tesliminin ertesi gün gerçekleşmesi gerektiğini hatırlattılar. 10.000 dinar ile Selâhaddin'in 1.600 esiri toparlanıp hazır edildi, ancak Richard'ın Akkâ'da ilk savaş esiri grubunu serbest bırakması konusundaki tartışmalar devam ediyordu. Dokuz gün sonra, Kral Richard hepsinin, kadınlar, çocuklar ve aileler de dahil olmak üzere toplanmasını ve katledilmesini emretti. Sağ kalması öngörülenler sadece bir avuç üst rütbeli askerî ve siyasî liderdi ve bunlar da ancak bir sene sonra fidye karşılığı salıverilecekti. Katliama, Selâhaddin'in ordusundan olup olaya müdahale etmek isteyen nöbetçi askerler de şahit oldu, ancak bunlar da çabucak bertaraf edildiler.

Richard, Clairvaux başrahibine yazdığı mektubunda "yaklaşık 2.600" Müslümanın "gayet münasip şekilde" infaz edildiğini belirtiyor, ancak "daha soylu olan birkaç kişi muhafaza edildi ve karşılığında Kutsal Haç'ı kurtarırız ve belki Hıristiyan esirleri geri alırız diye ümit ettik" diyordu. Oysa diğer taraftan bakınca, vakanüvis Bahâeddin'in de yazdığı gibi, olay daha farklı görünüyor:

> O vakit düşmanlar Müslüman esirleri ortaya çıkardı. ... iplerle bağlanmış yaklaşık 3.000 kişi idi. Sonra da yekvücut halde üzerlerine cullandılar ve hançerlerle ve kılıç darbeleriyle kan ü revân içinde onları katlettiler ki, o esnada Müslüman öncü muhafızları ne yopacağını bileme-

Latin yahut üçgen yelkeni olan bu kadırga tasvirinin yer aldığı Mısır yapımı nadide sırlı seramik parçası, aşağı yukarı Selâhaddin'in hükümdarlık yıllarına tarihleniyor (İslâm Sanatları Müzesi, Kahire; yazarın çektiği fotoğraf).

den seyreylemekteydi, zira onlardan epeyce bir mesafe uzakta idiler.

Selâhaddin destek gönderdikten sonra Müslüman kuvvetleri Haçlıları Akkâ surlarının içine çekilmeye zorladı, ama o zamana kadar katliam çoktan gerçekleşmişti.

ARSUF'A YÜRÜYÜŞ

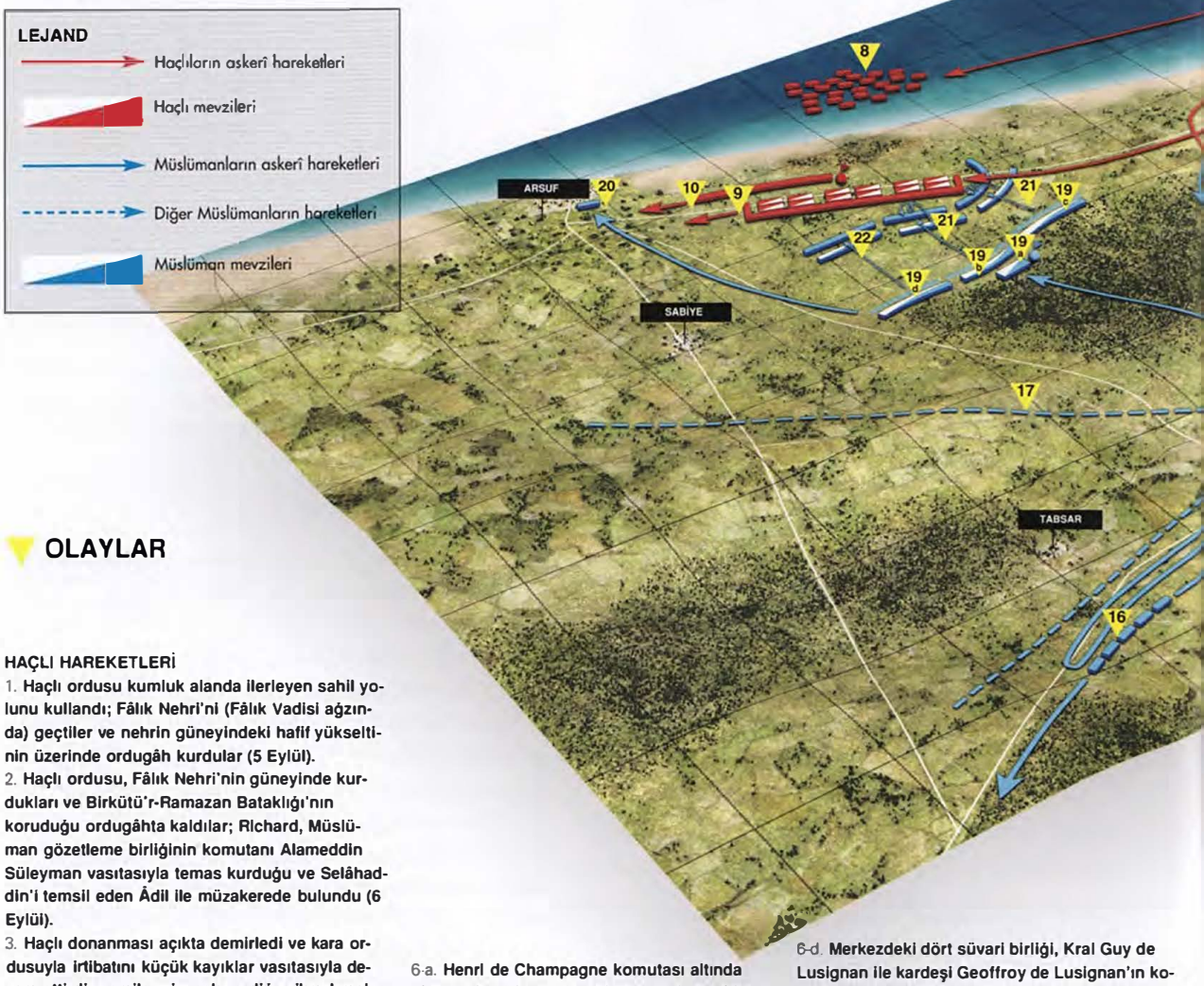
Bahâeddin'in bu olaylarla ilgili tanıklığının ilginç bir yönü de, iki Bedevînin Akkâ'dan hareket etmesinden evvel Richard'a giderek, Selâhaddin'in o aşamada çok zayıfladığı ve Haçlıların rahatça güneye yürüyebileceği konusunda bilgi verdiklerine ilişkin kayıttır. Haçlıların niyetinin de zaten bu olduğu çok geçmeden ortaya çıktı; bunun üzerine Selâhaddin üst rütbeli komutanlarından oluşan bir şûra topladı ve sonra da, düşmana taarruz edilebilecek iki yer tesbit etmeleri için iki emirini keşfe gönderdi. 24 Ağustos'ta ordusunun bir bölümünü bir üs kurmaları için Kurmul Dağı'ndaki bir geçidin eteğinde bulunan Keymun'a yolladı. Bir sonraki gün de Haçlı ordusu, üç kol halinde Kurmul Dağı yakınlarında kıyı şeridini izleyerek yürüyüşe geçti. Haçlı donanması çoktan hareket etmişti, fakat hareketten kısa bir süre sonra aksi istikametten esen rüzgâr nedeniyle geciktiler. Buna karşılık Selâhaddin askerî depoların Keymun'a taşınmasını emretti, ancak nakliye imkânı olmadığı için epeyce bir malzeme Karruba'da bırakıldı. Komutası Selâhaddin'in oğlu Efdal'e verilmiş olan tümen, Haçlıların Burgonya dükü komutasındaki artçı birliklerine olan yakınlığını korudu; Haçlıların bu artçı birliği ise epeyce yavaşladı ve 25-26 Ağustos tarihlerinde, Haçlı birliklerinin geri kalanıyla aralarına mesafe girdi. Ancak o esnada Selâhaddin'in asıl kuvvetleri Keymun'a doğru ilerliyordu ve açılan bu boşluktan istifade edemediler.

Selâhaddin, Haçlıların ilerisindeki bir noktada kıyı şeridine erişmeyi ümit ediyordu muhtemelen, ancak Kral Richard hızlı ilerleyen bir öncü birlik çıkardı ve bunlar da daha düşmanları varmadan Merle'de bir müstahkem mevki oluşturdular. Bunun ardından Richard, ordunun geri kalanıyla irtibatı yeniden kurmak için, Kişon Nehri'ni henüz aşmış olan artçı birlikleri desteklemek üzere geri döndü. Bu ilk hamleler Richard'ın lehine olmuştu. Bu arada Selâhaddin de belli ki Caesarea yakınlarında büyük bir karşılaşma planlamıştı. 26 Ağustos'ta geçitte ilerleyen yük katarına katıldı, ancak katar sahil düzlüğüne inmeyip Mecdel Yaba (Mirabel) istikametindeki yamaçlar üzerinden ilerledi. Âdil ise, çoğunluğu Mısırlı askerlerden oluşan bir kolorduyla dar kıyı şeridine indi ve diğer birlikler de, Haçlı ordusunun bir bölümünün Kurmul Dağı'nın kuzeydoğu yamaçları boyunca taarruz etmesi ihtimaline karşı Keymun'da kaldı. Son bir birlik de, Haçlıların Merle'deki öncü kuvvetlerini takibe gönderildi.

İLK HAREKETLER (7 EYLÜL 1191, KUŞLUK VAKTİ ÖNCESİ)

Haçlı ordusu savaş alanında kara yönüne bakar durumdaydı, ancak bir yandan da sağ kanadından, güney istikametinde ilerliyordu. Selâhaddin'in ordusu, Haçlı yürüyüş hattına belli bir açıyla yaklaşacak şekilde ilerledi ve sağ kanadı, Haçlıların "sol" kanadı, yahut kıyı şeridindeki ilerleyişlerine göre "artçı" olarak algılanabilecek birlikleri ile temas etme noktasına geldi.

Not: Izgara çizgilerinin aralıkları 1 km'dir.

OLAYLAR

HAÇLI HAREKETLERİ

1. Haçlı ordusu kumluk alanda ilerleyen sahil yolunu kullandı; Fâlık Nehri'ni (Fâlık Vadisi ağzında) geçtiler ve nehrin güneyindeki hafif yükseltinin üzerinde ordugâh kurdular (5 Eylül).

2. Haçlı ordusu, Fâlık Nehri'nin güneyinde kurdukları ve Birkütü'r-Ramazan Bataklığı'nın koruduğu ordugâhta kaldılar; Richard, Müslüman gözetleme birliğinin komutanı Alameddin Süleyman vasıtasıyla temas kurduğu ve Selâhaddin'i temsil eden Âdil ile müzakerede bulundu (6 Eylül).

3. Haçlı donanması açıkta demirledi ve kara ordusuyla irtibatını küçük kayıklar vasıtasıyla devam ettirdi; gemiler yiyecek ve diğer ikmal malzemeleri sevkiyatının yanı sıra hasta yahut yaralı askerleri de taşımaktaydı.

4. Haçlı keşif birlikleri Selâhaddin'in ordusunun sonraki gün için savaş hazırlığında olduğunu ve buna uygun ordu nizamı kurduğunu bildirdi (6 Eylül).

5. Richard, bir sonraki günün "savaş yürüyüşü" için, kuvvetlerinin düzenini planladı (6 Eylül).

6. Haçlı ordusunun tahmini büyüklüğü ve bilinen savaş nizamı düşünülürse, Haçlı yürüyüş hattı muhtemelen iki kilometre yahut üzerinde bir mesafede uzanıyordu.

6-a. Henri de Champagne komutası altında olup aralarında epeyce okçu ve arbaletçi bulunan piyadeler, yürüyüş hattı önünde bir perde oluşturdu. Bunlar yürüyüş hattının artçı birlikleri önünde yoğunlaşıyordu.

6-b. Yine Henri de Champagne komutasında olan yük katarlarının muhafızları, az sayıdaki bir grup piyadeydi.

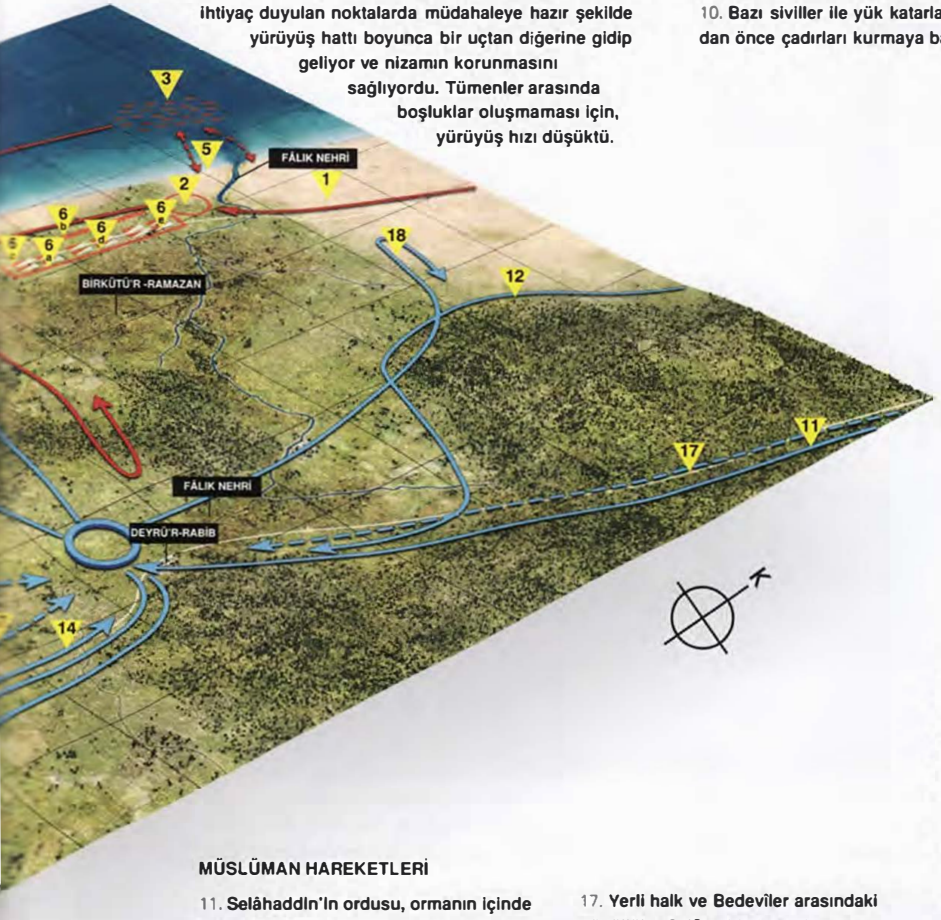
6-c. Dört birlikten oluşan öncü süvari kolunun ön safında Templier Şövalyeleri bulunuyordu, belki de arka saflarında Britonlar ve Anjou'lular vardı; bu askerlere komuta edense, muhtemelen Templier Şövalyeleri'nin Büyük Üstad'ıydı.

6-d. Merkezdeki dört süvari birliği, Kral Guy de Lusignan ile kardeşi Geoffroy de Lusignan'ın komutasındaki Guyenne'den gelenlerin de aralarında olduğu Poitou'lu askerler ile Kral Richard'ın kendi ordusundaki Norman ve Anglo-Normanlardan oluşuyordu; Kral Richard'ın başkomutanlığı altındaki bu askerler muhtemelen Kral Guy'in taktik komutası altındaydılar.

6-e. Dört birlikten oluşan artçı süvari kolu, Jacques d'Avesnes komutasındaki Fransız ve Flaman askerleri ile Kudüs Krallığı'nın şövalyelerinden oluşuyor ve bunların en arka safında Hospitalier Şövalyeleri bulunuyordu; bu artçı süvari kolunun komutanı ise Hospitalier Şövalyeleri'nin Büyük Üstad'ı Garnier de Naplouse idi.

7. Haçlı ordusu şafak sökmeden önce, Arsuf'a doğru savaş düzeninde yürüyüşe geçti, ancak geleneksel harp formasyonuna göre yanlamasına ilerlemekteydiler; Richard merkezde yer alırken, Burgonya Dükü Hugues ve bir seçkin şövalye bölüğü, ihtiyaç duyulan noktalarda müdahaleye hazır şekilde yürüyüş hattı boyunca bir uçtan diğerine gidip geliyor ve nizamın korunmasını sağlıyordu. Tümenler arasında boşluklar oluşmaması için, yürüyüş hızı düşüktü.

8. Haçlı donanması Haçlı kara ordusunun yürüyüşüne paralel şekilde denizde seyir halindeydi.
9. Sabah dokuzdan önce, Haçlıların öncü kolunun Arsuf "bahçelerine" yaklaşmakta oldukları bildirildi.
10. Bazı siviller ile yük katarlarının bir bölümünün yine saat dokuzdan önce çadırları kurmaya başladıkları bildirildi.

MÜSLÜMAN HAREKETLERİ

11. Selâhaddin'in ordusu, ormanın içinde "meşakkatli" bir yoldan yürüdü ve Deyrü'r-Rabib Köyü yakınında ordugâh kurdu (3 Eylül).
12. Alâmeddin Süleyman komutasındaki küçük bir kuvvet, Haçlı ordusunu izliyordu.
13. Selâhaddin'in ordusu ordugâhta kalarak dinlendi, yaralılarının tedavisiyle ilgilenip toparlandılar; Âdil ile Kral Richard arasında başarısız geçen bir de müzakere gerçekleştirildi (4-5 Eylül).
14. Selâhaddin, Mir-i Ahur (İmrahor) Aslam komutasındaki ağır ve hafif yük katarlarının güneye gitmesini emretti; ardından, verdiği emri kısmen yahut tümüyle iptal etti; hafif yük katarları ve muhtemelen ağır katarlar da, karanlık bastırdıktan sonra ordugâha döndü ve geniş çaplı bir karışıklığa yol açtı (5 Eylül).
15. Selâhaddin, Âdil ile birlikte, ertesi günkü savaş planlarını tasarladı (6 Eylül).
16. Selâhaddin, açık bir şekilde, yük katarlarının (belki de sadece ağır katarların) Mecdel Yaba yakınına gitmek üzere yola çıkmasını emretti (6 Eylül).
17. Yerli halk ve Bedeviler arasındaki gönüllüler Selâhaddin'in ordusuna katılmaya devam etti; bunların neredeyse tamamı piyadeydi.
18. Selâhaddin'in keşif kolu Haçlı ordugâhını gözlemledi ve Haçlı cenahındaki hareketleri rapor etti.
19. Selâhaddin'in ordusu savaş nizamına girmek üzere harekete geçti (7 Eylül, sabah erken saatlerde).
19-a. Selâhaddin'in, özel muhafız alayının da bulunduğu komuta mevzii, asıl savaş mevzilerinin arkasında ve ormanın sınırında konumlandırılmıştı.
19-b. Muhtemelen Selâhaddin'in oğlu Efdal'in sözde komutası ve Seyfeddin Yazküç el-Kâdî'nın danışmanlığı altındaki merkezdeki süvari, Selâhaddin'in kendi yerleşik alayları ve muhtemelen Sarimüddin Kaymaz komutasındaki Şam birliklerinden oluşuyordu; süvarilerin önünde sıralanan piyade birliklerinin her biri de, muhtemelen hemen arkalarındaki süvari birliği komutanının emri altındaydı.
19-c. Sağ kanat (süvariler) muhtemelen Selâhaddin'in kardeşi Âdil'in komutası altındaydı ve büyük ölçüde Mısır'dan gelen birliklerden oluşuyordu; süvarilerin önünde sıralanan piyade birliklerinin her biri de, muhtemelen hemen arkalarındaki süvari birliğinin komutanının emri altındaydı; muhtemelen Nübyeliler de, çoğunluğunu Mısırlıların oluşturduğu sağ kanattaydılar.
19-d. Sol kanat (süvariler), muhtemelen büyük ölçüde Cezire bölgesi ile Kuzey Irak'tan gelen birliklerden oluşuyordu ve Musul'lu İzzeddinoğlu Alâeddin komutasındaydı; süvarilerin önünde sıralanan piyade birliklerinin her biri de, muhtemelen hemen arkalarındaki süvari birliğinin komutanının emri altındaydı.
20. Tahliye edilmiş olan Arsuf şehrinde bazı askerlerin olduğu bilgisi kesin gibiydi; esasen Selâhaddin'in günün erken saatlerinde Arsuf'a destek birlikleri göndermiş olması da ihtimal dahilindeydi.
21. Piyadeler düşmanı ok ve arbalet atışlarıyla oyaladı; avcı süvariler at üstünde aralıksız olarak ok hücumu gerçekleştirdi, ancak yakın muharebeye girilmedi.
22. Sol kanat piyade ve avcılarının Haçlıların karşı hücumu öncesinde daha yakın muharebeye girip girmedikleri belli değildir.

"Golyat'ın Başını Kesen Davud" tasviri 12. yüzyıl sonuna ait bir İngiliz elyazmasında yer alıyor. Filistinli dev, zamanının en iyi ve en zengin zırhını kuşanmış (*The Great Canterbury Psalter*, Bib. Nat., Ms. Lat. 8846, f. 2v., Paris).

Ayrı kolorduları dağıtıp toplayabilme kabiliyeti ortaçağ İslâm ordularının tipik özelliklerinden biriydi ve Selâhaddin'e de açık bir stratejik avantaj sağlıyordu. Ancak Haçlı ordusu o kadar yavaş ilerliyordu ki, Selâhaddin yük katarına geri dönme emri verdi. Belli ki Selâhaddin'in kuvvetleri ikmal sıkıntısı çekiyordu ve bunun sonucunda askerler bir ileri bir geri koşuşturup kendilerini yordukları için, Haçlıların gayet sınırlı olan stratejik manevra kabiliyeti çelişkili bir biçimde avantaja dönüştü. Nihayet 30 Ağustos Cuma günü Haçlılar, donanmaları da kendilerine açık denizden eşlik eder şekilde, Caesarea istikametinde üç tümen halinde ilerledi.

Öncü birliklere Geoffroy de Lusignan komuta ediyordu. Kral Richard merkezde ve Burgonya dükü de artçı birliklerdeydi. Selâhaddin büyük taarruz için yolun bu bölümünü seçmiş olduğu halde, Müslüman hücumunun etkisi pek az oldu ve daha ziyade uzaktan tacize ağırlık verildi; ancak bu, başarısızlıkla sonuçlandı. Böylece Haçlı ordusu, ateş ve toz duman altında, susuz ve çok sayıda yaralı ile, fakat asla ciddi bir yenilgi tehlikesi olmaksızın geçen günün ardından Caesarea'nın yaklaşık 6 km kuzeyindeki Zerka Nehri'nin ağzında kamp kurdu. Ertesi gün her

Arsuf Savaşı'nın gerçekleştiği alanın, sahildeki kum tepeciklerinden görünümü. Kadraja giren güneydoğu yönünde, Selâhaddin'in taarruza geçtiği alçak ağaçlık tepeler yer alıyor (Yazarın çektiği fotoğraf).

Caesarea ile Arsuf arasındaki sahil şeridinin büyük bölümünde kum tepecikleri uzanıyor, ancak Arsuf Savaşı'nın gerçekleştiği alanın kuzey ucuna ait fotoğrafta da görüldüğü üzere, kumsalla tepecikler arasında genelde kayalık bir hat var (Yazarın çektiği fotoğraf).

iki ordu da dinlendi ve birbirini gözlemledi. 1 Eylül'de, Haçlılar Mefcir Nehri kıyısında kamp kurmak üzere kısa bir mesafe yürüdüler, ancak bir saldırıya uğramadılar.

2 Eylül'de işler değişti: Bahâeddin şunları kaydetti:

> Frenkler arasında muhtelif adamlar gördüm ki, sırtlarına onar ok yerleştirmisler idi ve o minval üzere gayet lâkayıt sekilde yürüyüse devam ediyorlardı.
>
> [düsmanın] kanatlarına, yarılmaya zorlamak için Müslümanlar ok atıyorlar idi ve aynı esnada onlar da kendilerini siddetle kontrol edip bu minvalde rotayı koruyorlar idi; gemileri yol boyunca yan taraflarında denizde ilerler iken gayet muntazaman seyyahat eyliyorlar idi, ta ki her merhaleyi tamam edip ordugâh kurdular. Piyadelerinin hatırına, sevkıyat safhaları kısa idi. İstirahat etmis olanlar yük ve çadırları tasımakta idiler, zira yük hayvanlarının miktarı kifayetsiz idi.

Yorgunlukları arttıkça, Haçlıların yürüyüş nizamına göre doğu kanadında yer alıp hücuma maruz kalanlar, batı kanadında, yani deniz tarafında ilerleyenlerle yer değiştiriyordu. Bu arada, "Bayrakları da ... muazzam bir işaret kulesi gibi, merkezde tekerlekler üzerinde ilerlemekte idi." Daha sonra aynı gün,

Selâhaddin'in askerleri bu kez düşmanı daha ağır bir zayiata uğratmak üzere göğüs göğse savaş için hücuma geçti, ancak kendileri de epeyce kayıp verdiler. Şehitleri arasında Uzun Ayaz olarak anılan Ayaz et-Tavil adlı ünlü muharip de vardı ve cenazesini, Selâhaddin'in ordugâh kurduğu Kaseb Vadisi yanındaki bir alanda defnettiler. Bu arada Haçlılar daha aşağı-

AYAZ ET-TAVİL'İN ÖLÜMÜ (s. 60-61)

2 Eylül Pazartesi günü Selâhaddin'in ordusu, sahil şeridinde yürüyüş halinde olan Haçlılar üzerine topluca hücuma geçti. Birkaç gün sonra gerçekleşecek olan Arsuf Savaşı'nın aksine bu hücumla amaçlanan, sonuna kadar var güçle savaşmak değil, uzun süreli ve kararlı bir tacizdi. Olay, Mefcir ve Kaseb vadilerinin ağızları arasında gerçekleşti. Her iki taraf da ağır kayıplar verdi ve taarruz esnasındaki bir olay da, hem Müslüman hem Hıristiyan tarih yazarlarının dikkatini çekti. Bu, Uzun Ayaz olarak anılan Ayaz et-Tavil'in (1) ölümüydü. Ayaz, ağır zırhı ve büyük mızrağı ile dikkatleri çeken iri yarı bir savaşçıydı. Haçlılar (2) bu mızrağı (3) hatıra olarak aldılar ve bu esnada Ayaz'ı yakalamış yahut da Ayaz ile veya onun yanı başında savaşan memlûklardan biriyle (4) iki çift söz edebilmiş olmalıydılar. Zira Haçlı tarih yazarı Ambroise sonradan meşhur silahtan "Ayaz Estog" diye bahsedildiğini yazdı. Belki de bu ifade, Ayaz'ın Süngüsü sözlerinin veya ortaçağ Türkçesinde süngü veya mızrak anlamına gelen bir başka kelimenin yanlış anlaşılmasıyla türemiş bir ifadeydi. Ayaz'ın cenazesi, Selâhaddin'in ordusu Kaseb Vadisi'nin üstünde kalan bir alanda ordugâh kurduktan sonra, usullere uygun bir törenle defnedildi. (Christa Hook)

Arsuf'taki savaş alanını denizden ayıran kayalar bu noktada, yani Arsuf şehrinin hemen önünde, hat boyunca olduğundan biraz daha yüksekti (Yazarın çektiği fotoğraf).

Selâhaddin'in hükümranlığı altındaki muazzam genişlikteki toprakların çoğu yerinde, azımsanmayacak sayıda Hıristiyan yaşıyordu. Musul'da bulunan ve 10. yüzyıla tarihlenen Mar Hudeni Kilisesi'ndeki kabartmalarda seçkin Türk yöneticileri yansıtan bir tasvir de yer alıyor (Yazarın çektiği fotoğraf).

RICHARD'IN KARŞI TAARRUZU (7 EYLÜL 1191, SABAH SAATLERİ)

İlk Haçlı hücum yahut karşı taarruzunun, çoğu zaman, neredeyse hiç planlanmadan ve kazara gelişen bir olay olduğu kabul edilir. Bu hücum Selâhaddin'in askerlerini kesinlikle gafil avlamış ve tam bir zafere ulaşmaya çok yaklaşılmış, ancak Müslümanlar çabucak toparlanmışlardır.

Not: Izgara çizgilerinin aralıkları 1 km'dir.

OLAYLAR

HAÇLI HAREKETLERİ

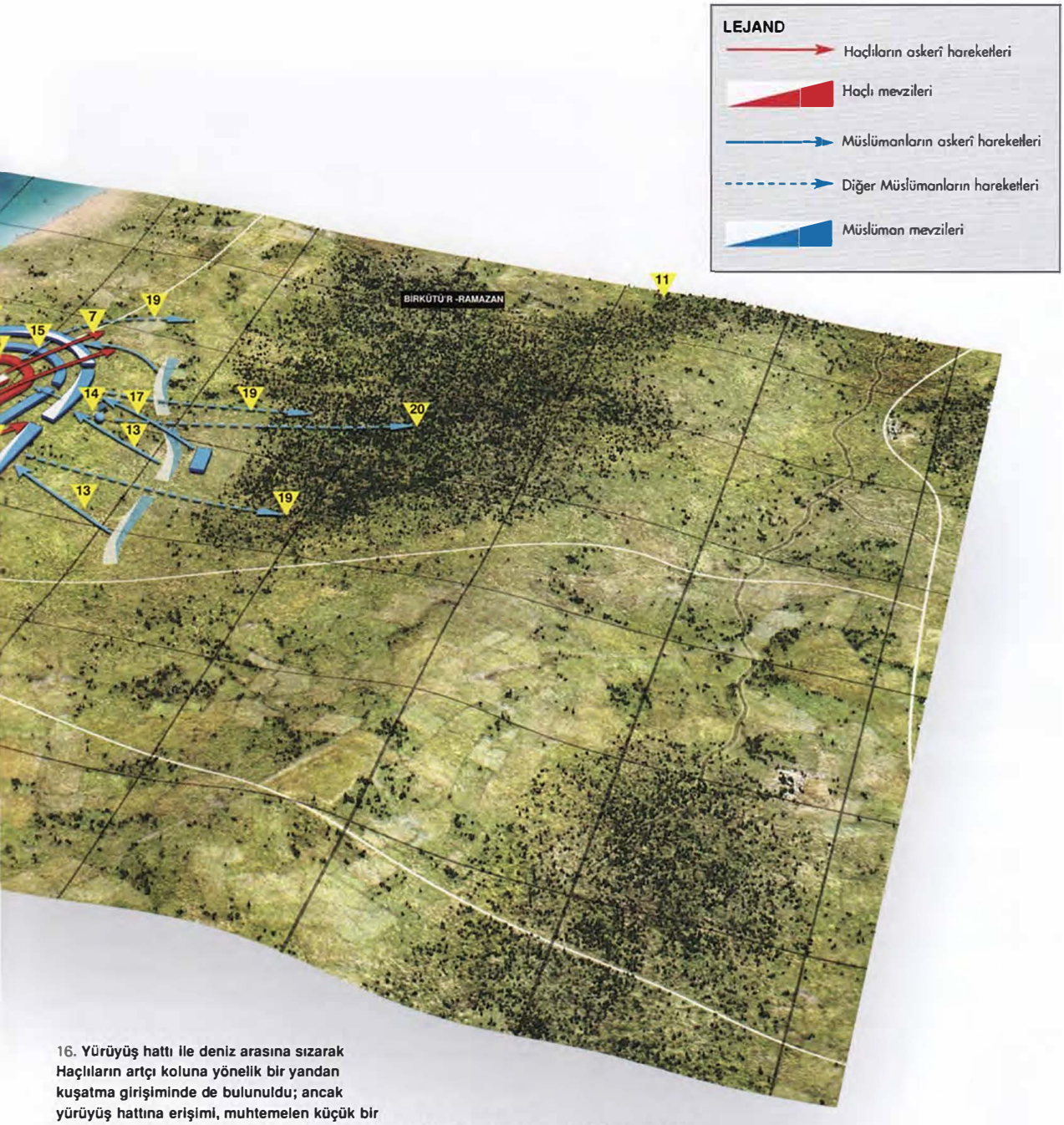
1. **Haçlı donanması, Arsuf limanağzı istikametinde seyretti.**
2. **Haçlı yürüyüş hattının artçı birlikleri üzerindeki baskı, ön saflardaki piyadeleri geri yürümeye zorladı ve yürüyüş hızı çok yavaştı; bunun sonucunda geri birliklerle merkezin arasının açılması tehlikesi baş gösterdi.**
3. **Hospitalier Şövalyeleri'nin Büyük Üstad'ı, düşmanın yarattığı baskıyı ortadan kaldırmak üzere Kral Richard'dan, ulaklar vasıtasıyla, karşı hücum için izin istedi; bu talebi en az iki kez geri çevrildi ve son olarak da Büyük Üstad, kraldan bizzat izin talebinde bulundu.**

4. **Haçlı piyadelerden bazıları yürüyüş hattı ile deniz arasındaki bölgeye geçti; bunların oraya "iltica ettiği" bildirildiyse de, bu hareketleri, muhtemelen artçı birliklere yönelik bir "yandan kuşatma" tehdidini karşılamak içindi.**
5. **Richard, süvarilerini artçı, merkez ve öncü kolların koordinasyonuyla gerçekleştirilecek bir karşı hücuma hazırladı.**
6. **Haçlı öncü kolunun bir kısmı, muhtemelen piyadeler ve hatta belki yük katarı, Haçlıların ilk karşı hücumu öncesinde Arsuf bahçelerine girdi.**
7. **Yürüyüş hattının gerideki birlikleri üzerindeki baskı o kadar yoğundu ki, muhtemelen bütünlük kaybediliyordu; bu nedenle Hospitalier Şövalyeleri'nin mareşali, Büyük Üstad'ın yahut Kral Richard'ın yetkilendirmesinden bağımsız olarak karşı hücum başlattı; Fransızlardan oluşan diğer artçı birlik süvarileri de derhal Hospitalier Şövalyeleri'nin hücumuna katıldı; artçı koldaki Haçlı piyadeleri yana kayacak zaman bulamamıştı ve bu hücumla beraber büyük bir karambol yaşadılar.**
8. **Haçlıların artçı kolu verimsiz olabilecek şekilde aceleyle hücuma geçtiği anda, Richard öncü kolda bulunan süvarilere, düşmanın sol kanadına hücum emri verdi; ardından da merkezin, düşman merkezine hücumunu emretti; Haçlı öncü ve merkez kollarındaki piyadeler, süvarilerin ilerleyebilmesi için yanlara kaydı.**
9. **Aralarında Leicester Kontu komutasındaki birliğin de bulunduğu bazı merkez süvarileri, "denize doğru", muhtemelen yürüyüş hattına yönelik bir "yandan kuşatma" tehdidi yaratan düşmanın üstüne hücuma geçti; bu arada, Richard'ın bayrağını taşıyan Norman ve Anglo-Norman birliklerinin hücuma katılmadığını belirtelim.**
10. **Richard ve onun en yakınında yer alanlar, muhtemelen o aşamada düzeni bozulmuş ve savunmasız hale gelmiş olan Hospitalier Şövalyeleri'ne destek sağlamak üzere hücuma geçti.**

MÜSLÜMAN HAREKETLERİ

11. **Selâhaddin'in ana ordugâhı hâlâ ikmal birlikleri ile benzeri hizmet grupları tarafından işgal edilmiş halde ve muhtemelen bir grup muhafız askerinin koruması altındaydı.**
12. **Savaş başlamadan önce Arsuf'un içinde, kesin denebilecek bir olasılıkla, bazı Müslüman askerler vardı.**
13. **Asıl süvari birimleri, piyadelerin ve Haçlı ordusunu bir süredir taciz eden avcı süvarilerin gerisinde ilerledi.**
14. **Selâhaddin asıl kuvvetleriyle hücuma geçti; başlangıçta bir avuç emir subayı ile ilerlerken muhafız alayı ihtiyat olarak geride kalmıştı.**
15. **Asıl süvari kuvvetleri, yanlara çekilen piyadenin ve avcı süvarilerin arasından geçti ve düşmanla göğüs göğse çarpışarak ilerledi; asıl ağırlık, Haçlıların merkez ve öncü birliklerden koparılmak istenen artçı kolu üzerine yöneltilmişti.**

16. Yürüyüş hattı ile deniz arasına sızarak Haçlıların artçı koluna yönelik bir yandan kuşatma girişiminde de bulunuldu; ancak yürüyüş hattına erişimi, muhtemelen küçük bir bataklık alan engelledi; Hospitaller Şövalyeleri onay almadan karşı hücuma geçinceye kadar Haçlılar üzerine üç hücum gerçekleştirdiler.

17. Sancaktarlar, davulcular vb. küçük bir muhafız birliğinin korumasına bırakıldı ve Selâhaddin'in muhafız alayının büyük bölümü asıl hücuma dahil oldu.

18. Sol kanadın, Haçlıların karşı hücumu öncesinde daha yakın muharebeye girip girmedikleri belli değildir.

19. Ordunun tamamı geri çekilerek ormana sığındı; sağ kanat nizamı bozulmuştu; merkez ve sol kanat daha az dağılmıştı; en fazla kayıp piyadeler ve daha isabetli atış yapabilmek için attan inen süvariler arasındaydı.

20. Selâhaddin, sancaktar ve davulcular da aralarında olmak üzere karargâh ekibini toplayıp ormanın içine, muhtemelen sonradan Kırbatü'l-ceyus olarak anılan küçük bir tepeye götürdü.

21. Bazı Müslüman askerler Haçlıların öncü kolu ile Arsuf arasındaki bölgeye gitti; bunlar muhtemelen Arsuf şehrinden gelenlerdi.

Arsuf'un erken İslâm ve erken Haçlı dönemlerinde inşa edilen surları, şehrin güneybatı ucunda neredeyse hiç değişime uğramadan kalmış (Yazarın çektiği fotoğraf).

da, Kaseb Nehri'nin denize kavuştuğu noktada ordugâh kurdu. Müslümanlar birkaç esir de almıştı; bunlar Selâhaddin tarafından sorguya çekildiler ve sonra da Akkâ dışındaki katliama misilleme olarak infaz edildiler. 3 Eylül'de Kral Richard ordugâhında kalırken Selâhaddin düşmanla irtibatı kesti ve öğle üzeri, Bahâeddin'in ifadesiyle:

> Davullar vuruldu ve hepsi harekete geçti. Sultan, Arsuf'un ağaçlık arazisine girdi ve arazinin orta yerine, Deyrü'r-Rabib isimli köyün yanı başındaki bir tepeye kadar ilerledi ki, orada ordugâhını kurdu. Gece üzerimize indi ve adamlarımız ağaçlar arasında dağılmış halde bırakıldı. Çokları gece yarısından önce ordugâha varamamıştı ve ordu ancak ertesi sabah toplanabildi. Sonra da Selâhaddin, atına binip muharebeye müsait bir mevkii [araştırmak üzere] kesfe çıktı.

Bu arada Âdil'e de müzakereyi olabildiğince uzatma emri verilmişti, çünkü Selâhaddin varması an meselesi olan Türkmen desteğini bekliyordu. Ancak, Âdil'in mizacı ağır bastı ve Kral Richard'ın temsilcileriyle müzakeresi çok kısa sürdü. 5 Eylül'de Richard ordusunu Fâlık Nehri'nin 14 km güneyine götürdü ve orada, bir sonraki günü geçirecekleri bir ordugâh kuruldu. Bahâeddin'e göre Richard, Selâhaddin'in ordusunun artık bir tehdit teşkil etmediğine inanmasına sebep olan iki Bedevînin öldürülmesi emrini de verdi. Öte yandan Selâhaddin'in Haçlı tehdidini engelleme yönündeki önceki çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştı ve belki de ordusunun manevî gücü zayıflamaktaydı. Selâhaddin önce ağır yük katarının daha güneye ilerlemesini ve peşinden hafif yük katarının da gitmesini emretti, ancak sonra fikir değiştirdi ve yük katarının geri dönmesini emretti. Epeyce kafa karıştıran bu işler karanlık bastıktan sonra gerçekleştirildi; lâkin ertesi gün Selâhaddin ilk emre geri döndü, zira keşif birliği düşmanın ertesi sabah yürüyüşe geçmek için hazırlandığını bildirince, savaşmaya ve yük katarını da tekrar göndermeye karar verdi.

Kuzey İtalya'daki bir kilisenin cephesinde yer alan bu taş oymada betimlenen atlı, belli ki atını zorla bir ağaca bağlamaya çalışıyor (San Donnino Katedrali'nde, Fidenza; yazarın çektiği fotoğraf).

ARSUF SAVAŞI

Belli ki Kral Richard, Selâhaddin'in 7 Eylül'de yürüyüş halindeki Haçlıları durdurmak üzere bir başka ciddi taarruz gerçekleştireceğinin farkındaydı. Kendi tarafında hazırlıklar büyük bir dikkatle gerçekleştirildi ve Richard'ın taktik düzeni hakkında çokça bilgiye sahibiz. Savaş nizamındaki bir ordunun, görüş açısı kara yönünde (doğuya) olup sırtını denize verdiği tasavvur edilirse, bu taktik düzen çok kolay anlaşılır. Savaş nizamındaki bu ordu, "ön" taraflarına yönelik bir taarruz beklentisiyle bir yürüyüş hattı oluşturarak kendi sağına doğru harekete geçti. En dışta yer alarak "ileri" ve "kanat" birliklerini korumakla görevli piyadelerden oluşan "perde kuvveti" Henri de Champagne'ın komutası altındaydı. Komutan aynı zamanda ordu ile deniz arasında yer alan gerideki yük katarlarından sorumluydu. "Merkez" ve "kanatlar"ın her birinde dörder süvari bölüğü bulunuyordu. "Merkez"de, Kral Guy ve kardeşi Geoffroy de Lusignan komutası altındaki Poitou'lu ve Guyenne'li askerlere ek olarak, Richard'ın kendi komutası altındaki Norman ve Anglo-Normanlar yer alıyordu. Ordunun komutanı Richard olmasına rağmen, bu "merkez" tümeninin taktik kontrolünün Guy'e verilmiş olması da mümkün. Haçlı yürüyüş hattında en önde ilerleyen "sağ kanat", Templier Şövalyeleri'nin yanı sıra, muhtemelen Britonlar ve Anjou'lu askerlerden oluşuyordu. Sağ kanata komuta eden Templier Şövalyeleri'nin Büyük Üstad'ı, muhtemelen 1189'da öldürülen Gérard de Ridefort'un yerine 1191'de seçilmiş olan Robert de Sable idi. Yürüyüş hattında en arkada ilerleyen "sol kanat" ise, Fransızlardan, Flaman-

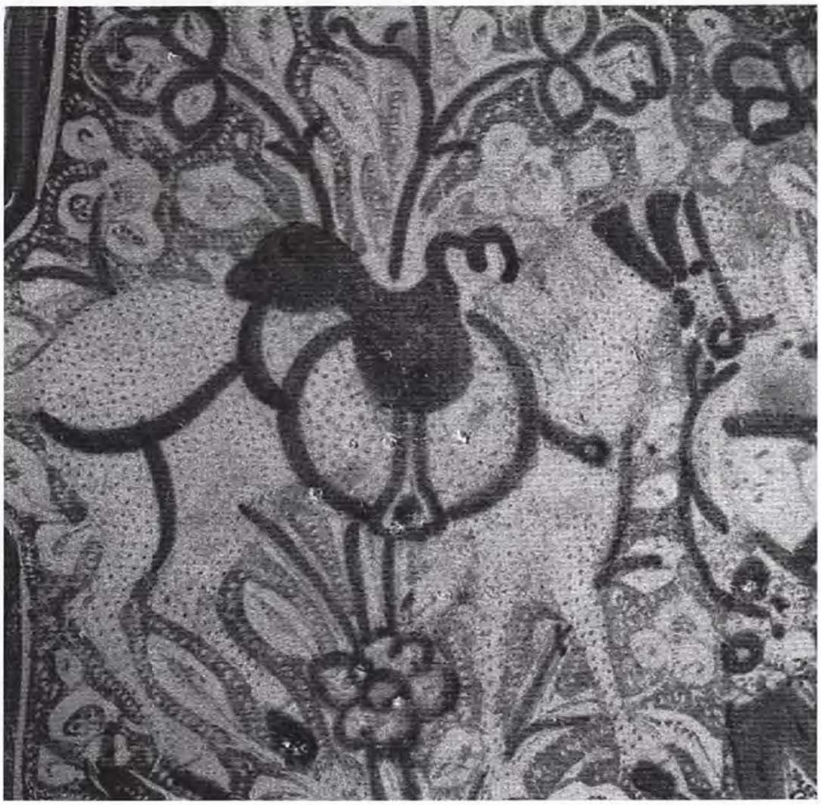

KRAL RICHARD'IN, HAÇLILARA BİR PUSU KURULACAĞI ENDİŞESİYLE SÜVARİLERİNİN KARŞI HÜCUMUNU DURDURMASI (s. 68-69)

Kral Richard (1), Arsuf Savaşı'nda komutan olarak kararlarında temkinli olduğunu kanıtladığı gibi, bir savaşçı olarak cesaretini de ortaya koydu. Haçlıların ilk karşı atağı, Richard'ın buna niyetlenmesinden birkaç dakika önce başladı, ancak kendisi "ânı yakaladı" ve Selâhaddin'in ordusunu (2) sersemleterek geri püskürttü. Ardından, heyecan içindeki askerlerinin (3) kontrolünü tekrar ele aldı ve onların ağaçlarla kaplı alçak tepelerin bulunduğu arazide düşmanın peşine düşmelerini engelledi, zira orada bir pusu kurulmuş olmasından korkuyordu. Buna karşılık Selâhaddin, neredeyse hezeyan içindeki paniğe kapılmış adamlarını kontrol altına alarak gücünü ortaya koydu ve düşmana direnerek savaşa devam etmelerini sağladı. Bu olay savaş süresince iki kez daha tekrarlanacak, ancak ilk seferdeki kadar çarpıcı düzeyde yaşanmayacaktı. Aslında savaş sona ermeden önce Richard çoktan zafere ulaşmıştı bile, ne var ki Selâhaddin bunun felâketle sonuçlanan bir yenilgiye dönüşmesini engellerken, Richard'ın zaferi de belli sınırlar dahilinde kalacaktı (Christa Hook).

Erken 13. yüzyıla ait İran yapımı sırlı toprak kap üzerinde eyer vurulmuş, ancak binicisi olmayan bir at tasviri yer alıyor (İslâm Sanatları Müzesi, Kudüs; yazarın çektiği fotoğraf).

lardan, Jacques d'Avesnes komutasındaki Kudüs Kraliyet Şövalyeleri'nden ve Hospitalier Şövalyeleri'nden oluşuyordu ve hepsi birden Hospitalier Şövalyeleri'nin Büyük Üstad'ı Garnier de Naplouse'un komutası altındaydı. Hem sağ hem de sol kanatların dış sıralarını da, askerî tarikatların, Templier ve Hospitalier Şövalyelerinin seçkin "birader"leri oluşturmaktaydı.

Bahâeddin'e göre, Selâhaddin düşmanın ordugâhtan ayrılmakta olduğunu işitince kendi asker nizamını kurdu. Seçilen savaş alanına varmak için ormanlık bir bölgeden geçmek zorunda olduklarından, savaş nizamına muhtemelen bunun ilerisindeki açık alana çıktıktan sonra geçmişlerdir. Haçlı Ambroise, Takıyyüddin'in bayrağını muazzam, hatta belki yanıltıcı düzeyde ayrıntılı tanımlamıştır; ancak İslâmî kaynaklar, Arsuf Savaşı'nda yer alması pek muhtemel olmayan Takıyyüddin'den hiç söz etmez. Bu sarı bayrak belki Selâhaddin'in kendi seçkin kolordusu tarafından, belki de ünlü memlûk Sarimüddin Kaymaz en-Necmi komutasındaki birim tarafından taşınmaktaydı yahut da Âdil'in kolordusunun sancağı idi.

Selâhaddin'in savaş nizamına ilişkin hiçbir özgün tasvir günümüze ulaşmamıştır. Ancak aşağıda yazılanlar, savaşın seyri içinde gelişen olaylara dayalı bir kurgudur. Selâhaddin'in kendisi, asıl nizamın arkasında bir komuta vaziyeti almıştır. Onun önünde yer alan merkez, muhtemelen oğlu Efdal'in sembolik komutası altındaydı ve Suriye birlikleri ile yaşça daha büyük olan Seyfeddin Yazküç el-Kâdî de danışman konumundaydı. Sarimüddin Kaymaz komutası altındaki Şam birliğinin de merkeze eklemlenmiş olması muhtemeldir yahut belki de Selâhaddin'in kendi korumasını oluşturan birimlerden biriydi. Sağ kanat, Selâhaddin'in kardeşi Âdil'in komutası altındaymış gibi görünüyor. Sol kanat ise, muhtemelen Cezire ve Kuzey Irak'tan gelen ve Musullu Alâeddin bin İzzeddin komutası altındaki kuzeyli birliklerinden oluşmaktaydı.

SAVAŞIN SONRAKİ AŞAMALARI (7 EYLÜL KUŞLUK VAKTİ - 8 EYLÜL, 1191)

Birkaç Haçlı hücumuna cevaben Müslümanların karşı hücuma geçtiği savaş, Kral Richard ordusunun kısmî başarısıyla sonuçlandı.

Not: Izgara çizgilerinin aralıkları 1 km'dir.

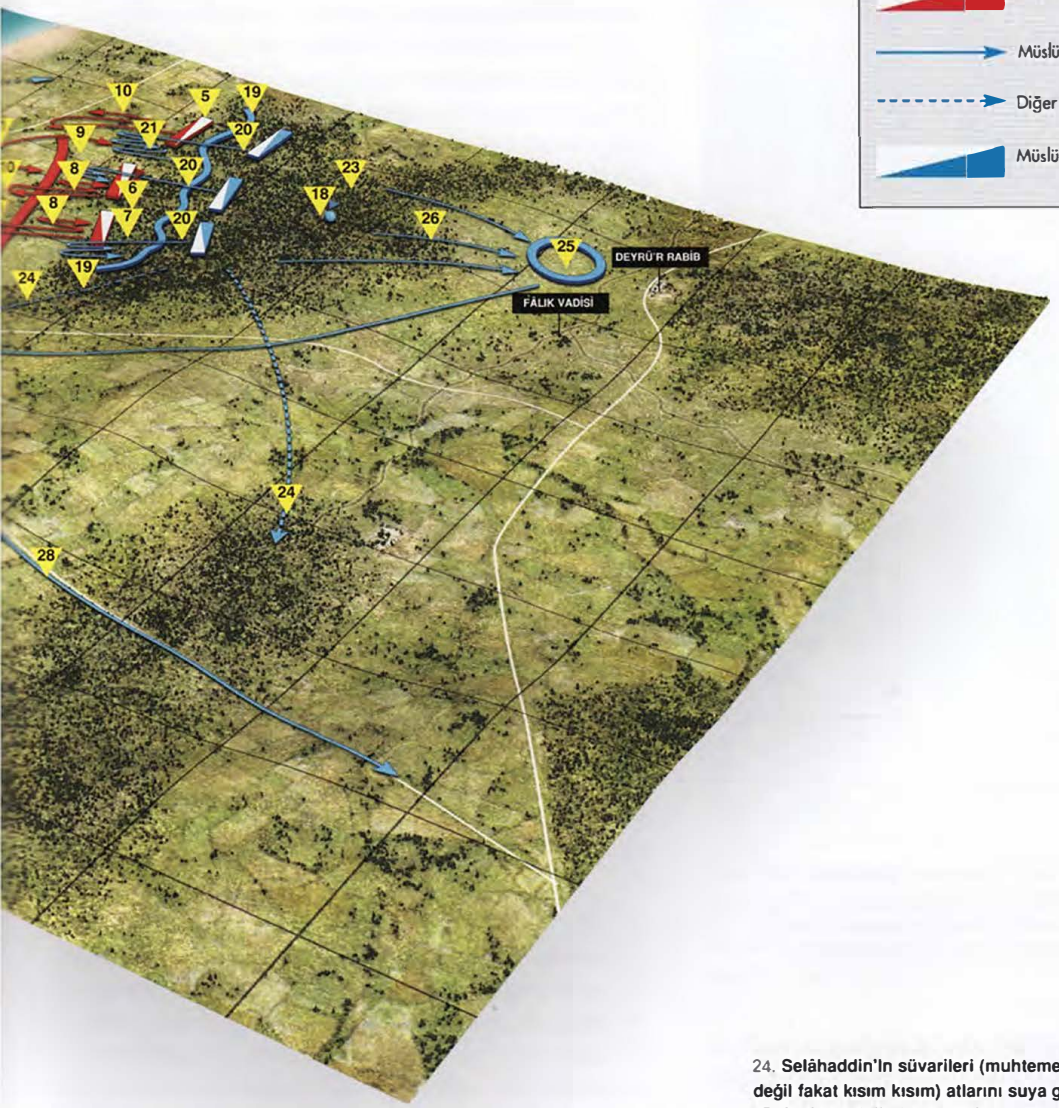
OLAYLAR

HAÇLI HAREKETLERİ

1. Haçlı donanması, ordugâh kuran kara ordusuna destek vermek amacıyla Haçlıların bulunduğu noktada demirlemeden evvel muhtemelen Arsuf'tan hareketle güneye seyretti.
2. Haçlı piyadelerinin büyük bölümü süvarilere destek sağlayarak ilerlerken, yaralı Müslüman askerleri de öldürmekteydi.
3. Leicester dükünün komutasındaki bir birlik, belki Dreux Kontu Robert'in ve Dreux Piskoposunun birliklerinin de katılımıyla, Selâhaddin'in ordusunun sağ kanadının bir bölümünü yardı.
4. Richard'ın bayrağını taşıyan Norman ve Anglo-Norman süvariler yavaş yavaş ilerledi ve Haçlı ordusunun geri kalan bölümü için bir toplanma noktası oluşturmak üzere, savaş meydanından belli bir uzaklıkta durdu.
5. Haçlıların artçı kolu, sert bir çarpışmanın ardından Müslümanların sağ kanadının bir bölümünü dağıtmış ve geri kalanları da ormana doğru geri püskürtmüştü; yerden öyle bir toz bulutu yükselmişti ki, görüşü engellediği için zaman zaman şövalyeler kendi adamlarına ve muhtemelen de kendileriyle birlikte ilerlemiş olan piyadelerine saldırıyorlardı.
6. Haçlıların merkez kolu geri çekilen Müslüman merkez birliklerini orman istikametinde takibe geçti, fakat karşı tarafın süvarileriyle çok sınırlı bir yakın temas gerçekleşti.
7. Haçlıların öncü kolu (artık sağ kanat haline gelmişti) Müslümanların geri çekilen sol kanadını orman içinde takibe geçti, ancak belli ki karşı tarafın süvarileriyle bir yakın temas gerçekleşmedi.
8. Ormanda pusu kurulmuş olmasından korkan Haçlı süvarileri, piyade birliklerinin güvenli bölgesine geri çekildi, ancak ani bir Müslüman karşı hücumuyla ağır kayıplar verildi.
9. Jacques d'Avesnes, savaş alanının kuzey ucunda öldürüldü.

MÜSLÜMAN HAREKETLERİ

10. Haçlı süvarileri, kendilerine koruma duvarı oluşturan piyadelerinin arkasında tekrar toplandı; ardından ikinci ve üçüncü kez karşı hücuma geçtiler.
11. Richard ve Guillaume des Barres, Haçlıların sol kanadına yönelik tehlikeli bir Müslüman süvari karşı hücumunu kırmak üzere süvari birlikleriyle birlikte harekete geçti.
12. Muhtemelen bir grup piyade tarafından korunan Haçlı yük katarları güneye doğru yürüyüşüne devam etti ve Arsuf'un güneyindeki "bahçelerde" ordugâh kurdu; seçilen mahalde muhtemelen su kaynakları da mevcuttu.
13. Haçlı ordusu, gün ortasında savaşı kesti ve Arsuf'un güneyinde çoktan kurulmuş olan ordugâha hareket etti; ölü ve yaralılarını da taşımaktaydılar.
14. Richard, terk edilmiş Arsuf şehri "garnizonunu" geri çekilmeye zorlamak üzere küçük bir süvari kuvveti ile son kez hücuma geçti.
15. O gece (7-8 Eylül) çok sayıda Haçlı çapulcu, ölüleri yağmalamak üzere savaş alanına döndü; geldiklerinde, Müslümanların ölü ve yaralılarını toplamakta olduğunu gördüler.
16. Haçlılar Selâhaddin'in gövde gösterisine (8 Eylül) karşılık vermedi ve 9 Eylül'e kadar Arsuf'un güneyindeki ordugâhlarında kaldılar.
17. Sağ kanadın bir bölümü Leicester kontunun hücumuyla yarıldı ve buradaki askerler kumsalı takip ederek yahut yüzerek kaçmaya çalıştılar.
18. Selâhaddin, ordusunun bozguna uğramasından korkuyordu; ormandaki bir tepe üzerinde karargâh ekibiyle tekrar bir araya geldi ve sancaklarla davulları kullanarak birliklerini yeniden topladı.
19. Müslüman piyadeler dağılmıştı ve ormana geri çekiliyor yahut savaş alanından temelli kaçıyorlardı; muhtemelen bütün tümenlerde kayıplar verilmişti, ancak sağ kanattaki kayıplar özellikle ağırdı; geri çekilen piyadeler ormanlık alana vardıkları anda, ağaçlar arasında mevzilenerek tekrar savaşmaya başlıyorlardı.
20. Müslümanlar, Haçlı süvarileri geri çekilmeye başladığı anda, ok ve mızraklarla karşı taarruza geçiyorlardı; Haçlı süvarilerinin ikinci taarruzunun ardından karşı hücum yinelendi, ancak üçüncüden sonra hücum edilmedi, Haçlıların savaş alanını kontrol altına alıp tamamen geri çekilmesi beklendi.
21. Selâhaddin'in "bir akrabasının" (muhtemelen Âdil'in) komutası altındaki seçkin bir süvari birliği, muhtemelen Haçlıların sol kanadını tehdit ederek tehlikeli şekilde karşı hücuma geçti; ancak Richard ve Guillaume des Barres tarafından geri püskürtüldüler.

22. Arsuf'tan çıkan askerler, Haçlı ordusunun önlerinden geçmekte olan artçı koluna hücum etti, ancak Richard tarafından terk edilmiş şehre geri çekilmeye zorlandılar.
23. Selâhaddin ilk kurulan ordugâha dönmeden önce, sonradan ormandaki tepede kurulan karargâhında kalarak dağılan birliklerin toplanmasına, yaralıların tedavisine vb. nezaret etti.

24. Selâhaddin'in süvarileri (muhtemelen hepsi aynı anda değil fakat kısım kısım) atlarını suya gönderdiler.
25. Selâhaddin'in ilk ordugâhını, muhtemelen destek hizmetleri, sıhhiyeciler ve benzeri sivil görevliler işgal etmekteydi.
26. Haçlıların savaş alanından çekilmesinin ardından, Selâhaddin'in ordusu da muhtemelen ilk kurulan ordugâhta yeniden toplandı.
27. Selâhaddin'in ordusu Haçlı ordugâhı karşısında bir gövde gösterisi yaptı (8 Eylül).
28. Haçlılar bu gösteriye karşılık vermezken, Selâhaddin'in ordusu bilahare Mecdel Yaba yakınlarındaki Avca Nehri kıyısında ordugâh kurmakta olan yük katarlarına katılmak üzere yürüyüşe geçti.
29. Arsuf'taki "garnizon", muhtemelen, Mecdel Yaba istikametinde geri çekilen Selâhaddin'e ve ana orduya katıldı.

Bu tiksinti verici katliam tasviri Orta İtalya'daki küçük bir kasaba kilisesinden. Besbelli kolsuz olan yeleğiyle, askerin üzerindeki zırhın ilkel bir model olduğu görülüyor (Santa Maria di Ronzano Kilisesi'nde, Castel Castagna; yazarın çektiği fotoğraf).

Piyade birimleri, her bir tümenin ön safında yerleşik olup arkalarındaki süvari birliklerinin taktik komutası altındaydı ve muhtemelen bu süvari birliklerinin bağlantılı olduğu bölgelerden devşirilmişlerdi. Buradan hareketle, Nübye piyadeleri olarak anılan piyadelerin sağ kanatta, Âdil'in Mısır'dan gelen askerlerinin önünde yer alıyor olması muhtemeldi. Selâhaddin'in tahliye edilmiş olan surlarla çevrili Arsuf şehrinden gelen askerleri de vardı, ancak ne zamandan beri orada oldukları belli değildir.

7 Eylül 1191 günü şafak sökmeden hemen önce, Richard'ın ordusu, Fâlık Nehri yanındaki küçük bir tepe üzerinde bulunan ordugâh alanından ayrıldı ve kumsal ile tarlaların kısmen kapladığı alçak düzlüğü ayıran yükselti boyunca, güneye doğru ağır bir yürüyüşe geçti. Geniş olmayan bu düzlüğün ardında Arsuf ormanının alçak tepeleri yükselmekteydi. Haçlılar birkaç saat boyunca yürüdüler ve yürüyüş hatları epeyce uzadı. Sabah saat dokuz sularında, sol kanat Arsuf'u çevreleyen bostan ve bahçelere yaklaşmaktaydı. O vakte kadar, Selâhaddin'in ordusu ormanın ön tarafında mevzilenmişti ve sultan da muhtemelen hücum etmek için *nüzûl* anını (bkz. önceki bölüm: *Karşılıklı Planlar*) bekliyordu; belki de düşman ordusunun öncü bölümü hızla ilerlerken kendi askerlerinin hücuma geçerek gerideki birlikleri yavaşlatmasını ümit ediyordu - böylece düşman hattında bir yarılma olacaktı.

Selâhaddin'in ilk taarruzuna ilişkin ayrıntılı ve renkli iki tanıklık günümüze ulaşmış olup, bunlar orada olan, ancak zıt taraflarda yer alan kişilere aittir. Bahâeddin'e göre,

> [Sultan] her biri ayrı bir tümenden seçilmiş olan bir manga avcı erini yolladı. Düşmanlar ormana ve Arsuf fidanlığına yaklaşana kadar yürümeye devam etti. Avcı erleri oklarını onlar üzerine fırlattı ve sonra da tümenle, her bir yandan onları bastırmak için yanaştı. Sultan bunları iyice yakınlaştırdı lâkin bir kısmını ihtiyaten geride muhafaza eyledi. ... Düşmanlar arasında ölenler ve yaralananlar var idi ve ordugâh eyleyecekleri mahale varabilmek ümidi ile yürüyüşü süratlendirdiler. Vaziyetleri vahim hâle geliyordu ve onlara kurulan tuzak daha da sıkılandı; bu esnada sultan askerleri cihada çağırarak sol kanat ile sağ kanat arasında gidip geliyor idi. Zâtına birkaç kerre rast geldim ki kendisine sadece iki yedek at ile iki adet emir ulağı eşlik etmekte idi ve hepsi hepsi bunlar idi. Aynı minvalde biraderine de rast geldim, ki her ikisinin de etrafında oklar ucusmakta idi.

İbnü'l-Esîr ise, savaş başladığı anda, susuz kalmış olan Haçlı öncü kolunun içilebilir bir su kaynağına yakın olduğunu ekliyor ve "bazıları öylesine geri çekilmek zorunda kaldı ki, bunlar denize atlamak mecburiyetinde kaldılar" diyor; ancak muhtemelen bu abartılı bir ifadedir.

Itinerarium'un adı bilinmeyen Haçlı yazarı ise, aktardığı bilgilerin çoğunu şair Ambroise'dan almış. Şöyle yazıyor:

> Üçüncü saat yaklaşırken muazzam Türk güruhu -vasatî 10.000 kişi [muazzam bir abartı]- adamlarımıza hücum ederek dörtnala üstümüze geldiler! Bağırtı çağırtı bir keşmekeş içinde, korkunç bir gümbürtü yaratarak büyük bir şevkle mızrak ve ok atıyorlardı. Bunların peşi sıra şeytanî bir ırk koşturdu ki, renkleri pek siyah olup bu sebeple münasip de bir isimleri vardı; siyahî oldukları için onlara Zenciler diyorlardı. Keza çölleri aşıp gelen ve halkın Bedeviler diye bahsettiği Müslümanlar da vardı; barbar ve kömürden daha siyah olan en gözü kara bu piyadeler yaylar, ok kılıfları ve yuvarlak kalkanlar taşımaktaydı. Capcanlı ve çevik adamlardı. Bunlar ordumuzu, hiç fırsat vermeden, fasılasız yıldırmaktaydı. Bunların arkasında, açık araziden sıkışık nizam yaklaşmakta olan Türkleri görebiliyordunuz. Mızraklarına takılmış pek çok arma ile iyi hazırlık yapmışlardı, çok teferruatlı birçok bayrak ve sancaklarıyla muntazam safları sınıflara ayrılmış ve bölükler halinde tertip edilmiş olarak görünüşlerine bakılınca, tahminen silah kuşanmış 20.000'den fazla Türk [bir başka abartı], savaş nizamında yaklaşmaktaydı. ... Belli adamlar, emirlerin önünde giderek trampet ve boru çalmakla vazifelendirilmişti; ötekilerin elinde boynuzlar, berikilerde flütler, tefler, çıngıraklar yahut ziller vardı ve başkaları da gürültü çıkaran başka enstrümanlar taşıyordu. Sadece yaygara koparmak ve nara atmak ile vazifelendirilmişlerdi.

Bu hücumlar başlangıçta, belli bir uzaklıktan atılan oklar ve mızraklarla, hafif müsademe şeklindeydi; Selâhaddin'in ordusunun sol kanadının, hatta merkezinin o aşamaya kadar düşmanla daha yakın temas gerçekleştirip gerçekleştirmediği ise belli değildir. Bu da yine belli bir amaç dahilinde yapılmış olabilir; zira Haçlıların ya da en azından Haçlı yük katarlarının ön safları, çarpışma doruğa eriştiğinde çoktan çadırları kurmaya başlamıştı. Bu arada Haçlıların sol kanadı yahut artçı birlikleri üzerindeki baskı, çok sayıda piyadenin geri yürümek zorunda kaldığı anlamına geliyor ki böylece Selâhaddin'in askerleriyle çarpışabileceklerdi. Bu tabii, ilerlemelerini kaçınılmaz olarak yavaşlattı ve sonrasında da sol kanat ile merkez arasındaki irtibatı zayıflattı. Diğer piyadelerin yürüyüş hattı ile kumsal arasına "iltica ettiği" rivayet ediliyor, ama belki de cephesi uzayan orduyu durdurmak için bu alana yönelmişlerdi.

Hospitalier Şövalyeleri'nin Büyük Üstad'ı, bir karşı hücum başlatmaya onay almak üzere Richard'a birden fazla ulak gönderdi; çünkü çok sayıda at ölmüş ya da yaralanmıştı. Silahlı adamlar arasında ölenlerin sayısı pek azdı, ancak çokları yaralanmıştı. Sonunda Büyük Üstad atını sürüp kralı görmeye bizzat gitti. Ancak talebi yine reddedildi, zira Richard tüm Haçlı birliklerinin süvari kuvvetlerinin dahil olacağı koordineli bir hücum hazırlığındaydı. O aşamaya kadar Selâhaddin'in piyadelerinin bir kısmı, Müslüman süvarilerin hücuma geçebilmesi için yanlara çekilmişti. Bunlar yakın muharebeye girişikçe, Haçlıların sol kanadının ilerleyebilmesi, tüm çabalarına rağmen neredeyse imkânsız hale geliyordu. At üzerindeki şövalyeler açısından bu onur kırıcı bir durum olduğu kadar tehlikeliydi de, zira düşmana arkalarını dönmek anlamına geliyordu. Selâhaddin, sadece trampetçiler, ulaklar ve bir avuç artçı birlik askeriyle kalacak şekilde muhafız birliğini ve hatta Sarimüddin Kaymaz'ın alayını, tam bu aşamada yakın dövüşe göndermiş olmalıdır.

Haçlı kaynakların hepsi, Hospitalier Şövalyeleri'nin mareşalinin tam bu noktada zorlanmaya daha fazla dayanamadığı ve "onay almamış" bir hücum başlattığı konusunda uzlaşıyor. Daha yakından incelendiğinde, olaylar ve bir askerî tarikat mareşalinin üstlenmesi beklenen taktik rol, mareşalin icraatının vaktiyle yanlış anlaşıldığını ve o günden beri yanlış aksettirildiğini gösteriyor. Ve elbette, olan bitene tanıklık etmiş olan Bahâeddin, Haçlı taarruz hareketinin iyi planlanmış olduğu, zamanlamasının mükemmel olduğu ve iyi koordine edildiği kanaatindedir.

Tam bir kesinlikle söylenebilecek olansa şudur: Haçlıların sol kanadında ve artçı birliklerindeki Hospitalier Şövalyeleri ve Fransızlar üzerindeki baskı o kadar yoğundu ki, iç bağlantılarında kopuşlar başlamıştı. Keza gürültü de öyle bir düzeydeydi ki, mareşal trampet gümbürtüleri duyduğunu zannedip bununla Kral Richard'ın koordineli hücum sinyali verdiğini düşünmüş de olabilir. Ayrıca halihazırda Hospitalier Şövalyeleri'nin Büyük Üstad'ının Kral Richard'la yaptığı görüşmeden dönüp dönmediği de belli değildir. Mareşal inisiyatif mi kullandı, yoksa trampetlerin vurulduğunu mu zannetti? O mevki ve deneyime sahip bir şövalye bi-

SOL ÜSTTE
12. yüzyıla ait İran yapımı seramik tabakta yer alan tasvirde, Orta Asya Türk kökenli, tek yanı keskin eğri palanın, halihazırda Ortadoğu'daki bazı askerlerce de benimsenmiş olduğu görülüyor (Museo Nazionale d'Arte Orientale [Şark Sanatları Ulusal Müzesi], Roma; yazarın çektiği fotoğraf).

SOL ALTTA
Selâhaddin'in yaşadığı dönemlerde, Müslüman metal işçiliğindeki dekoratif unsurlar arasında nöbetçi muhafız figürleri de kullanılmıştır. Bu bronz kasa, muhtemelen Kuzey Irak menşeli (Museum of Fine Arts [Güzel Sanatlar Müzesi], Boston; yazarın çektiği fotoğraf).

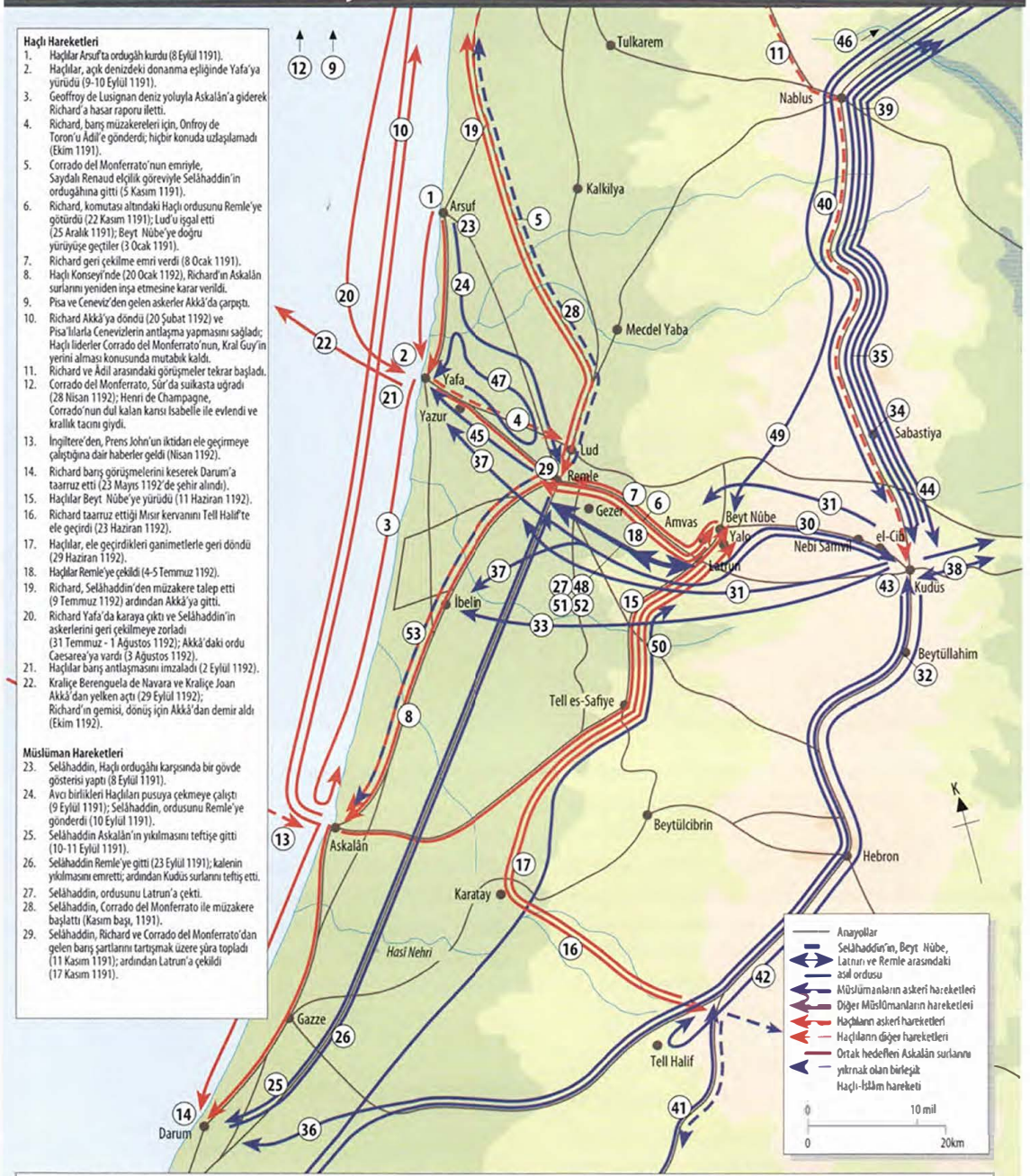
rader bir anda aklını kaybedip en yakınındaki düşmana hücum edecek değildi elbette. Gerçek sebep her ne olursa olsun, sonuç etkileyici ve başarılı oldu. Kral Richard'ın sadık takipçisi şair Ambroise, ortaçağ Fransızcasıyla aktardığında, bir şekilde kulağa daha hoş geliyor tabii:

> L'un des deus fud uns chevaliers,
> Li mareschals ospitaliers;
> L'autre iert Baudowins li Carons,
> Qui iert hardiz com uns leons:
> Compainz iert le rei d'Engleterre,
> Qui l'ot amené de sa terre.
> Cist commencerent le desrei
> El saint non del tot poissant rei;
> Saint Jorge a haute voiz crierent!
> E les genz Dampnedeu tornerent
> Lor chevals co davant dariere
> Encontre la cruel gent fiere. [21]

Bu hücum o kadar ani oldu ki sol kanattaki Haçlı piyadeleri yoldan çekilmeyi başaramadı ve karambolde kaldılar. Kral Richard sonradan Clairvaux başrahibine yazdığı mektubunda olayı şöyle özetledi:

21 "Bu ikisinden biri (birader şövalyeydi / Hospital'in mareşali, / Diğeriyse Baldwin Caron, / Ki bir aslan kadar cesur / İngiltere kralının bir yoldaşı, / Beraberinde getirdiği. / İkisi birden hücuma geçti / Kadir-i Mutlak adına / Ve yüksek sesle bağırdı, Aziz George! / Tanrı'nın adamları çevirdi sonra / Atlarını düşman üstüne." Ambroise (ed. ve çev. G. Paris), *L'Estoire de la Guerre Saints* (Paris, 1897), s. 171-2

ARSUF SONRASI, 8 EYLÜL 1191 - 9 EKİM 1192

Haçlı Hareketleri

1. Haçlılar Arsuf'ta ordugâh kurdu (8 Eylül 1191).
2. Haçlılar, açık denizdeki donanma eşliğinde Yafa'ya yürüdü (9-10 Eylül 1191).
3. Geoffroy de Lusignan deniz yoluyla Askalân'a giderek Richard'a hasar raporu iletti.
4. Richard, barış müzakereleri için, Onfroy de Toron'u Âdil'e gönderdi; hiçbir konuda uzlaşılamadı (Ekim 1191).
5. Corrado del Monferrato'nun emriyle, Saydalı Renaud elçilik göreviyle Selâhaddin'in ordugâhına gitti (5 Kasım 1191).
6. Richard, komutası altındaki Haçlı ordusunu Remle'ye götürdü (22 Kasım 1191); Lud'u işgal etti (25 Aralık 1191); Beyt Nûbe'ye doğru yürüyüşe geçtiler (3 Ocak 1191).
7. Richard geri çekilme emri verdi (8 Ocak 1191).
8. Haçlı Konseyi'nde (20 Ocak 1192), Richard'ın Askalân surlarını yeniden inşa etmesine karar verildi.
9. Pisa ve Ceneviz'den gelen askerler Akkâ'da çarpıştı.
10. Richard Akkâ'ya döndü (20 Şubat 1192) ve Pisa'lılarla Cenevizlerin antlaşma yapmasını sağladı; Haçlı liderler Corrado del Monferrato'nun, Kral Guy'in yerini alması konusunda mutabık kaldı.
11. Richard ve Âdil arasındaki görüşmeler tekrar başladı.
12. Corrado del Monferrato, Sûr'da suikasta uğradı (28 Nisan 1192); Henri de Champagne, Corrado'nun dul kalan karısı Isabelle ile evlendi ve krallık tacını giydi.
13. İngiltere'den, Prens John'un iktidarı ele geçirmeye çalıştığına dair haberler geldi (Nisan 1192).
14. Richard barış görüşmelerini keserek Darum'a taarruz etti (23 Mayıs 1192'de şehir alındı).
15. Haçlılar Beyt Nûbe'ye yürüdü (11 Haziran 1192).
16. Richard taarruz ettiği Mısır kervanını Tell Halif'te ele geçirdi (23 Haziran 1192).
17. Haçlılar, ele geçirdikleri ganimetlerle geri döndü (29 Haziran 1192).
18. Haçlılar Remle'ye çekildi (4-5 Temmuz 1192).
19. Richard, Selâhaddin'den müzakere talep etti (9 Temmuz 1192) ardından Akkâ'ya gitti.
20. Richard Yafa'da karaya çıktı ve Selâhaddin'in askerlerini geri çekilmeye zorladı (31 Temmuz - 1 Ağustos 1192); Akkâ'daki ordu Caesarea'ya vardı (3 Ağustos 1192).
21. Haçlılar barış antlaşmasını imzaladı (2 Eylül 1192).
22. Kraliçe Berenguela de Navara ve Kraliçe Joan Akkâ'dan yelken açtı (29 Eylül 1192); Richard'ın gemisi, dönüş için Akkâ'dan demir aldı (Ekim 1192).

Müslüman Hareketleri

23. Selâhaddin, Haçlı ordugâhı karşısında bir gövde gösterisi yaptı (8 Eylül 1191).
24. Avcı birlikleri Haçlıları pusuya çekmeye çalıştı (9 Eylül 1191); Selâhaddin, ordusunu Remle'ye gönderdi (10 Eylül 1191).
25. Selâhaddin Askalân'ın yıkılmasını teftişe gitti (10-11 Eylül 1191).
26. Selâhaddin Remle'ye gitti (23 Eylül 1191); kalenin yıkılmasını emretti; ardından Kudüs surlarını teftiş etti.
27. Selâhaddin, ordusunu Latrun'a çekti.
28. Selâhaddin, Corrado del Monferrato ile müzakere başlattı (Kasım başı, 1191).
29. Selâhaddin, Richard ve Corrado del Monferrato'dan gelen barış şartlarını tartışmak üzere şûra topladı (11 Kasım 1191); ardından Latrun'a çekildi (17 Kasım 1191).
30. Selâhaddin, ordusunun büyük bölümünü dağıttı, geride kalan askerleri Kudüs'e götürdü (12 Aralık 1191).
31. Müslüman birlikleri Haçlı karakollarına hücum etti (29 Aralık 1191 - 3 Ocak 1192).
32. Mısır'dan gelen ordu, Kudüs dışında kamp kurdu (22 Ocak 1192).
33. İzzeddin Cürdik İbelin'i istîlâ etti (28 Ocak 1192).
34. Duvar ustaları Musul'a vardı.
35. Efdal Suriye'ye hareket etti (Şubat 1192).
36. İzzeddin Cürdik, Askalân'ın dış mahallelerini istîlâ etti (18 Şubat 1192).
37. Fahreddin Meymun İbelin ve Yafa'yı istîlâ etti (1 Mart 1192).
38. Âdil, Kral Richard'ın temsilcileriyle barış müzakeresi yapmak üzere askerler eşliğinde Beysan'a gönderildi (20 Mart 1192).
39. Âdil, ihtilaflı olayları çözüme kavuşturmak üzere Cezire'ye gönderildi (Mayıs ortası).
40. Türkmen destek kuvvetleri Kudüs'e vardı (31 Mayıs 1192).
41. Selâhaddin, Mısır'dan gelen kervanı uyarması için, Mir-i Ahur (Seyisbaşı) Aslam komutasında küçük bir birlik gönderdi (22 Haziran 1192).
42. Müazzam İsmail kervanı Richard'ın kuvvetlerinin taarruzuna uğradı (24 Haziran 1192).
43. Selâhaddin, Haçlıların sahil şeridine çekilmesini izledi (4 Temmuz 1192).
44. Efdal ve el-Zâhir, ordularıyla Kudüs'e geri döndü (2-17 Temmuz 1192).
45. Selâhaddin Lud ile Remle arasındaki bir noktada ordugâh kurdu (25 Temmuz 1192); Yafa kuşatması başarısızlıkla sonuçlandı (27-31 Temmuz 1192); Selâhaddin, tekrar Richard'la görüşmelere başladı (1 Ağustos 1192).
46. Cezire ve Irak'tan gelen birlikler (23 Temmuz 1192) Mücahidüddin Yurunguş komutası altında Beysan'a gönderildi.
47. Selâhaddin, Akkâ'dan yola çıkmış ve yaklaşmakta olan Haçlı ordusu üzerine yürüdü; ardından Yafa dışında bulunan Richard'a hücum etti, ancak başarısız oldu (4 Ağustos 1192).
48. Selâhaddin, Latrun'a çekildi (5 Ağustos 1192).
49. Marc Ayyun üzerinden gelmekte olan Musul birliği bölgeye vardı (5 Ağustos 1192).
50. Mısır'dan gelen destek kuvvetleri Selâhaddin'e katıldı (20 Ağustos 1192).
51. Selâhaddin, Yafa üzerine bir deneme hücumu gerçekleştirdi, ardından barış şartlarını içeren teklifini bildirdi (28 Ağustos 1192).
52. Selâhaddin, Latrun'a döndü ve ordusunun çoğunu dağıttı (5-10 Eylül 1192); Richard Akkâ'dan çıkıncaya kadar, Selâhaddin Kudüs'te kaldı, sonrasında Şam'a gitti.
53. Müslüman birliği Askalân'ı tahrip etmeye gönderildi, kendilerine bir Haçlı müfrezesi eşlik etti (5 Eylül 1192).

İç yüzeyinde yelkenli bir Müslüman gemisi tasvirinin yer aldığı seramik kâse, 12. yüzyılda, muhtemelen Tunus'ta yapılmış (San Matteo Ulusal Müzesi, Pisa; yazarın çektiği fotoğraf).

> Öncü birliğimiz ilerlemekteydi ve Arsuf'ta henüz bir ordugâh kurmak üzereydiler ki, Selâhaddin ve Müslümanlar artçı birliklerimiz üzerine şiddetle hücum etti, fakat Tanrı'nın lehimizde olan lütfu ve merhameti sayesinde, sadece karşı karşıya oldukları dört süvari bölüğü tarafından geri püskürtüldüler.

Richard tüm övgüleri sol kanattaki Hospitalier Şövalyeleri'ne ve Fransız şövalyelerine yöneltse de, diğer kaynaklar, sol kanadın erken çıkış yaptığını gören İngiliz kralının da merkez ve sağ kanada hücum emri verdiğini ilâve ediyor. Bu noktada, şayet söz konusu birlikler düşmanla bir temas gerçekleştirdi ise, bunun ne düzeyde olduğu belli değildir. O aşamada Richard ve beraberindeki askerler Hospitalier Şövalyeleri'ne destek vermek üzere derhal harekete geçerken, kralın sancağını taşımakta olan Norman ve Anglo-Norman şövalyeler hücuma katılmadı. Bunlar yavaş takipte kaldı, böylece sancakları da hücum bittikten sonra bir toplanma noktası teşkil edecekti. Leicester kontu da aralarında olmak üzere, Haçlı nizamının merkezindeki bir ya da birkaç süvari bölüğü de farklı bir yönde, "deniz istikametinde" bir hücum gerçekleştirdi; bu da muhtemelen, Haçlı yürüyüş hattını yandan çevirme tehdidi olan düşman askerlerine yönelikti.

Bahâeddin de olayları karşı taraftan izlemekteydi:

> Düşmanın durumu daha da vahim bir hal almış idi ve Müslümanlar onları ele geçirdiklerini düşündüler. ... O vakit süvarileri yekvücut halde toplaştı ve hücuma karar verdiler, zira adamlarından endişe etmekte idiler ve sadece bir hücumun onları kurtarabileceğine kanaat getirdiler. Onların, piyadelerin tam orta yerinde gruplaştığını

gördüm. Mızraklarını aldılar ve ses tek bir ağızdan çıkar gibi haykırdılar. Piyadeler onlara geçit verdi ve tekmil hat boylarından yekvücut halde hücuma geçtiler.

Selâhaddin'in saflarının bir bölümü halihazırda Haçlıların sol kanadıyla yakın temastaydı. Bunun dışındaki yerlerde ve hatta belki burada da, çok sayıda Müslüman süvari düşmana daha dikkatle nişan alabilmek için atlarından inmişti. Bunun sonucunda, ani Haçlı hücumu pek çok Müslüman birliğini, özellikle de piyadeleri vurdu, kaçmaya fırsat buluncaya kadar Müslümanları ciddi kayıplara uğrattı ve Selâhaddin'in ordusunu düzensiz şekilde geri çekilmeye zorladı.

Haçlılar halihazırda farkında olmasa da, Selâhaddin'in ordusu ağaçlarla kaplı tepelere doğru kaçtığı için, bozgunun eşiğindeydi. Selâhaddin karargâh kadrosunu, sancaktarları ve trampetçileri ormandaki küçük bir tepeye, muhtemelen sonradan Kirbetü'l-ceyus olarak anılan yere götürdü. Ebû Şâme Haçlıların başarısının üstünü örtmeye çalışmadı:

Frenkler hiddetle topyekûn hücum ettiler, önlerine gelen askerleri devirdiler ve kaçmaya mecbur bıraktılar.

Bahâeddin'in notları ise daha kişiseldi:

Bir grup sağ kanadımıza hücum etti, bir diğeri solumuza ve üçüncüsü de merkezimize. Onlar karşısında adamlarımız geri çekildi. Bunlar ben merkezde iken oldu ki, oradakiler de topyekûn geri çekildiler. Niyetim sol kanada katılmak idi, zira bana daha yakındı. Vardığımda tamamıyla dağılmış idi, dolayısıyla ben de sağ kanada katılmayı düşündüm, lâkin bir baktım ki onlar geri kalan hepsinden daha felâket kaçmakta idi. Sultanın muhafızlarına katılmaya azmettim ki, onlar bermûtad, öbür hepsine destek olmak üzere ihtiyatta idi. Yanına vardım ve lâkin sultan yanında 17 muharipten fazlasını tutmayıp geri kalanları savaşa sokmuş idi, fakat sancaklar hâlâ dalgalanmakta ve davullara fâsılasız vurulmakta idi. Sultan Müslümanların başına gelen bu tersliği görünce muhafızlarına yöneldi ve gördü ki sayıları bu kadar azdır. Onların aralarında duruyordu ki adamlar dört bir yana kaçtılar, fakat sultan davulculara hiç durmadan çalmaları için komut veriyordu. Hepsinin kaçtığını görünce bana kendisine katılmamı emretti. Her halûkârda Müslümanlar, tam bir hezimete uğramış idi doğrusu.

Daha geç dönemden iki Arap vakanüvis, muharip olmayan ve savaş alanı yakınında toplanan eşlikçilerin, yahut Müslüman ordularını takip eden "ordu çarşısı" grubunun kaderini de anlatır. İbnü'l-Esîr şunları kaydeder:

Harp esnasında birçok atlı ve alelade kimseler de bermutâd harp sahasının yakınında toplaşmış idi. Her vakit yaptıklarını bu sefer de yapmışlar idi. Müslümanlar kaçmaya başlayınca, bu adamların büyük bir kısmı katledildi.

Selâhaddin tarafından kurulan ve 14. yüzyıl başında Suriye'nin Hama şehrinde hüküm süren Eyyûbî Hanedanı'ndan olan Ebü'l-Fidâ ise, muhtemelen aile içinde konuşulan bir rivayete dayanarak, Haçlıları şöyle anlatıyordu:

Mahale [ordugâh alanına] yaklaşmakta iken, pazarın kurulduğu yerde idiler, orada pek kalabalık olan küçük esnaf ile müşterilerini katleylediler.

Haçlılar, bu ilk etabın sonunda ağaçlık alana varamamış da olabilir. Süvarileri ise, o aşamada yeniden birleşmek üzere duraklamıştı. Tabii onların arkasında yer alan piyadeler de, yaralı yahut at üstünde olmayan düşman askerlerini öldürerek veya esir alarak ilerlemişti, ancak tozduman, *Itinerarium*'da da açıklandığı üzere, hâlâ sorun yaratıyordu:

Muhariplerin birbirine girmesi tozu dumana kattı. Bu durum bizim adamlarımız için çok tehlikeliydi, zira katliamdan yorulduklarında soluklanmak için harp ateşinden geri çekilebilirlerdi, fakat muazzam toz bulutu sebebiyle birbirlerini teşhis edemiyorlardı.

Bu arada Selâhaddin'in disiplinli ordusu tekrar toplandı ve savaşa geri döndü. İbnü'l-Esîr'den alıntılarsak:

Frenkler bunun hakiki bir bozgun olduğunun farkına varmış olsa idi, kovalamaya devam edeceklerdi; çöküş devam edecek ve Müslümanlar katledilecekti. Ve lâkin civarda pek kesif bir orman var idi, ki onlar [Müslümanlar] oraya girdi. Bunun bir harp hilesi olduğu zehabına kapılan Frenkler geri döndü ve Müslümanların başına gelen felâket de nihayete erdi.

Ebû Şâme ve İmadüddin ise Âdil'i, Kaymaz en-Necmi'yi ve "dirayetle mukavemet eden" Musullu askerleri özellikle methetmişlerdir.

Haçlılar geri çekildikçe Müslümanlar hücuma geçiyordu; *Itinerarium*'a şu satırlar kaydedildi:

> Hiç vakit kaybetmeden, 20.000'den fazla [yine muazzam bir abartı] olan bu adamlar [geri çekilen Haçlıları] takiben harekete geçti ve onlar yokuş aşağı ilerledikçe peşlerinden koşturdular; adamlarımızın alaşağı ettiği askerlerin serbest kalabilmesi için de ellerindeki pek ağır mızrakları savurup duruyorlardı. O esnada adamlarımızın korkunç bir halde döküldüğünü görebilirdiniz! [Haçlılar] geri çekildikçe, üzerlerine, keza mızrak ve ok da yağdırdılar.

Her ne kadar itibar edilmesi gereken Âdil olsa bile, Haçlı kronikçileri bu karşı hücuma Takıyyüddin'in komuta ettiğini öne sürmüşlerdir.

Haçlı süvarileri piyadelerin arkasında yeniden toplandıktan sonra ikinci kez hücuma geçti. Şimdi Kral Richard da savaş alanına girmişti; kral ve Guillaume des Barres, kendi süvari bölüklerini, Müslüman hattının en tehlikeli kısmına karşı hücuma geçirdiler. Arsuf Savaşı'nda hayatını kaybeden en yaşlı Haçlı Jacques d'Avesnes de tam bu aşamada öldürüldü. Bahâeddin'in sözleriyle aktarırsak, "Adamlarımız kaçtı, lâkin kaçarken de savaştılar. Düşman tekrar durdu, keza adamlarımız da..." Bu kez her iki taraf da tepelere varmıştı ve İbnü'l-Esîr'in ifadesiyle, kendilerini "bodur çalılar bitmiş, hayli ağaçlık bir taşrada" buldular.

Felâket yine kapıdaydı, fakat Bahâeddin'in de kaydettiği üzere:

> Bir yandan davullar çalınırken sultanın askerlerinin de mevzilerini koruduğunu gören herkes onların yanından geçip gitmekten utandı ve peşi sıra gelebilecek felâketten korktu, bu sebepten hepsi kendi askerleriyle birlik oldu ve orada pek çok sayıda asker toplandı. Düşman, tepeler ve tümsekler üzerinde yüzlerine karşı dikeldikte sultan askerleriyle beraber idi ve adamlar da onun etrafında toplanıyor idi. Nihayetinde ordunun tamamı toplandı ve düşman da ormanlıkta bir pusu kurulur diye korktu, böylece ordugâhlarının yolunu tutup geri çekildiler.

Bu noktada olaylar daha belirsiz. Haçlılar düzenli şekilde geriye çekildiler ve Arsuf'un güneyindeki içilebilir bir su kaynağı yakınında ordugâh kurdular. Bir aşamada, Selâhaddin'in Arsuf'taki askerleri, ya Haçlıların kamp kurmasını engellemek yahut da terkedilmiş şehirde tuzağa düşmekten kaçınmak için Haçlılara taarruz etti. Bu ise, kesin denebilecek bir açıklıkla, Kral Richard'ın muhtemelen garnizonu da Arsuf'a geri püskürterek, üçüncü ve son kez taarruza geçtiği nokta oldu. Buna karşın Bahâeddin, üçüncü hücumun Haçlıları "bir kısım tümseklerin üstüne ve tepelerin başına" getirdiğini öne sürerek şöyle yazdı: "Askerlerimiz tekrar kaçtı, ta ki düşman durduncaya kadar ve sonra onlar da durdu."

Ebû Şâme, "her iki tarafın da büyük kayıplara uğradığını" kaydederken, muhtemelen Selâhaddin'in ordusunda yaygın olan bir inancı yansıtıyordu ve Jacques d'Avesnes'in ölümü de -İbnü'l-Esîr'in sözleriyle "reislerinden birinin ölümü"- besbelli ciddi bir darbe idi. Buna karşın Kral Richard da, Clairvaux başrahibine yazdığı mektubunda kendi sosyal sınıfının bakış açısını yansıtıyordu: "Tanrı'nın inayeti sayesinde o gün hiç kimseyi kaybetmedik, ancak tek bir istisna ile, ki o da adamların en iyisi ve meziyetleri ile bütün ordunun kalbinde yer bulan Jacques d'Avesnes." "Hiç kimseyi", yani ölümünü zikretmeye değmeyecek, aşağı sınıftan olan adamlar dışında hiç kimseyi... Müslümanlar kesinlikle daha fazla kayıp vermişti; ancak Richard bununla ilgili tahminde bulunurken muhtemelen durumu biraz abartıyordu:

> Selâhaddin'in kalburüstü Müslümanlarının uğradığı katliam öylesine büyüktü ki, Arsuf yakınlarındaki o günde -günlerden pazardı, Kutsal Bakire Meryem'in Kutsal Doğum arifesi idi- [Selâhaddin'in] verdiği zayiat, son kırk senede verdiği zayiatın en büyüğüydü.

Bahâeddin ise olay sonrası değerlendirmesinde, yine daha kişisel bir tanıklık ortaya koyuyor:

> Sultan, ormanlık arazinin sınırındaki bir tepeye çekildi ve orada bekledi, fakat çadırda değil idi. Ben de teselli arz ederek kendisine eşlik etmekte idim, buna mukabil kendisi bunu kabul edebilir değildi. Bir puşî ile güneşten korunmakta idi ve yemek alır mı diye sorduk. Kendisine hafif bir

> seyler getirdiler ki bundan pek azıcık yedi. Askerler, su membaı uzakta olduğu için, atlarını suya göndermisler idi. Oturup adamların hayvanları sudan getirmesini beklerken yaralıları huzuruna getirmekte idiler ve o da onların tedavileri ve nakliyeleri hususunda emirler veriyor idi. O gün pek çok piyade öldürüldü ve her iki tarafta da ziyadesiyle yaralı var idi. Sağ-sâlim kalanların arasında Âdil, tavası Kaymaz en-Necmi ve sultanın o günün tesiriyle sarsılmış olan oğlu Efdal de var idi. Suratında bir çıban patlamış ve suratından pek çok kan akmış idi amma, kendisi metin ve istikbalde bu bâdirelerin mükâfatını alacağından emin idi. Bugün, Musullu askerler, komutanları Alâeddin ile birlikte pek dirayetli idi ve sultan da bu sebeple kendisine teşekkür etti. Adamlarımız biribirlerini tahkik etti ve ordunun çokları şahadete ermiş halde bulundu ki dikkate şayan olanlardan pek gözü kara ve muteber Emir Şikâr [Avcı Birliği Komutanı] Musak, Âdil, Kaymaz ve Buzgus cesaretleriyle meşhur adamlar idi.22

Haçlı ordugâhındaki çapulcular, gece olunca ölüleri talan etmek üzere savaş alanına geri döndüler. Orada, Müslümanların ölü ve yaralılarını toplamakta olduğunu gördüler. Kayıtlara geçen bir çarpışma yok, dolayısıyla muhtemelen her iki grup da kendi işleriyle meşgul oldu. Ertesi gün Selâhaddin'in ordusundan Haçlı ordugâhı yakınına asker yığıldı fakat taarruz edilmedi ve Kral Richard'ın adamlarından da bir karşı tepki gelmedi. Bu muhtemelen Müslüman askerlere moral desteği vermek için tasarlanmış bir gövde gösterisiydi, zira o esnada Selâhaddin ağır hastaydı; sonrasında askerlerini, Mecdel Yaba yakınındaki Avca Nehri'nin kuzeyine bırakılmış yük katarlarına katılmak üzere güneye götürdü.

Bugüne kadar, Arsuf Savaşı ile bağlantılı hiçbir mezar yahut mezar çukuru bulunmamıştır. Buna karşın Vadum Yakub'da bulunan ve Arsuf Savaşı'ndan 12 yıl önce Selâhaddin'e yenilen askerlerin kemik kalıntılarına ilişkin yakın tarihli çalışmalarda, Haçlı savaşlarının gerçekliği konusunda çarpıcı kanıtlara ulaşıldı. Örneğin, Avrupa'nın savaş alanlarındaki kazılarda bulunan kemiklerle karşılaştırıldığında, buradaki buluntularda, kesilmiş kol ve bacaklar yahut kesilmiş kemikler ve benzeri "kesici alet yaralanmaları" çok daha yüksek bir orandaydı. Zırhın varlığı yahut yokluğu dikkate alındığında bile, bu olguya nelerin yol açtığı belirsizdir. Dahası, bu buluntularda yüz veya kolun dirsekten aşağısı gibi açıkta kalan bölgelerde kesici aletlerin yol açtığı yaralar da hiç görülmediği kadar derindir; belki de bu durum Müslümanların kesici silahlarının biçim ve kalitesini yahut savaşçıların kılıç kullanmadaki ustalık düzeyini yansıtıyordur.

Arsuf Savaşı'nın ve Akkâ kuşatmasının çok kısa vadeli sonuçları, tarihçi Lyons ve Jackson tarafından özetlenmiştir:

> Bu olaylar sonrasında [Selâhaddin açısından] galibiyet zor olsa da, Franklar yine de yenilebilirdi. Hic kusku götürmez bir başarı elde ettiler; ancak gerçekte, Müslümanların uğradığı hezimet, alışılagelen taktiklerinin onursuz ve pahalı bir versiyonunun biraz üzerindeydi. Aslına bakılırsa, Franklar onları tuzağa düşüremediler ve Selâhaddin de ordusunu başarıyla topladı. Selâhaddin'in destek kuvvetleri beklentisi olabilirdi, ayrıca Frankların da kayıpları vardı ve ölen atlarının yerine yenilerini bulmaları da kesinlikle çok zor olacaktı.23

Esasen Akkâ'nın düşmesi, Selâhaddin açısından Arsuf dışındaki yenilgisinden çok daha ağır bir darbeydi. Akkâ büyük bir stratejik kayıptı ve Selâhaddin'e, seçkin alaylarındaki adamları da aralarında olmak üzere çok sayıda askere, ayrıca çok büyük miktarda savaş malzemesine ve bütün bir donanmaya mal olmuştu. Kısa bir zaman aralığında birbiri ardınca Akkâ'nın düşmesi ve Arsuf Savaşı, Selâhaddin'in itibarı açısından da çok ağır darbelerdi.

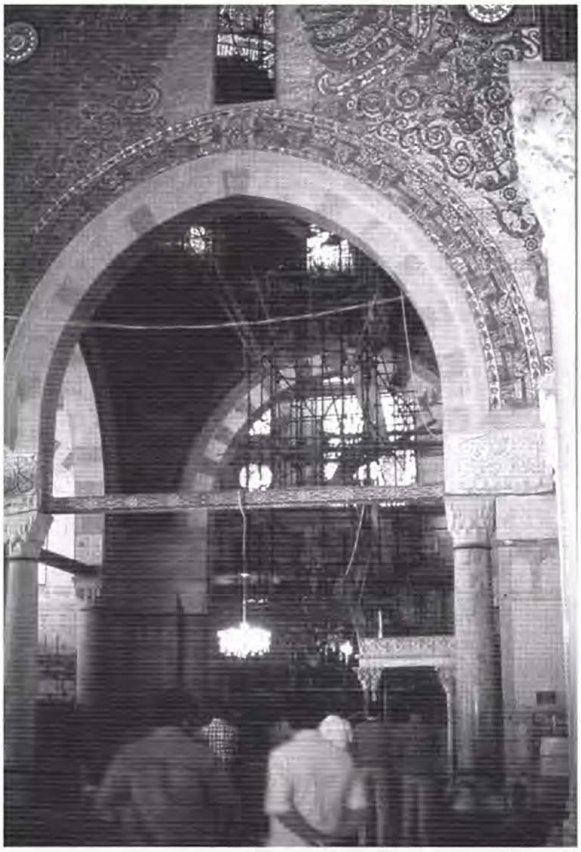
22 Bahaeddin Ibn Shaddad (çev. D. S. Richards), *The Rare and Excellent History of Saladin* (Aldershot, 2002), s. 174-6.
23 M. C. Lyons ve D.E.P. Jackson, *Saladin: The Politics of the Holy War* (Cambridge, 1982), s. 338.

SEFERİN SONUÇLARI

Artık manevra savaşı başlamıştı ve Haçlı ordusu 9 Eylül'de güneye doğru yürürken birkaç emir tuzak kurup Haçlıları pusuya düşürmek istedi, ancak Haçlılar hiçbir karşılık vermedi ve böylece Selâhaddin de teması kesti. 10 Eylül'de Selâhaddin üst rütbeli komutanlarıyla istişare etti. Haçlılar şimdi Kudüs'e mi yürüyecekti, yoksa Selâhaddin'in Mısır'la iletişimi üzerinde bir tehdit oluşturabilecekleri Askalân'a mı gideceklerdi? Müslümanların her iki mıntıkada birden savunma yapabilecek sayıda askeri yoktu, dolayısıyla Selâhaddin Askalân'ı yıkmaya ve Kudüs'e odaklanmaya karar verdi. O gece, şehrin yakılıp yıkılmasını denetlemek üzere atını Askalân'a sürerken, Âdil de Haçlıları gözlemek üzere Remle'de kaldı. Sonrasında Âdil, Richard'ın Kudüs istikametinde ilerlemesi halinde ihtiyaç duyabilecekleri sağlam bir üs inşa etmek üzere, 31 Ekim'e kadar Yafa'da kaldı.

Askalân'da evlerinden çıkarılan şehir ahalisinin görüntüsü karşısında Selâhaddin'in hastalığı daha da kötüleşti, ancak şehrin tahrip edilmesiyle ilgili söylentilerin Yafa'ya ulaşması birkaç gün aldı. Olaylar öğrenilince, Geoffroy de Lusignan ne olup bittiğini anlamak için deniz yoluyla Askalân'a gitti ve dönüşünde de, Kral Richard Askalân üzerine yürümek istedi. Ancak diğer liderler bu konuda isteksizdi. 23 Eylül'de Selâhaddin Remle'ye döndü ve oradaki kalenin de tahrip edilmesini ve Filistin'in o yöresindeki devlet ambarlarında bulunan tüm gıda mallarının da Kudüs'e taşınmasını emretti.

Selâhaddin'in sultanlık alanının kuzey sınırlarının istikrarsız durumu endişe yaratıyordu ve hem Selâhaddin'in dikkatinin bir bölümünü hem de bazı birliklerini aylarca meşgul etmişti. Esasen Selâhaddin'in uğraşması gereken çok iş vardı ve Kral Richard Ekim başında Onfroy de Toron'u Âdil'le barış şartlarını müzakere etmek üzere Lud'a gönderdiğinde de, muhtemelen memnun olmuştu. Orada bir karar alınamadı ve sonuçların tatminkâr olmayışı karşısında Haçlıların sabrı taşana kadar, müzakereler için daha epeyce çaba sarf edilecekti. Bu arada Selâhaddin Kudüs'ü tahkim etti, askerlerinin çoğunu Latrun'a çekti ve Askalân dışında bir üs kurdu.

Arsuf Savaşı'nın ardından, Selâhaddin ordusunun büyük bölümünü Kudüs'e geri çekti. Orada, büyük Mescid-i Aksâ'ya görkemli bir ahşap minber yaptırdı. Asırlar sonra bu minber Avustralyalı bir fanatik tarafından kundaklandı ve geriye, fotoğrafın arka planında görülen iskelesi kaldı (Yazarın çektiği fotoğraf).

Askalân'ın sağlam surları, Haçlı seferleri sürecinde birkaç kez yıkılıp yeniden inşa edildi ve bu, Selâhaddin ile Kral Richard arasındaki savaş sürerken de yinelendi (Yazarın çektiği fotoğraf).

Görüşmeler 1191 senesinin Ekim ayı boyunca devam etti. Başlangıçta Richard, Filistin'in Şeria Nehri'ne kadar uzanan topraklarının tamamını ve Hıttîn Savaşı'nda ele geçirilmiş olan Kutsal Haç'ın iade edilmesini talep ediyordu. Richard, Selâhaddin'in kardeşi Âdil'in Hıristiyanlığa geçmesini yahut Sicilya kraliçesi olan kız kardeşi Joan ile evlenmesini önerdi, böylece Kutsal Topraklar'ı birlikte yönetebilirlerdi. Selâhaddin öneriyi kabullenir göründü, ancak Joan bu fikri değerlendirmeyi reddetti!

Ekim sonunda Sûr'daki Corrado del Monferrato'dan yeni elçiler geldi. Bir kez daha görüldü ki, Haçlılar birleşik bir cephe oluşturmayı başaramıyordu. Bu arada Lud çevresinde bazı çarpışmalar da oluyordu, ama çok sayıda Haçlı Akkâ'ya dönmüştü. Kral Guy onları geri döndürmeye çalıştıysa da yine dikkate alınmadı ve sadece Richard'ın kişisel müdahalesiyle askerler harekete geçti. Richard Kıbrıs'ta da sorunlarla karşılaştı ve bu sebeple adayı Templier Şövalyeleri'ne sattı. Dahası, Kral Philippe Auguste Fransa'ya dönmüştü ve Richard Fransa'daki toprakları konusunda da endişeliydi. Selâhaddin'e gelince, o da pek hayran olduğu haylaz yeğeni Takıyyüddin'in kendisine danışmadan Müslüman emir Kilat üzerine bir hücum gerçekleştirdikten sonra öldüğü haberini aldı; bu olay Selâhaddin'in Bağdat'taki Abbasî halifesi ile halihazırda gerilimli olan ilişkilerini daha da kötü hale getirdi.

Müzakereler Kasım ayı boyunca devam etti ve Corrado'nun, Selâhaddin'in Sayda ve Beyrut'u vermesi karşılığında diğer Haçlı liderleriyle ilişiğini kesme önerisinde bulunduğu bile söylendi, ama Corrado, Richard'a savaş açmayı düşünmeyecekti. 11

Kral Richard 1192'de Askalân'ı alınca, Mısır'a ulaşım sağlayan yol da açılmış oldu. Bu nedenle, Tinnis ve Dimyat'taki kadınlar ve çocuklar şehirlerden sürüldü. Dimyat'ın surları şu an neredeyse tamamen ortadan kaybolmuş durumda, ancak kadim Amr bin As Camii, harap halde olmasına rağmen hâlâ ayakta (Yazarın çektiği fotoğraf).

Kasım'da Selâhaddin, bu değişik önerileri tartışmak üzere şûrasını topladı. Çoğu Richard'ı tercih ediyordu, çünkü Richard gidecekti ve Corrado bölgede kalacağı için daha tehlikeli olduğu düşünülüyordu. Bir aşamada birbirine rakip olan Haçlı elçiler, uzaktan da olsa birbirini gördü. Corrado'nun atadığı müzakerecilerden biri Balian d'Ibelin idi. Bundan ötürü Kral Richard'ın şairi Ambroise da kendisini takdim ederken bir çeşit karalama taktiği uyguladı:

> Ço fud Balians d'Ibelin
> Qui iert plus fans de gobelin.
>
> (İbelinli Balian gitmekte idi,
> Gulyabaniden, kendisi beter idi.)

Selâhaddin Latrun'da tekrar Filistin tepelerine çekildikten sonra, Haçlılar Remle'yi işgal etti ve çarpışmalar daha da şiddetli bir hâl aldı. Bizzat Richard, Tell es-Safiye yakınlarında neredeyse yakalanıyordu. Ancak kral, güvenli olmayan ikmal hatları korumaya alınmadan Kudüs yönünde ilerleyemezdi ve son tahlilde Haçlıların ilerlemede başarısızlığa uğramalarının nedeni de, kötü hava koşullarından ziyade, bunun hakkıyla yapılmamış olmasıydı. Fakat kış ortasında düşmanlarla çevrili bir bölgede duraklamak zorunda kalmalarına ilişkin varsayımlar bile, Richard'ın kararlılığını ya da, askerlerinin coşkusunu da etkilemedi. Gerçekten de Yafa'da tedavi gören yaralı Haçlıların birçoğu Kudüs'e yürüyen Richard'la gitmek konusunda öylesine gayretliydi ki, orduya katılsınlar diye bunları taşıdılar; ancak yoldaki düşman baskınları sırasında çoğu öldü.

22 Aralık'ta Mısır'dan büyük bir destek kuvveti geldi ve Kudüs yakınında ordugâh kurdu. Üç gün

Kral Richard'ın Kıbrıs'ı fethi, oradaki Bizans yönetiminin sonu oldu. Burada görülen "İsa'ya İhanet" konulu tasvir ise, bu olaydan birkaç sene sonra yapıldı (Agios Neophytos Kilisesi'nde, Enkleistra; yazarın çektiği fotoğraf).

Başarısızlıkla sonuçlanan Kudüs'ü geri alma girişimi sırasında, Kral Richard'ın şehir dışında iz sürerken bir anda uzaktan Kudüs'ü gördüğü rivayet edilir (Yazarın çektiği fotoğraf).

sonra Haçlılar Latrun'u işgal ederken, ileri birlikleri de Beyt Nûbe'yi aldı. Şiddetli bir soğuk vardı ve sağanak yağmur da yolları ve izleri çamura boğmuştu. Müslümanlar her fırsatta taciz saldırısı düzenlemeye devam ederken, Haçlı yürüyüşü 28 Aralık'ta tekrar başladı. Sıradan Haçlıların morali hâlâ yerindeydi, ancak o coğrafyayı bilenler, yola devam etmenin bir aşamada kımıldayamaz hâle gelme riski taşıdığı konusunda Richard'ı uyardı. Kral Richard'ı daha fazla ilerlenmemesi gerektiği konusunda uyaranlar arasında Templier ve Hospitalier Şövalyelerinin büyük üstadları da vardı. Burgonyalı Hugues komutasındaki Fransız Haçlılar ise, ilerlemeye devam etmek konusunda en sebatlı olan birliklerden biriydi.

8 Ocak'ta Richard sahil düzlüğüne geri çekilme emri verdi. Bazı modern harp tarihçileri, o aşamada Selâhaddin'in durumunun son derece zayıf olduğunu ve bu nedenle de Kudüs'ü koruyamayacağını öne sürdüler. Gayet tabiidir ki, Papa Celestino büyük vaatlerde bulunup çok azını başaran Richard'ın performansından pek memnun kalmadı. Richard ordunun büyük bölümünün güvenini kaybetti ve bunlar arasında sadece Fransızlar olmayıp kendi takipçilerinin bir bölümü de vardı. Ordunun moralini canlandırması gerektiğini kavrayan Richard, diğer kı-

SOLDA: Haçlı Seferleri destanı güzel sanatlarda betimlendiği gibi, 13. yüzyıla ait bu İngiliz yapımı Haçlı savaşçı tasvirinin örnek teşkil ettiği folklorik sanatlara da konu olmuştur (Britanya'daki Thorpe Arnold köy kilisesinde; yazarın çektiği fotoğraf).
SAĞDA:13. yüzyıla ait bir şiir kitabında yer alan tasvirde bir şehzade ile görüşen iki yaşlı figür betimlenmiş. Başındaki şapkaya bakılırsa, şehzadenin karşısındakilerden biri bir Hıristiyan piskopos ve yanındaki de içi kürklü şapkasıyla bir Türk komutanıdır. *(Kitab el-Agani*, Ms. Farsi 579; Mısır Ulusal Müzesi, Kahire).

demli komutanları Askalân'ın geri alınıp yeniden muhkem hâle getirilmesi konusunda ikna etti. Bunu gerçekleştirmek görece kolay oldu ve çok sayıda Fransızın yeniden Richard'a katılmasıyla, ordunun morali de gerçekten yerine geldi.

Şubat ayında tekrar kavgalar patlak verdi ve Akkâ'da da, Corrado yanlısı Cenevizlerle hâlâ Kral Guy'i destekleyen Pisa'lılar çatışmaktaydı. Bu arada Richard Mısır'a gitme önerisinde bulunduysa da pek az destek gördü. Selâhaddin'e gelince, Cezire ve Kuzey Irak'taki ordularına hareket emri verirken, Kudüs çevresindeki su kaynakları kirletildi yahut kapatıldı. Şimdi tekrar müzakerelere başlanmıştı, fakat Askalân, Kral Richard ile Selâhaddin arasında herhangi bir uzlaşma olmasını engelleyen büyük bir pürüz haline gelmişti. Nisan ayı başında İngiltere'den Hereford Manastırı'nın başrahibi geldi ve Richard'a geri dönmesi için yalvardı, zira kralın kardeşi John iktidarı ele geçirmekteydi; bunun üzerine Richard bir liderler konseyi topladı ve Kudüs tahtı sorununa acil bir çözüm bulunmasını istedi. Richard şaşkınlıkla gördü ki, herkes Corrado del Monferrato'nun kral olarak Guy de Lusignan'ın yerini almasını istiyordu.

Haçlı saflarındaki bir numaralı uyuşmazlık kaynağı çözüme ulaşmış gibi görünüyordu, ama 28 Nisan'da Corrado, çok büyük bir olasılıkla gemilerinin Kuzey Suriyeli İsmâilîlere ait bir ticaret gemisine yönelik korsanlık girişiminde öldürüldü. Bunun üzerine Sûrlular, Henri de Champagne'ın Corado'nun dul karısı Isabelle ile evlenerek "Kudüs Kralı" ilân edilmesi talebinde bulunurken, Guy de problemli Kıbrıs adasını Templier Şövalyeleri'nden satın alması için teşvik edildi.

Bu arada Selâhaddin Fırat Nehri'nin ötesinde, Cezire bölgesindeki siyasî sorunlarla da baş etmeye çalışıyordu. Selâhaddin'in sıkıntılarıyla ilgili söy-

Memleketine dönüş yolunda, Kral Richard, tebdili kıyafetle kimliğini gizleyerek Orta Avrupa üzerinden yola devam etmek istedi. Ancak Akkâ kuşatması sonrasında onurunu kırmış olduğu Avusturya dükü tarafından tutuklanarak hapse atıldı *(Chronicle of Peter of Eboli*, Cod. 120 11, f. 129r, Bürger Kütüphanesi, Bern).

lentiler Haçlı ordugâhına da ulaştı ve Kral Richard, neredeyse tamamlanmış olan barış antlaşmasından vazgeçti. Barış yerine, Darum şehri üzerine Mısır sınırından ani bir taarruz gerçekleştirdi. Darum'un düşmesinden bir gün önce Âdil, Cezire sorununu çözebilmek ümidiyle yola çıkmıştı, ancak bu, Selâhaddin'in Kudüs'teki konumunu zayıflattı. Öte yandan şimdi de Richard hastalanıyordu. Ancak Haçlılar, her şeye rağmen, Kudüs üzerine büyük bir hücum hazırlığındaydı. 11 Haziran'da yine, bu kez bir ay süreyle konaklayacakları Beyt Nûbe'deydiler ve Kral Richard'ın Emmaous (Amvas) köyü yakınlarında Selâhaddin'in bazı keşif birliklerinin izini sürerken birden uzaktan Kudüs'ü görmesi de aynı günlerde yaşandı.

Kral Richard Mısır'dan yola çıkan büyük bir kervanın, el-Arîş ve Birüssebi (Beerşeba) şehirleri üzerinden Hebron (el-Halil) ve Kudüs istikametinde ilerlemekte olduğunu öğrenmişti. 22 Haziran'da, büyük bir birlikle ordugâhtan ayrıldı; kervan konusunda endişeli olan Selâhaddin ise, kervanın komutanı olan Âdil'in üvey kardeşi Felâküddin'i bilgilendirmek üzere küçük bir müfreze gönderdi. Maalesef bu uyarı dikkate alınmadı ve 23 Haziran günü Richard, çok büyük miktarda yiyecek ve daha da önemlisi, binlerce deve ve yük beygirinin de dahil olduğu tüm malları ele geçirdi. Ne ilginçtir ki, harp tarihi yazarı olan el-Herevî de bu kervanla birlikteydi ve bilâhare bu olayı "yapılabilecek hatalar" bahsinde bir örnek olarak kullandı.[24]

24 El-Herevî, *a.g.e.*, s. 230.

1 Temmuz'da Selâhaddin bu çok ciddi durum karşısında ne yapacaklarını tartışmak üzere komutanlarını Kudüs'te topladı. Emirler sadakat taahhüdünde bulunduysa da askerlerinin pek çoğu bir Kudüs kuşatmasının, şehrin düşüp halkın kılıçtan geçirildiği Akkâ gibi sonuçlanmasından korkuyordu. Ayrıca Türklerle Kürtler arasında da gerilim vardı, o nedenle Selâhaddin şehrin yönetimini Baalbek Emiri Behram Şah'a devretti ve Kudüs dışındaki tepelerde konuşlanmış ordusunun başına geçti. Bu arada Efdal de nihayet ordusuyla geri dönmüştü ve diğer destek kuvvetleri de yoldaydı.

Büyük bir gösteri için ortam hazır gibi görünüyordu ama 3 Temmuz akşamı, ileri birliklerin komutanı İzzeddin Cürdik Haçlıların ordugâhını terk ettiğini, ancak sonra ordugâha geri döndüklerini bildirdi. Gerçekte Haçlı ordusu içinde, geri çekilmek isteyen Richard ile Kudüs'e hücum etmek isteyen Fransızlar arasında gelişen bir anlaşmazlık yaşanıyordu. Ertesi gün Selâhaddin'e Haçlıların geri çekildikleri söylendi. Bu tarz haberlere inanmayı riskli bulan Selâhaddin, Beyt Nûbe'den Remle'ye doğru geri çekildiklerini kendi gözleriyle görmek için atına atlayıp gitti.

Üzerinden bir hafta bile geçmeden, Richard Selâhaddin'e bir mesaj göndererek müzakere talebinde bulundu. Görüşmeler bir ileri bir geri devam ederken, gelen destek kuvvetlerinin de katılımıyla Selâhaddin'in durumu giderek güçlendi. Ana ihtilâf konusu Askalân'ın kaderiydi ve Kudüs'ün önem arz eden bir konu olduğu düşünülmüyordu artık. 27 Temmuz'da Selâhaddin Yafa'yı almaya çalışırken, Akkâ'da olan Richard da Beyrut'a taarruz etmeyi planlıyordu. Yafa düştü, ama kalesi direndi. Richard hemen deniz yoluyla döndü ve 31 Temmuz'da, nam salmasını sağlayan cesareti ve gözüpekliği ile Selâhaddin'in sayıca üstün askerlerini geri püskürttü.

Ağustos'ta, bir heves tekrar müzakerelere başlandı; ancak Askalân hâlâ uyuşmazlık konusuydu. Son ciddi çarpışma, Selâhaddin'in Yafa'ya tekrar taarruz etme girişiminde bulunduğu 4 Ağustos'ta yaşandı. Richard'ın orada olduğunu biliyordu, ama Haçlıların sayıca az olduğunu ve atlarının daha da az sayıda olduğunu biliyordu. Aralarında seçkin birliklerin de yer aldığı Müslüman süvarilerin birkaç hücumu mağlubiyetle sonuçlandı. Bazı harp tarihi yazarları, Richard'ın bu ani taarruz karşısında geliştirdiği taktiklerden bir anlam çıkarmaya çalışmışlardır. Söz konusu taktiklere göre, ön saftaki Haçlı askerleri kalkanlarının ardında yere diz çökerek mevzilenmiş ve mızraklarını kargı gibi kullanmışlardı. Onların arkasında okçular ve arbaletçiler yer alıyordu ve ikili ekipler halindeki arbaletçilerden biri nişancıyken diğeri yay kurma görevi üstleniyordu. Haçlıların burada ahşap bir barikat kurmuş olması da çok muhtemeldir. Bu yapının iç bölümünde birkaç atlı şövalye yer alıyor olmalıydı. Öte yandan ön saftaki bu piyade nizamı İslâm dünyası açısından bir yenilik değildi ve bu uygulama muhtemelen Kuzey İtalya'da da biliniyordu. Richard'ın başarısına yansıyan ise, büyük ölçüde, 400 Pisa'lı ve Ceneviz arbaletçinin konuşlandırılması oldu.

Müzakerelere bir kez daha başlandı. Richard'ın hastalığı Ağustos'un sonuna kadar ağır seyretti ve Selâhaddin'in sağlığı da giderek kötüleşiyordu. Haçlı ordusu tükenmişti ve büyük ölçüde moral kaybına uğramıştı; Selâhaddin'in ordusu da benzer şekilde çok zayıf düşmüştü ve düşmanın zayıflığından istifade etmeye kalkışacak miktarda savaş malzemeleri de yoktu. 28 Ağustos'ta Selâhaddin, çoğu tarih yazarının "nihaî teklif" olarak nitelendirdiği önerilerini bildirdi ve 1 Eylül'de uzatmalı barış antlaşmasının hükümleri tamamlandı. Richard antlaşmayı bir sonraki gün, Selâhaddin'in temsilcileri de ondan sonraki gün imzaladı. Ordular artık ahbaplık etmeye başlamıştı ve çok sayıda Haçlı da, Müslüman korumalar eşliğinde Kudüs'ü ziyaretle hac yolculuğunu yerine getirdi; ancak Richard Kudüs'e gitmedi. 10 Eylül'de Selâhaddin'in askerlerinin çoğu memleketlerine döndü. Yaklaşık üç hafta sonra Kraliçe Berenguela ve Kraliçe Joan'ı taşıyan gemiler Akkâ'dan yelken açtı. Onların ardından 9 Ekim'de de Kral Richard yola çıktı. Üçüncü Haçlı Seferi sona ermişti.

SAVAŞ ALANLARININ BUGÜNKÜ DURUMU

İlk askerî operasyonların gerçekleştirildiği Sûr, Beaufort Kalesi ve Kral Guy'in Sûr'dan hareketle Akkâ'yı kuşatmaya gittiği topraklar Lübnan'ın en güneyinde yer alıyor ve bölge de, İsrail askerlerinin birkaç sene önce buradan çekilmesinden bu yana ziyaretçilere açık. Öte yandan Lübnan-İsrail sınırı, muhtemelen bundan bir süre önce ziyarete açılmıştı. Üçüncü Haçlı Seferi için oluşturulan kuvvetler Ortadoğu bölgesine vardıktan sonra, şu anki işgal edilmiş Filistin topraklarındaki birkaç istisnaî manevra haricinde hemen tüm askerî operasyonları, bugün İsrail'e ait olan topraklar üzerinde gerçekleşti.

İlk büyük operasyon Akkâ'nın kuşatılmasıydı ve bu da şehri, yakın çevresini[25] ve Celile'nin kıyı düzlüğünü içine alan topraklarda gerçekleşti. Haçlı ordusunun kıyı şeridi boyunca Selâhaddin'in ordusunca izlenen sonraki yürüyüşü, savaşçıları İsrail'in Akdeniz sahili ile Batı Şeria arasında kalan dar alana götürdü. İsrail'in yolları ve ulaşım imkânları çok iyi olan bu bölgesinde yoğun bir nüfus yaşıyor, fakat burası aynı zamanda yoğun bir sanayi bölgesi. Sonuçta manzaranın büyük bölümü 12. yüzyıldan bu yana hayli değişime uğramış. Birkaç antik köy hâlâ varlığını korurken, üzerinde İsrail'in "yeni kentler" kurmuş olduğu ortaçağın sahil şehirlerinden birçoğu bugün sadece arkeolojik sit alanları. Özellikle cazip olmamakla birlikte, bu arkeolojik sit alanlarında yeterince konaklama imkânı var, ancak genelde fiyatlar yüksek.

Kapalı askerî bölgelerle stratejik sanayi yerleşimlerinin varlığı, Haçlıların yürüdüğü rotanın sadece bir bölümünün izlenebileceği anlamına geliyor. Fakat her şeye rağmen, *Hasharon Plajı Tabiatı Koruma Alanı* gibi ulusal parkların varlığı, yorgun, aç ve taşıdığı yükler pek ağır olan askerlerin, yol boyunca ardı arkası kesilmeyen düşman saldırılarıyla savaşırken yaşadığı zorlukları kavrayabilmeyi sağlıyor. Korumaya alınan tabiat alanları esasen Arsuf

Kral Richard Yafa'nın kontrolünü eline aldıktan sonra, Haçlılar başarısızlıkla sonuçlanan Kudüs'ü geri alma girişimleri sürecinde burayı bir merkez üssü olarak kullandılar (Yazarın çektiği fotoğraf).

25 Bölgenin daha ayrıntılı tanımı için bkz. Osprey Yayınları, "Campaign 154": *The Fall of Acre 1286-1291*.

Filistin sahilinde yerleşik Remle şehri, ortaçağdaki iletişimin büyük merkezlerinden biriydi ve 789'da Halife Hârun Reşid için yaptırılmış olan "St. Helena Sarnıcı" örneğinde olduğu gibi şifalı kaynak suları vardı (Yazarın çektiği fotoğraf).

Savaşı'nın yaşandığı alanın kuzey ucunda yer alıyor ve aklı başında her öğrenci burayı ziyaret etmeli. Filistin 20. yüzyıl başına kadar ormanlarla kaplıydı, ancak bu tarihte yeni Osmanlı demiryolu ağına kereste sağlamak üzere bu muazzam orman kuşakları biçildi. 20. yüzyılın ikinci yarısında, Ortadoğu'daki diğer hükümetler gibi, İsrail hükümeti de buraları yeniden ağaçlandırdı, ama yeni ormanlık alanlar görünüm olarak ortaçağ ormanları gibi değildir, hatta ağaç türleri de farklıdır. Arsuf Savaşı sürerken Selâhaddin'in askerlerinin geri çekildiği bölgenin benzeri bir araziyi tahayyül edebilmek için, ziyaretçilerin görece pek az sayıda olup günümüze kalabilmiş doğal ormanlardan birine gitmesi gerekiyor. Bunların en güzellerinden biri Yokneam yakınlarında, sahil düzlüğünden Yizrael Vadisi'ne uzanan yol üzerinde bulunuyor ki, Selâhaddin'in ordusu Akkâ'yı kaybettikten sonra bu yoldan ilerlemişti.

İsrail silah fabrikasının kısa bir süre önce nakledilmesinden itibaren, bir ortaçağ şehri olan Arsuf kısmen ziyarete açıldı. Ancak maalesef yerleşim alanının büyük bölümü, özellikle de tahkim edilmiş şehrin dış surları hâlâ zehirli kimyasallara maruz kalmakta. Sonuçta Richard ve Selâhaddin'in askerlerinin savaştığı alanın bir bölümü hâlâ yasak bölge. Arsuf'un hemen güneyinde, Haçlıların savaştan sonra ordugâh kurduğu alanda sosyoekonomik profili yüksek ve tamamen modern İsrail kenti Herzliya yükseliyor ki, otelleri, restoranları ve canlı gece hayatıyla, Arsuf'taki savaş alanının erişime açık kısımlarını araştırabilmek için mükemmel bir merkez.

Haçlı yürüyüş rotasında yer alan bir sonraki büyük merkez Yafa ki, burası da Selâhaddin'in Kral Richard'ı alt etmeye yönelik sonraki girişimleri açısından büyük önem taşıyor. Burası şu an daha büyük bir kent olan Tel Aviv sınırları dahilinde yer alan, sanatçı gruplarının yaşadığı, çok güzel manzaralı bir banliyö. Görünümü ve mimarisi Arap üslubunu yansıtırken nüfusunun büyük bölümü İsrailli Yahudilerden oluşuyor. Sonuç olarak bugünün Yafa'sı, gerçekdışı ve neredeyse bir "Disney Dünyası" atmosferine sahip. Üçüncü Haçlı Seferi'nin bu etabının izini sürmeyi güçleştiren bir başka olgu da, eski yerleşimlerin çoğunun üzerinde yeni İsrail yerleşim merkezlerinin yahut kentlerinin kurulmuş olması veya bunların tamamen ortadan kaldırılmış ya da fabrikaların, havaalanlarının altında kaybolmuş olmaları. Büyük çoğunluğunun adları da değişmiş.

Remle ya da şimdi Eski Remle olarak adlandırılan yerleşim bir istisna oluşturuyor ve yerlisi olan Arap nüfusun çoğu hâlâ burada yaşıyor. Burası ziyaret edilmeye değer bir yer, öte yandan dürüst olmak gerekirse, güzel bir yer olduğu söylenemez. Haçlıların, başarısızlıkla sonuçlanan Kudüs'e yürüyüşünün izini sürerken mevzileri ve geleneksel ulaşım yollarını teşhis etmek daha kolay, ancak burada bile sorunlarla karşılaşılıyor. Örneğin, stratejik Emmaous

(Amvas) köyü, 1967 sonlarında dozerlerle dümdüz edilmiş. Latrun da ortadan kaldırılmış, ancak modern Fransız manastırı ile küçük bir Haçlı kalesine ait kalıntılar hâlâ görülebiliyor.

Tarafların, Üçüncü Haçlı Seferi'nin sonraki aşamasındaki harekâtlarının tamamı, bugün İsrail'in güneyini, Batı Şeria'nın güneybatı köşesini ve Gazze Şeridi'ni içine alan çok geniş bir alanda gerçekleşti. "Manevra"lardan farklı olarak, çarpışmaların neredeyse tamamı, sahil şeridinde ve Yahudiye Tepeleri üzerinde gerçekleşmiş olup bu bölgelerin hemen hepsi günümüzde İsrail sınırları içindedir. Savaş alanlarının izini süren ziyaretçiler bir araba kiralayarak Richard'ın, Selâhaddin'in ve onların emrindeki komutanların rotalarının izini sürebilir. Taşra bölgeleri gayet manzaralı; yıkılmış camileri ve kimileri ayakta kalmış minareleriyle eski Filistin köylerinin bazıları güzel ama daha ziyade hüzün verici ve bazı İsrail yerleşimlerinin de sakin bir çekiciliği var.

Bunun tek istisnası ise Gazze Şeridi ki, halihazırda ziyaretçiler açısından hiçbir bağlamda davetkâr değil. Ancak buranın turist potansiyeli ilk bakışta görülenden çok daha yüksek. Üçüncü Haçlı Seferi'yle bağlantılı olarak buradaki en önemli sit alanı Darum ya da günümüzdeki yaygın adıyla Deyrü'l-Balah. Gazze Şeridi'ndeki yerleşimlerin çoğu gibi buradaki eski köye de büyük bir mülteci kampı eklenmiş ve ziyaretçilere yönelik sıradan konaklama tesisleri yok; en azından turistlerin kalabileceği bir yer yok. Buna karşın benzer özellikteki birkaç Filistin mülteci kampını ziyaret etmiş bir yazar olarak, insanların son derece cana yakın, misafirperver ve özellikle de konuklarına sofra kurduklarında sahip oldukları çok kısıtlı imkânlarla inanılmaz bir düzeyde cömert olduklarını söyleyebilirim. Karşılığındaki beklentileri ise, sadece nezaket, kendilerini samimiyetle dinleyen bir kulak ve saygı.

KAYNAKÇA

Abu Shama, "Kitab al-Rawdatayn", *Recueil des Historiens des Croisades: Historiens Orientaux*, cilt 4-5 (Paris, 1898).

Abu'l-Fida, "Résumé de l'histoire des Croisades, tiré des Annales d'Abou'l-Fedâ", *Recueil des Historiens des Croisades: Historiens Orientaux*, I (Paris, 1872).

Ambroise (ed. ve çev. M. Ailes ve M. Barber), *The History of the Holy War: Ambrose's Estoire de la Guerre Sainte* (Woodbridge, 2003).

Anon. (ed. H.J. Nicholson), *The Chronicle of the Third Crusade: The Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi* (Aldershot, 2001).

Anon. (ed. R.C. Johnston), *The Crusade and Death of Richard I: Anglo-Norman Texts XVII* (Oxford, 1961).

Archer, T.A. (ed.), *The Crusade of Richard I: 1189-92*, English History by Contemporary Writers, 5 (Londra, 1889).

Audouin, E., *Essai sur l'Armée Royale au Temps de Philippe Auguste* (Paris, 1913) Azhari, T.K. el-, "The office of the Atabeg in Syria under the Nurids and the Ayyubids", *Al-Masaq*, 11 (1999), s. 47-66.

Baha' al-Din Ibn Shaddad (çev. D.S. Richards), *The Rare and Excellent History of Saladin* (Aldershot, 2002).

Bradbury, J., *Philip Augustus: King of France 1180-1223* (Londra, 1997)

Brand, C.M., "The Byzantines and Saladin, 1185-1192: Opponents of the Third Crusade", *Speculum*, XXXVII (1962), s. 167-181.

Contamine, P., "L'Armée de Philippe Auguste", R-H. Bautier (ed.), *La France de Philippe Auguste* (Paris, 1982), s. 577-593.

Edbury, P.W., *The Conquest of Jerusalem and the Third Crusade: Sources in Translation* (Aldershot, 1996).

Edbury, P.W., *The Kingdom of Cyprus and the Crusades 1191-1374* (Cambridge, 1991).

Edde, A-M., "Kurdes et Turcs dans l'Armée Ayyoubide de Syrie du Nord", Y. Lev (ed.), *War and Society in the Eastern Mediterranean, 7th-15th Centuries* (Leiden, 1996), s. 225-236.

Edde, A-M., "Quelques institutions militaires Ayyoubide", U. Vermeulen & D. De Smet (ed.), *Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk Eras* (Leuven, 1995), s. 163-174.

Ehrenkreutz, A.S., "The Place of Saladin in the Naval History of the Mediterranean Sea in the Middle Ages", *Journal of American Oriental Studies*, LXXV (1955), s. 100-116.

Ehrenkreutz, A.S., *Saladin* (New York, 1972).

Eickhoff, E., "Friedrich Barbarossa im Orient: Istanbuler Mitteilungen", *Beiheft 17* (Tübingen, 1977).

Elbeheiry, S., *Les Institutions de l'Egypte au Temps des Ayyubides* (Lille, 1972).

Evans, M., "A far from aristocratic affair: Poor and non-combatant crusaders from the Midlands, c. 1160-c. 1300", *Midland History*, XXI (1996), s. 23-36.

Flori, J., *Richard Coeurde Lion, Ie roi-chevalier*, Collection 'Biographie', (Paris, 1999).

France, J., "Crusading warfare and its adaptation to Eastern conditions in the twelfth Century", *Mediterranean Historical Review*, 15 (2000), s. 49-66.

France, J., *Western Warfare in the Age of the Crusades 1000-1300* (New York, 1999).

Gibb, H.A.R., "The Arabic Sources for the Life of Saladin", *Speculum*, XXV (1950), s. 58-74.

Gibb, H.A.R., "The Armies of Saladin", *Cahiers d'Histoire Egyptienne*, III (1951), s. 304-320.

Gibb, H.A.R., *The Life of Saladin* (Oxford, 1973).

Gillingham, J., "Richard I and the Science of War in the Middle Ages", J. Gillingham ve J.C. Holt (ed.), *War and Government in the Middle Ages: Essays in Honour of J.O. Prestwich* (Cambridge, 1984), s. 78-91.

Gillingham, J., *Richard Coeur de Lion: Kingship, Chivalry and War in the Twelfth Century* (Londra, 1994).

Gillingham, J., *Richard the Lionheart* (Londra, 1978).

Gore, T.L., *The Campaigns of Saladin: Hattin and Arsuf 1187 and 1193 AD* (New York, 1991).

Guillaume le Breton (ed. F. Delaborde), "Gesta Philippi Augusti", *Oeuvres de Rigord et de Guillaume Ie Breton*, cilt 1 (Paris, 1882).

Guillaume le Breton (ed. F. Delaborde), "Philillidos", *Oeuvres de Rigord et de Guillaume Ie Breton*, cilt 2 (Paris, 1885).

Hamblin, W.J., "Saladin and Muslim Military Theory", B.Z. Kedar (ed.), *The Horns of Hattin* (Londra, 1992), s. 228-238.

Hiestand, R., "Kingship and Crusade in 12th century Germany", A. Haverkamp (ed.), *England and Germany in the High Middle Ages* (Oxford, 1996), s. 235-265.

Holt, P.M., "Saladin and his admirers...", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XLVI (1983), s. 235-239.

Ibish, Y. (ed.), *Saladin: Studies in Islamic History* (Beyrut, 1972).

Ibn al-Athir, "Extrait de la Chronique intitulée Kamel Altevarykh", *Recueil des Historiens des Croisades: Historiens Orientaux, I* (Paris, 1872).

Ibn Shaddad (çev. D.S. Richards), *The Rare and Excellent History of Saladin* (Aldershot, 2001).

Imad al-Din al-Katib al-Isfahani (çev. H. Massè), *Conquête de la Syrie et de la Palestine par Saladin* (Paris, 1972).

Kedar, B.Z., "A Western Survey of Saladin's Forces at the Siege of Acre" B.Z. Kedar (ve diğ. ed.), *Montjoie: Studies in Crusade History in Honour of Hans Eberhard Mayer* (Aldershot, 1997), s. 113-122.

La Monte, J.L., "Taki ed Din, Prince of Hama", *The Moslem World*, XXXI (1941), s. 149-160.

Lev, Y., *Saladin in Egypt*, Leiden (1998).

Lewis, B., "Saladin and the Assassins", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 15 (1952), s. 239-245.

Ligato, G., "Corrado di Monferrato e la corte di Saladino...", G.S. Rondinini (ed.), *I/Monferrato: crocevia politico, economico e culturale tra Mediterraneo e Europa* (Ponzone, 2000), s. 111-140.

Ligato, G., "Saladino e i prigioneri di guerra", G. Cipollone (ed.), *La liberazione dei 'captivi' tra Cristianita e Islam* (Vatikan, 2000), s. 649-654.

Lonchambon, C. (ed.), *L'Aquitaine Ducale: Histoire Médiévale*, Hors Série No. 7 (Apt, 2004).

Lyons, M.C., ve D.E.P. Jackson, *Saladin, The Politics of the Holy War* (Cambridge, 1982).

Markowski, M., "Richard Lionheart: bad king, bad crusader?", *Journal of Medieval History, 23* (1997), s. 351-365.

Marshall, C.J., "The Use of the Charge in Battle in the East, 1191-1292", *Historical Research*, LXIII (1990), s. 221-226.

Ménard, P., "Les combattants en Terre Sainte au temps de Saladin et de Richard Coeur de Lion", J. Paviot ve J. Verger (ed.), *Guerre, pouvoir et noblesse au Moyen Age: Mélanges en l'honneur de Philippe Contamine* (Paris, 2000), s. 503-511.

Mouton, J-M., *Saladin: Ie sultan chevalier* (Paris, 2001).

Munz, P., *Frederick Barbarossa. A Study in Medieval Politics* (Londra, 1969).

Newby, P., *Saladin and his Time* (1983).

Nicholson, H., "Women on the Third Crusade", *Journal of Medieval History*, XXIII (1997), s. 335-349.

Nicolaou-Konnari, A., "The Conquest of Cyprus by Richard the Lionheart and its Aftermath", *Epitirida tou Kentrou Epistimonikon Evrenon*, 26 (Nicosia,2000), s. 25-123.

Otto of Friesing (çev. C.C. Mierow), *The Deeds of Frederick Barbarossa* (1953).

Pacaut, M., *Frederick Barbarossa* (1970).

Paterson, J.F., "The Battle of Arsuf", *Journal of the Society of Archer Antiquaries*, VIII (1965), s. 22-23.

Prestwich, J.O., "Richard Coeur de Lion: Rex Bellicosus", J.L. Nelson (ed.), *Richard Coeur de Lion in History and Myth* (Londra, 1992).

Regan, G., *Lionhearts, Saladin and Richard I* (Londra, 1998).

Regan, G., *Saladin and the Fall of Jerusalem* (Londra, 1987).

Rogers, R., *Latin Siege Warfare in the Twelfth Century* (Oxford, 1992).

Round, J.H., "Some English Crusaders of Richard I", *English Historical Review*, XVIII (1903).

Salih, A.H., "Saladins et les Bedouins d'Egypte", *Rendiconti della Reale Accademia Nazionale dei Lincei* (Cl. Sci. mor. Stor. Filol), Scienze Morali, XXXIV (1979), s. 349-354.

Sayers, J., "English Charters from the Third Crusade", D. Greenway (ve diğ. ed.), *Tradition and*

Change: Essays in Honour of Marjorie Chibnall presented by her friends on the occasion of her seventieth birthday (Cambridge, 1985), s. 195-213.

Selcer, R., "Blondel: The Lionheart's Minstrel", *Medieval History*, 9 (Mayıs 2004), s. 46-55.

Selcer, R., "The Captive King: Richard the Lionheart", *Medieval History*, 12 (Ağustos 2004), s. 28-39.

Sibt al-Jawzi, "Mir'at al-Zaman", *Recueil des Historiens des Croisades: Historiens Orientaux*, III (Paris, 1884).

Smail, R.C., *Crusading Warfare, 1097-1193* (Oxford, 1956).

Tolan, J., "Mirror of Chivalry: Salah al-Din in the medieval European imagination", *Images of the Other. Europe and the Muslim World before 1700, Cairo Papers on Social Science*, 19 (1997), s. 7-38.

Trotel Costedoat, K., ve F.D. Le Claire Arago, "Philippe Auguste, 'un don du Ciel'" *Histoire Médiévale*, 37 (Ocak 2003), s. 38-41.

Trotel Costedoat, K., "L'Avancée du Pouvoir Royal sous Philippe Auguste", *Histoire Médiévale*, 37 (Ocak 2003), s. 42-47.

Turner, R.V, ve R.R. Heiser, *The Reign of Richard Lionheart: Ruler of the Angevin Empire 1189-1199* (Londra, 2000).

Wolf, G. (ed.), *Friedrich Barbarossa* (Darmstadt, 1975).

DİZİN

İllüstrasyon sayfaları **koyu renk** ile yazılmıştır.

Âdil 17, 18, 22, 23, 35, 41, 52, 55, **56**, **57**, 66, 71, **72**, 74, 77, 80-82, 83, 87
Akkâ kuşatması 13, 16-21, 23, 26-28, 31, 35, 37, 38, 41, 45-55, 66, 77, 81, 83, 86, **87**, 88-90
Albi Haçlı Seferi 15
Ambroise 20, **62**, 71, 74, 76, 84
Anadolu 12, 13, 16, **34**, **43**, **44**, 46, **53**
Anadolu Selçuklu sultanı 12, 15, 46
Angelos, İmparator İsakios 12, 14, 16, 40, 43
Anglicus, Gilbertus 27
Anjou kontları 15
Anjou'lular *ayr. bkz.* Plantagenetler **8**, 13, 15, 19, 20, 26-29, **37**, 42, **42**, 47, **56**, 67
Antiokheia (Antakya) 10, 16, 18, 41
Antiokheia Prensliği *bkz.* Antiokheia (Antakya)
arbaletler 24, 25, **25**, 26, 27, 30, 37, **56**, 57, 88
Arsuf
  Arsuf'a yürüyüş 17, 55-63, **64**, **65**, 66, 74
  Savaşı 8, **11**, 17, 20-23, 25, 32, 34, 37-39, 67-71, **72**, **73**, 77, 78, 80, 81, **82**, 89, 90
Artuklu Hanedanı 12
Askalân 17, 18, 45, 77, 82, **83**, **84**, 86, 88
askerî tarikatlar 31, 37, 71, 75
  Hospitalier 9, 23, **30**, 31, **56**, **64**, **65**, 71, 75, 78, 85
  Templier 6, 31, **56**, 67, 71, 83, 85, 86
Assize of Arms (Askerlik Hizmeti Fermanı, 1181) 27
atabeyler 12, 13, 22
Avca Nehri **73**, 81
Avrupa Keşifler Çağı 42
Avusturya Dükü 13, 16, 41, **50**, 51, 53, **87**
Ayaz et-Tavil 52, 59, **62**
Azîz 22, 23, 76

Baalbek 22, 88
Bagras 40, 41, **42**
Bahâeddin 23, 31, 32, 45, 54, 55, 59, 66, 71, 74, 75, 78-81
Baldwin, Başpiskopos 16, 47, 76
Balian d'Ibelin 84
Beaufort Kalesi 10, 16, 23, 41, 42, 45, 47, 89
Bedevî kabileleri 32, 34, 36, 55, **57**, **66**, 75
Behram Şah 88
Belvoir kuşatması 16, 40-42
Bennett, Matthew 19, 37
Berberîler 32
Bereketli Hilâl 9, 36
Berenguela, Kraliçe 77, 88
Beyt Nûbe 18, 77, 85, 87, 88
Bizans İmparatorluğu 7-9, 11-16, 31, 37, 40, 41, 43, **43**, 46, **47**, 53, **85**
Blois Kontu 29
Brabantlar 24
Bremen 16, 46
Bulgaristan 12
Burgonya dükü 29, 55, 57, 58

Caesarea 17, 45, 52, **54**, 55, 58, **59**, 77
Carpenter, D. 19
Catulus, Roger Malus 27
Celestino, Papa 85
Cenova 13
Cezire 11, 22, 33, 47, **57**, **71**, 77, 86, 87
cihad 74
Clairvaux Başrahibi 54, 76, 80
Clermont Kontu 29
Corrado del Monferrato 7, 10, 16-18, 20, 40, 45, 54, 77, 83, 84, 86
Costanza d'Altavilla, Sicilya Kraliçesi 16, 47

Darum 18, 45, **77**, 87, 91
Destroit Kalesi **54**
Deyrü'l-Balah 91
Deyrü'r-Rabib 57, 66
Didymotikon 43
Dreux Kontu 29, **72**

Ebû Şâme 79, 80
Ebü'l-Fidâ 79
Edirne 43
Efdal 17, 18, 22, 23, 52, 55, **57**, 71, 77, 81, 88
Eflâk 12
Emmaous (Amvas) 77, 87, 90
esirler 9, 17, 24, 32, 33, 45, 52, 54, 66, 79
Eyyûbiler 21-23, 33, 79

Fâlık Nehri **57**, **73**
Fâtımî Halifelik Sarayı **14**
Felâküddin 87
Feoda Campanie 28
Filibe 16, 43
Filistin 9, 14, 20, 32, 36, 37, 46, 82-84, 89-91, **90**
finans 12, 27-29
Flamanlar 24, **56**, 67
Fransa 13-17, 19, 20, 24, 26, **27**, 28, **28**, 29, 46, **46**, 47, **47**, **50**, 53, 83
Friedrich Barbarossa, İmparator 14, 15, 19, 29, **29**, 30, 42, **44**, **50**, 51
Friedrich, Schwaben Dükü 30, 51
Friesland 16, 46

Garnier de Naplouse **56**, 71
Gazze Şeridi 41, 45, 77, 91
Geoffroy de Lusignan 21, **56**, 58, 67, 82
Gérard de Ridefort 67
Germania 24, 29, 30, 41, 42
Gindi Kalesi 11
Glanvil 27
Gloucester Şerifi 27
Göksu Nehri 16, **44**, 46
Guglielmo II, Sicilya Kralı 16, 42, 47
Guillaume des Barres **72**, 80
gulamlar 32
Guy de Lusignan, Kudüs Kralı 10, 16-18, 20, 21, 41, 45-47, 54, **56**, 67, 77, 83, 86, 89

hac kafilesi 40
Haçlı orduları 24-31, 45, 52, **56**, 77
Hakkârî aşireti 33
Halep 9, 9, 13, 22, 23, 33, 41, 51
Hama 33, 41, 45, 79
Hanefî mezhebi 9
harafiş 34
Harran 23, 41, 51
Hasharon Plajı Tabiatı Koruma Alanı 89
hastaneler 9, 27
haşhaş kullanımı 9
Hayfa 45, 52, **53**
Hebron 45, 77, 87
hekimler 27
Henri de Champagne 16, 18, 20, 47, **56**, 67, 77, 86
Henri III, Troyes Kontu 28, 29
Henri II, Kral 20
Hereford Manastırı başrahibi 86
Herevî (el-) 32, 34, 38, 87
Herzliya 90
Hıristiyan komutanlar 19-21
Hıttîn Savaşı 10, 21-23, 40, **83**
Hiestand, R. 30
Historia de expedition Frederici imperatoris 30
Hospitalier *bkz.* askerî tarikatlar
Hugues III, Bourgogne Dükü 20, **57**, 85

Irak 11, **12**, 16, **18**, 21, 33, **33**, 40, 45, **57**, 71, **76**, **77**, 86
Itinerarium **74**, 79, 80

İbnü'l-Esîr 74, 79, 80
iletişim yetersizliği 7, 11, 82, **90**
İmâdüddin 11, 23, 77, 80

İtalya 7, 9, 10, 13, 14, 25, **25**, **28**, 30, 31, 47, **51**, 67, 74, 88

Jacques d'Avesnes 21, **56**, 71, **72**, 80
Joan, Sicilya Kraliçesi 77, 83, 88
John, Kral 15, 77, 86

Keymun 17, 52, 55
Kıbrıs 41
Kılıçarslan II, Sultan 46
Kıpçak Türkleri 13
Kirbatü'l-ceyus 65
Komnenos Hanedanı 12
  İsakios 14, 17, 41, 53
  Manuel 14
Konstantinopolis 10, 13, 14, **43**
Konya sultanı 23
Kotterler 24
Köln 14, 16, 46
Kraliyet Mühürdarı 27
kronoloji 16-17
Kudüs 3, 7, 8-11, **9**, 13, 14, 16-18, 20-22, 31, 37, 38, 40-42, 45, 46, 54, **56**, 71, **71**, 77, 82, **82**, 84-88, **85**, **89**, 90
Kudüs Kralı *bkz.* Kudüs
Kurmul Dağı 17, 52, 55
Kutbeddin 46
Kürtler 8, 9, 11, 12, 16, 21, 32, 33, **34**, **35**, 36, 45, 88

Latrun 18, 77, 82, 84, 85, 91
Le Mans Konseyi 24
Leicester Kontu 27, **64**, **72**, 78
Leopold, Avusturya Dükü **16**, 17, 41, **50**, 51, 53
Louis VII, Kral 15
Lud 18, 77, 82, 83

Manuel, Bizans İmparatoru 9
Mecdel Yaba 17, 52, 55, **57**, **73**, 77, 81
Mefcir Nehri 17, 52, 59, **62**
memlûklar 23, 32, 33, **62**, 71
Merle 17, 52, 55
Mısır 41, 45, 52, 77
mızraklılar 24, 38, 46, **62**, **72**, 75, 79, 80, 88
ministeryal 24, 30
Müslüman komutanlar 21-23
Müslüman kuvvetler 31-36, 55

Nevers Kontu 29
Nış **16**, 43
Nüreddin 21
Nübye 11, 32, 35, **57**, 74
nüzul 38, **74**

Oğuzlar 12
okçular 24, 36
  Haçlılar 26, 35, 37, 56, 88
  Müslümanlar 26, 38
Onfroy de Toron 77, 82

pala 76
Peçenek Türkleri 12
Perche Kontu 29
Philippe Auguste, Kral 15-17, 19, 20, 27-29, 41, 42, 45, **46**, 47, **47**, **50**, 51, 53, 54, 83
Philippe, Flandre Kontu 29
Pisa 7, 10, 13, 16-18, 30, **41**, 42, 45, 46, 77, **78**, 86, 88
Plantagenetler *ayr. bkz.* Anjou'lular 15
Ponthieu Kontu 29
Portekiz 13, 16, 42, **42**
Puintel, William 27

Radulphus Niger 29
Raymond, Trablusşam Kontu 10
Remle 17, 18, 45, 77, 82, 84, 88, 90
Renaud, Saydalı 10, 77
Richard I (Aslan Yürekli), Kral 3, 14, 15-19, 19, 24, 28, 29, 31, 42, **46**, 47, **47**, 53, 56-58, **64**, 66, 72, **72**, 75, 76, 78, 80, 82-88, **83-85**, **89**, 90, 91
  akıbeti 27
  Akkâ kuşatması 17, 18, 20, 28, 37,45, **50**, 51-54, **87**, 88
  Arsuf Savaşı **11**, 20, 37, 67, **70**, **72**, **73**, 74, 77, 80, 81, 90
  Arsuf'a yürüyüş 55
  kuvvetleri 26, 27, 53, 66, 83
  planı 37, 86
Robert de Sable 67

Saffuriye 53
Sahra hastaneleri 27
Salisbury Piskoposu 27
Samsat 23, 41
Sancerre Kontu 29
Sarimüddin 23, 57, 71, 75
Savaş Yasası, Germen 30
Sayda 10, 16, 41, 45, 77, 83
seferin nedenleri 7-15
Selâhaddin 7, 8-12, **9**, 14, **16**, 18, 21-23, 31-37, **32**, 34, **35**, 40-42, **42**, 45, 51, 52, **53**, 54, **54**, 55, 58, **58**, 59, **64**, **65**, 72, **73**, 74, **76**, 77, 80, 82-84, 86-89, 91
  Akkâ kuşatması 16, 17, 20, 45, 46, 51, 53-55, 66, 90
  Arsuf Savaşı 8, **11**, 22, 37, **57**, **62**, **63**, 67, **70**, 71, **73**, 74, 78-81, **82**, **83**, 90
  Arsuf'a yürüyüş 17, 55
  Fâtımî Halifelik Sarayı **14**
  kuvvetleri 10,11, 13, 17, 34, 42, 51, 56, 57, 75, 77, 81, 88
  planı 8, 11, 32, 38, 39
  sikkelerdeki tasviri **12**
Seyfeddin (Safadin) 22
Sırbistan 13, 14, 43
Sicilya 10, 14-17, 31, 41, 42, 47, **47**, 53
silahlar 7
  Haçlılar 25, **25**, 27, 30, 90
  Müslümanlar 36, 46, 81
Silves 13, 16, 42, **42**
skutaj 27
Sudan 11, 32, 35
Sûr 7, 10, 11, 13, 16-18, 21, 31, 40-42, 45-47, 54, 77, 83, 86, 89
Suriye 8, 11, **15**, 16-18, 21-23, **32**, 33, 35, 4 41, 47, 52, 71, 77, 79, 86
Sünnî Müslümanlar 8, 9

Şam 9, 10, **15**, 18, **18**, 22, 23, 29, **29**, 32, 3 40, 42, 57, 71
Şeyzer 33
Şiî Müslümanlar 9, 11

Taberiye 23, 45
Takıyyüddin 17, 22, 45, 51, 53, **53**, 71, 80,
Tancredi di Lecce, Sicilya Kralı 16, 47
Tarsusî (et-) 32
Tel Aviv 90
Tell es-Safiye 77, 84
Templier Kilisesi, Cressac **6**
Templier Şövalyeleri *bkz.* askerî tarikatlar
Thüringen **16**, 46
Toulouse Kontu 29
Tripolis (Trablusşam) 10, 16, 45
Türkler 8, 9, 31, 32, **35**, 75, 88

Ulahlar 12, 14
uyuşturucu 9

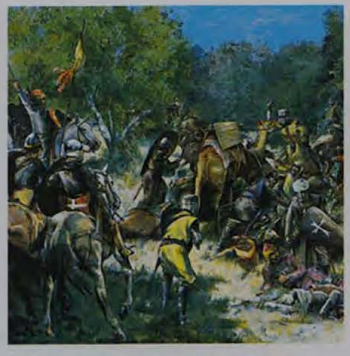
Vadum Yakub 81
Venedik 7, 13, 14, 16, 46, 51
Vézelay, Fransa 13, 16, **46**, 47

William I, Derby Kontu 26

Yafa 17, 18, 37, 38, **41**, 45, 52, 77, 82, 84, 8 **89**, 90
Yahudiler 15, 90, 91
yaralılar 27, **56**, **57**, 58, **72**, **73**, 79, 81, 84
yazarlar, askerî 11, 15, 21, 37, 38, **62**, 88
Yemen 11
Yokneam 90

Zengîler 11
Zerka Nehri 17, 58
zırh
  Haçlılar **8**, 25, **25**, **26**, **26**, **28**, 30, 37, 46, **51**, **58**, 74, 81
  Müslümanlar **6**, 31, **44**, **62**

Tarihin en büyük savaşlarının ayrıntılı dökümleri, çarpışan kuvvetlerin komuta stratejileri, muharebe taktikleri, askerî harekâtların düğüm noktaları. İki büyük komutanı, Selâhaddin Eyyûbî ile Aslan Yürekli Richard'ı karşı karşıya getiren efsanevî bir seferin öyküsü; Akkâ kuşatması; Germen İmparatoru Friedrich Barbarossa'nın Göksu'da boğulması; Arsuf Savaşı'nın taktik detayları ve harekât planları...

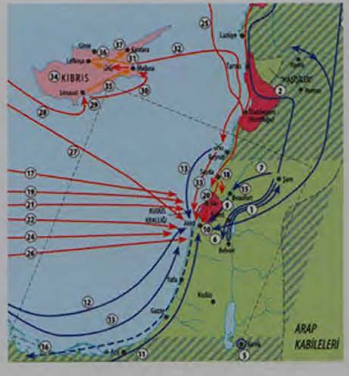
Renkli savaş sahneleri

3 boyutlu harekât haritaları

Fotoğraflar

Coğrafî haritalar

ÜÇÜNCÜ HAÇLI SEFERİ 1191

Üçüncü Haçlı Seferi iki unutulmaz kişiliği, İngiltere Kralı Aslan Yürekli Richard ile Sultanü'l İslâm ve'l Müslimîn Selâhaddin Eyyûbî'yi karşı karşıya getirdi. Askerî tarih meraklıları yüzyıllar boyunca, kararlı ve ağır techizatlı Batı ordularıyla karşılarındaki Selâhaddin'in daha hafif, ama hareketli kuvvetleri arasındaki muharebeler hakkında bıkıp usanmadan kafa yordular. İki taraf arasındaki farklı strateji ve taktik anlayışları Üçüncü Haçlı Seferi'nde çok belirgin bir hale gelmişti. Sonuçta, Kral Richard komutasındaki Haçlılar bazı başarılar kazandılarsa da, Sultan Selâhaddin Kudüs'ü korumayı bildi. Bu kitap, tarihte efsanevî bir yer edinen Üçüncü Haçlı Seferi'ni, muharebelerin, komutanların ve taktiklerin analiziyle birlikte anlatıyor.

9 786053 604082